

# Lemele, Archem en Dalmsholte in oorlogstijd 1940 — 1945



**Herdenkingsuitgave 60 jaar bevrijding  
rond de Lemelerberg**

## ‘t Lemels Arfgoed

OPGERICHT 17 APRIL 1997

# **Lemele, Archem en Dalmsholte in oorlogstijd 1940 — 1945**

**Met medewerking van  
Bestuur en Werkgroepleden van de  
Stichting 't Lemels Arfgoed**

**Deze uitgave is tot stand gekomen mede dankzij de financiële bijdragen  
van:**

**Stichting Jan en Minie de Wilde  
Gemeente Ommen  
Exel Bouwgroep Lemele  
W. van der Linde Fourages  
Zaal Dijk  
Rabobank Vaart en Vecht**

## Inhoudsopgave

Voorwoord .....	3	Razzia's in Lemele .....	71
Oorlogsherinneringen van Jan Bendijk ...	4	Jansje en Dinie vertellen .....	72
Krijgsgevangen in Brandenburg.....	6	Verkering.....	74
Jan Dijk .....	8	Oorlogsherinneringen van	
Roelie "Zus" Leestemaker vertelt .....	10	Dina Klein Horsman-Manenschijn.....	75
Oorlogsbeleving van de familie Bloten.12		Het Beatrix-lied .....	77
Enkele voorvallen uit bezettingstijd,		Aanval op de boerderij van	
verteld door Henk Hallink.....	14	fam de Boer .....	78
Oorlogsjaren in Schanebroek .....	15	Duitse jager neergestort in Dalmsholte .	79
Mevrouw Seigers Mondeel vertelt .....	18	De school in oorlogsjaren.....	80
Luchtwachtpost .....	19	Het telegram .....	82
De rol van Ds Berkhof in het verzet		Dorsen op de Miga .....	83
van de Kerk .....	20	Duitse soldaat .....	83
De oorlogsbelevissen van Henk Los..	22	Herinneringen aan Lemele tijdens	
Het verhaal van Jan Seigers .....	25	mijn onderduiktijd bij	
Roodvonk .....	28	Jen en Adriaan Pouw.....	84
Onderduiker geboren in Lemele.....	29	Spertijd in Archem .....	85
Het verhaal van de heer van Marle.....	30	De V2 in Archem .....	87
Vakantie in Lemele .....	33	Bevrijdingsherinneringen van	
Herinneringen van G. Olthuis .....	38	Johanna Grefelman-Valk.....	90
Oorlogsbelevissen, verteld door		Neergestorte vliegtuigen bij de Regge ..	92
Jannie Tempert-van Goor.....	39	De Radio.....	94
De oorlogsjaren van Jan Tempert en zijn		De Bevrijding .....	95
moeder Hendrieka Tempert-Schuurs....	41	Engelse piloten bij de	
Schepen onder vuur .....	42	familie Wunnink aan de Goosdijk.....	96
Rabbi Philipson .....	44	De bevrijding van Dalmsholte.....	96
Bedankbrief van de familie de Weerd...47		Berichten uit het kerkblad	
Herinneringen aan "Corrie" .....	49	van juni 1945.....	97
De oorlogsbelevissen van		Gelande piloten .....	98
Gait en Jan van der Linde.....	50	De eerste Canadezen .....	100
Café de Driesprong .....	52	"Nou bint wie pas bevried!" .....	101
Onderdak gezocht.....	54	Hendrikje Bakhuis overleden .....	105
Oorlogsverhalen rond Hancate .....	55	Afscheid nemen doet pijn.....	105
Het verhaal van Hanna Dijk .....	57	Een bewogen bevrijdingsdag in	
Bomm'n op de Barg .....	58	Dalmsholte .....	106
Luchtbeschermingsdienst (LBD) .....	60	Nieuwebrug .....	108
Het verhaal van Nancy Klomp .....	61	Oranje Boven .....	111
Soldaat Lubbertus Manenschijn .....	63	Tastbare herinneringen aan de oorlog 112	
Spiekerweg .....	64	Herdenkingen en erkenningen	
Interview met Dina en Bertus Stoeten...65		door de tijd 1946—2005 .....	113

---

### Colofon:

Redactie: G. Grefelman, H. van Luinen, A. Pouw, D. Vos, M. Wilts

Uitgever: Stichting 't Lemels Arfgoed - april 2005

Oplage: 600 stuks

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden openbaar gemaakt of veelevoudigd op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

## Voorwoord

Ruim een jaar geleden kwam in een bestuursvergadering van onze “Stichting ’t Lemels Arfgoed “ het idee naar voren om de eerste uitgave van ons blad in 2005 in het teken te stellen van de oorlog 1940 – 1945. Het is immers waarschijnlijk een van de laatste mogelijkheden om de herinneringen van hen, die de oorlog meemaakten, op te tekenen.

Dankzij de medewerking van vele ouderen in Lemele, die vertelden en anderen die optekenden, kwamen veel verhalen boven water. Daarnaast is er nog de inbreng van mensen buiten Lemele, die hier de oorlog meemaakten. Er kwamen zoveel verhalen binnen, dat een normale uitgave van ons blad niet mogelijk bleek. Daarom is besloten er een boek van te maken.

Dit boek geeft geen chronologische volgorde van de gebeurtenissen in de oorlogsperiode, maar is een bundeling van herinneringen van hen, die toen deel uitmaakten van de bevolking van ons dorp.

Het is vanzelfsprekend dat bepaalde belangrijke gebeurtenissen in een kleine gemeenschap door meerdere mensen naar voren worden gebracht. Dat er na zo veel jaren kleine verschillen in de herinneringen zijn ontstaan, ligt ook voor de hand. Om het beeld zo compleet mogelijk te maken, is besloten de verschillende varianten van een voorval toch op te nemen.

Wij willen graag iedereen bedanken, die -op welke wijze dan ook- heeft meegewerkt aan het tot stand komen van dit boekwerk.

“Stichting ’t Lemels Arfgoed “

M.H. Wilts, voorzitter

## Oorlogsherinneringen van Jan Bendijk

Toen mij gevraagd werd om een bijdrage te leveren om oorlogsherinneringen op te halen, heb ik daar graag aan voldaan. Ik heb gemeend dat niet alleen de oorlogsjaren, maar ook de jaren ervoor en erna onlosmakelijk verbonden zijn met de 20<sup>e</sup> eeuw en met Lemele.

Die 20<sup>e</sup> eeuw heeft zich voor mij, vanaf 1925 bewust en nu nog herkenbaar, voltrokken.

De twintiger jaren van de vorige eeuw kenmerkten zich als jaren van teruglopende werkgelegenheid, de ineenstorting van de wereldeconomie en de beurscrash. Voor de boeren was dit een “ver van hun bed-show”. Ze hadden andere zorgen: de prijzen voor hun producten waren laag en de winters waren streng en lang, vooral die van 1929.

De crisisjaren herinner ik me nog goed. De boeren hadden het toen ook niet gemakkelijk. De biggen waren op de markt nauwelijks iets waard en slecht te verkopen. Zo kon het gebeuren dat een boer van een mooie toom biggen er 10 van de 13 verkocht. De overige 3 waren niet meer te verkopen en werden aan een andere verkoper weggegeven. Zo kon het zijn dat die laatste met meer biggen thuis kwam, dan dat hij naar de markt bracht. De eieren kostten ongeveer 1 cent per stuk. Ik kan me nog goed de zorgelijke gesprekken van mijn ouders herinneren.

In Duitsland kwam het Nationaal Socialisme aan de macht. De economie groeide weer: Er was ook voor de boeren weer een opleving van de prijzen. Veel boeren kozen de kant van de Duitsers, vooral in Drente. Men zag de Nederlandse neutraliteit in gevaar komen. Er werden verdedigingswerken uitgevoerd, het leger gemobiliseerd en grote oefeningen gehouden.

In 1935 ging ik met mijn tweelingbroer Berend op de fiets naar Wijhe, waar een oom een boerderij had.

In de omgeving daarvan werden door legereenheden grote manoeuvres uitgevoerd. Vliegtuigen “bombardeerden” er een brug over een wetering met meelzakjes. Na de “uitschakeling” van die brug werd er een andere, tijdelijke brug aangelegd door de soldaten.

De twee in stelling gebrachte legereenheden troffen elkaar tussen Raalte en Wijhe. Een niet te vergeten gebeuren.

Het uitbreken van de oorlog kwam niet meer als een verrassing, de neutraliteit was niet meer vanzelfsprekend.

Maar de ernst ervan werd ons al snel duidelijk. Ds. Berkhof, die veel contacten had met Duitse collega's, had ons al gewaarschuwd voor de waanzin van het Duitse rijk. Hij noemde de Duitse rijksminister voor Voorlichting en Propaganda, Joseph Goebbels, de vertegenwoordiger van de duivel.

Ik had verkering met Aaltje Grondman, die bij dierenarts Post in Hellendoorn werkte. Op de zaterdagavond ging ik dan op de fiets naar Hellendoorn, vergezeld door Herman Seigers, wiens vriendin in Nijverdal woonde.

Het was in de tijd van de verduistering, dus de fietslamp werd extra afgeschermd door een metalen kapje. Tijdens een mistige avond zijn wij de weg volledig kwijtgeraakt en konden we pas na lange omzwervingen de goede terugweg vinden.

De Duitse bezetter begon steeds harder op te treden. De radio's moesten worden ingeleverd (er werd stiekem naar Radio Oranje geluisterd). Zij, die hun radio's hadden laten registreren, konden geen kant meer op. Wij hadden geen radio en stonden dus niet geregistreerd. In overleg werd de radio van Dogger verplaatst naar onze stal. Op de hilde, vlak boven de koeien, werd hij- gereed voor gebruik- neergezet, afgestemd op een Engelse zender. Als er uitzendingen van Radio Oranje waren, kwamen we met een vaste groep bijeen: o.a. met Berend Jan Leestemaker, Gerrit Hendrik Dogger en onderduikers. Buiten stond altijd iemand op wacht. Ik herinner mij, dat Bats Leestemaker de eerste was. Tijdens een zoek-actie van de Duitsers in huizen en stallen, stond de radio er afgedekt met een doek. De radio werd niet gevonden, maar het werd toch te gevaarlijk. Samen met Gerrit Hendrik heb ik de radio begraven op een plek boven aan de Es. Toen de radio veel later werd opgegraven, bleek bij beschimmeld en verroest en onbruikbaar te zijn geworden.

Verschillende malen werd er een razzia gehouden. De Duitsers waren op zoek naar mannen, die in Duitsland te werk konden worden gesteld. Aan de noordkant van de begraafplaats was een bosje. Daar werd, onder leiding van Willem Olthuis, door een aantal mannen een ondergrondse schuilkelder gegraven. Het gegraven gat werd met planken en plaggen afgedekt en was alleen bereikbaar via een luik. Enkele keren werd er gebruik van gemaakt, naast mijzelf ook door o.a. Mans Grondman, Bats Stoeten en Gait Olthuis. Het was er dan erg bedompt en vochtig, maar toch ook wel gezellig. Het bosje was van de familie Tempert.

In de oorlogsjaren was de Lemelerberg vooral bedekt met heide en weinig bebost. Een aangeschoten vliegtuig wierp boven de berg zijn brandbommen af, wat een flinke brand op de berg veroorzaakte. Ook viel een bom op de Ledeboerweg, vlak bij de boerderij van Ramerman ( tegenwoordig van Jansen). Een scherf van die bom kwam in de buurt van onze boerderij terecht.

De Duitsers voerden steeds nieuwe maatregelen in. Alle gewassen moesten worden geregistreerd. Tijdens het dorsen stond een controleur bij de dorsmachine, om toe te zien dat er geen graan werd achtergehouden. Aangezien het dorsen een burenaangelegenheid was, werd daar flink gebruik van gemaakt. De controleur werd afgeleid en snel werd er een paar zak weggewerkt.

Ook de hongerwinter van 1944 staat mij nog helder voor de geest. Veel mensen uit het westen van ons land kwamen in Lemele om voedsel te vergaren. Uitgeput door de lange tocht zochten ze, na de warme avondmaaltijd, de slaapplekken op de hooizolder op. De volgende dag werd dan, voorzien van

voedsel, de terugtocht weer aanvaard.

Ik herinner mij nog een vrouw en twee dochters uit Hilversum. Ook zij bleven slapen op de hooizolder. Toen meldde zich later op de dag nog een man met de vraag om overnachting. Hij had geen enkel bezwaar om bij de dames de nacht door te brengen, maar de dames vonden dat toch niet zo'n erg goed idee. De man moest een ander onderkomen zoeken.

Soms werd er ook misbruik van de goedheid van de plaatselijke bevolking gemaakt. Enkele mensen vonden onderdak op een boerderij in de omgeving. De volgende dag, in alle vroegte, waren zij verdwenen, met meenemen van de mooie, warme wollen dekens. Die werden waarschijnlijk later weer geuild voor boter en spek.



## Krijgsgevangen in Brandenburg

*Met dank aan Albert Jan Bennink*

In een van oudsher klein boerderijtje aan de Kortevelldsweg woont nog een der Lemeler oorlogsveteranen. Zijn naam is Albert Jan Bennink – in Lemele beter bekend als Koers Albert Jan. Albert Jan werd geboren op 1 april 1915 en groeide op op de boerderij.



*Albert Jan (links boven) in militaire dienst*

Hij werd in 1935 onder de wapenen geroepen en moest naar Amersfoort: veel wacht lopen en een best leven, waardoor hij 10 pond aan kwam.

Na zes maanden mocht hij weer naar huis.

In 1939 kwam de mobilisatie en Albert Jan moest naar Den Helder. Het was daar vooreerst goed toeven onder leiding van een Enschedese luitenant. Ze kregen melk met koek en lagen in een zaaltje, wat uitkeek op zee. Hij ontmoette daar warempel een dorpsgenoot: Hendrik Kleinlugtenbeld uit Dalmsholte.



*Albert Jan Bennink in uniform*

Met Hendrik heeft hij zakenverlof aangevraagd: ze kregen 14 dagen verlof om thuis knollen te gaan trekken. Deze Hendrik (bijnaam Hendrik van Meis-Albert, komt van Meijers, de bijnaam van Kleinlugtenbeld) werd op de laatste dag van de oorlog doodgeschoten.

Op een dag werden de paarden en de kanonnen verscheept en voeren ze over de Zuiderzee naar Harlingen. De troep werd bij een boer op de deel ondergebracht. De dijk bij Wons moest door hen beschermd worden. Tot de herfst lagen ze daar. Hij weet nog te vertellen dat hij een keer straf kreeg: extra wacht lopen. Om te baden moest hij naar Bolsward, kreeg daarvoor de fiets mee van de luitenant, maar het bad was zo lekker dat hij de tijd totaal vergeten was!

Tot de oorlog uitbrak lagen ze in het Friese land. In mei 1940 werd Albert Jan

krijgsgevangen gemaakt. Na een gevecht om een boerderij, waarin Duitsers zaten en waarbij de boerderij in brand werd geschoten, vertrokken ze met een legerbus. De bus kwam echter vast te zitten in het water en te voet ging het verder. Helaas liepen ze recht in de armen van de Duitsers. Ze werden omsingeld en een gewapende Duitse motorsoldaat dwong Albert Jan zich over te geven. In een kerk in Dokkum werden ze vastgehouden. Zijn geweer heeft hij weggegooid. “Dat kregen ze niet van mij!”

Albert Jan werd op transport gesteld naar Meppen en vervolgens naar Brandenburg (Oost-Duitsland). Onderweg werd erge dorst geleden, maar hij weet nog dat op het station van Hamburg water werd aangereikt.

Hij belandde in een groot kamp in Brandenburg. 's Middags moesten ze wel een uur in de rij staan met de muts in de hand. Hierin werden 4 of 5 aardappelen zo uit de “kokkepot” gegooid. Het waren voeraardappelen waarvan er soms 3 verrot waren! Opeten gebeurde met schil. 's Avonds kregen ze 2 snee brood en daar moesten ze het mee doen. Als je ze beide opat, had je de volgende morgen niks meer! Er zaten ook veel Poolse gevangenen in het kamp, waarvan er velen doodvroren. Vanuit het kamp werd hij tewerkgesteld bij een boer in Rostock. Het was een rijksboerderij – totaal 100 bunder grond. Ze moesten “kartoffeln” poten van 7 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds. Ze sliepen bij de arbeiders bovenop zolder. Albert Jan herinnert zich nog dat hij op een dag een flesje bier kreeg en voelde zich een koning te rijk!

Na 3 weken werken bij die boer, werden ze weer op transport gesteld naar Bran-



denburg, alwaar ze hoorden dat ze naar huis mochten. Per trein ging het naar Holland terug. Onderweg kregen ze van een Hollander een sigaar waarvan ze allemaal om beurten een trekje namen.

In Enschede gingen ze uit de trein, werden onderzocht door de dokter, kregen papieren mee en fl.13,- als traktement (loon). Eerst werd de vrijheid gevierd met een flesje bier en toen met de trein naar Ommen.

Met postbode Geissler kon Albert Jan mee naar Lemele, alwaar de trouwe huis-hond hem blaffend verwelkomde. Een jaar later kreeg hij weer een oproep om zich te melden om te gaan werken in Duitsland, maar ds. Berkhof adviseerde hem niet te gaan.



## **Jan Dijk**

*Met dank aan Wim Dijk*

*Dit oorlogsverhaal is geschreven en voorgelezen door Wim Dijk ( zoon van B.H.Dijk), op 12 januari 1999, toen Jan en Klaasje Dijk 50 jaar getrouwd waren. Jan is de broer van Wim.*

Dames en Heren, kinderen en kleinkinderen van Jan en Klaassie Dijk uut Hardenberg.

Veur diegene, die dit nog niet weet, Jan de bruidegom is een volle breur van mie en over Jan wil ik oew noe iets vertellen en det giet over vrogger.

Meer dan 50 jaar geleden, ik wasse toen nog mar een juggie van een joar of negen, het kan ook tiene wes hem. Het giet dus over de oorlogstied 1940 – 1945. Onze Jan was bie de ondergrondse, later nuum ze det “het verzet”. Met andere woorden: hij dut allemoal dingen woar de Duutsers een barre hekel aan hadden. Onze Jan was in die tied iene van die Nederlanders, die je met een keerse mossen zuken. Hij kwamp op veur volk en vaderland. Hij mos dus aaltied goed uutkieken, dat de Duutsers hem niet in de haande kregen. Det is hem een paar keer kot anne wes, want in ’n oorlog mocht er na tien uur ’s aams gien mense meer op de stroate kom. Ieder iene den dan nog buten kwamp wunne deur de Duutsers oepakt, omdat ze dachten, dat det allemoal saboteurs waan. Maar Jan den most er dan juist op uut, want dan mossen der nog al iens dingen gebeuren, wat de Duutsers niet zien mogge.

Op een keer mosse bonkaarten ophalen bie Willem Olthuis, ook ’s aams natuurlijk. Die bonkaarten mosse wegbrengen naar een boerderieje, waar ze onderduikers en Joden verborgen heulen. Op die bonkaarten konnen ze dan weer extra etten kopen. Maar toen Jan op de fietse vanaf Olthuis kwaamp, op weg noar die boerderieje, won der iniens eschreeuwd: “Halt, afstappen, polizei.” Hij kon nargens meer hen, dus afstappen. “Persoonsbewijs”! Ja, det hadde wel goed veur

mekare, maar hij moos wel met noar kamp Erica. Onderweg denke bie um zelf: “ Daet giet mie nooit goed, want ik hebbe die bonkaarten nog in de sokken. Als ze die vindt, kom ik nooit weer los.” Toen zegge tegen die Duutsers onderweg: “ Ik mudde erg neudig een grote boodschap doen. Mag ik doar efen in “n sloot goan zitten.” Ja en dat is em elukt. Hij kreeg kans om die bonkaarten uut de sokken te halen. Op kamp Erica konden ze toen niks verdachts meer bie ‘m vinden. ‘s Ander daags mogge weer noar huus. Volgens mie heffe toen op het kamp nog wel een pak op de ribben ehad, moar det heffe mie nooit verteld. Hij hef toen wel barre vulle geluk had, of niet soms.

Weer zo iets.

In 1944 is mien breur in de werkplaatse bie oons ant fietsen maken. In een keer kump mie va noar binnen stoeven. Hij zeg: “Weg wezen Jan, want de Duutsers komt er an; die zult wel weer rassia’s houden.” Mien breur grip zien fietse met die fietstassen d’r achter op, want hij bracht toen de Almelose Krante rond. Vlug bie ons direct de zandweg in, op noar de boerderiee van Bloten an. Maar ’t was al te late. Die Duutsers han hem alle zien en die der achter an. Jan springt bie Bloten van de fietse af, gooit de fietse tegen een boom an en vlug de achterdeure in, dwars door thuus hen en de veurdeure weer uut. En toen het bos in, woar e weg e kruppen is.

Die Duutsers komt bie Bloten en ziet doar zien fietse stoan. Hendrik Jan van Compagne, de knecht van Bloten is doar buten an’t werk. Die Duutsers komt bie hem en zegt: “Waar is die jongen van die fiets gebleven?” Hendrik Jan zeg: “ Ik heb helemoal geen jongen e’zien.” “O, nee? Waar is die fiets dan van ?” Hendrik Jan zeg: “ Die fietse is van mie. “ “ Wat zit er dan in die fietstassen?” “Doar zit nog een paar olde kranten in, want ik brenge ’s avonds de krante rond.” Det zult ze wel geleufd hem.

Toen hebt ze bie Bloten het hele huus deurzocht, moar ze hebt onze Jan niet e vunden. In de schure hebt ze wel wat anders e’vunden. Zie hadden daags net klandestien e’ slacht. Het varken hang’n mooi an de ladder in de schure um ’s avonds offeslacht te worden.

Maar het ging niet deur. Bloten Jan Willem mos direct het peerd veur de wagen spannen. Het geslachte varken mosse noar Kamp Erica bie Ommen brengen. Doar wussen die Duutsers er wel road met. Onze Jan had weer geluk e had.

Bie de Familie Bloten hebt ze ’t nooit meer over det varken e had. Zie waan al lange blie, dat ze mien broer niet e pakt hadden. Det waan ook goeie Hollanders. Noe wil ik nog ien ding zeggen:

Kinderen en kleinkinderen, wees blie dat jullie zo’n vader en opa hebt. Den zo vulle veur de medemens over had, want van zulke luu bint er maar weinig meer. Volgens mie heffe doar umme wel een applaus verdiend!

## **Roelie “Zus” Leestemaker- Dijk vertelt .....**

### ***Mobilisatie***

In de mobilisatietijd stond er een militaire keuken bij café Dijk, achter in het land. De “Luiten” en de Kapitein sliepen boven het café en de soldaten op de hooizolder. Mijn moeder moest koken voor de Luit en de Kapitein. Op een morgen kwam de Kapitein bij m’n moeder en zei: “Vrouw Dijk, kook vandaag maar niet, Hulsebos (militaire keuken) kookt vandaag snert en daar kunnen jullie ook wel wat van meekrijgen”. Die Hulsebos kon mirakels lekkere snert koken. De Nederlandse soldaten lagen overal, vooral bij de bruggen, Hancate, Nieuwebrug, enz. Vanuit Dijk werd het eten met de auto overal naar toe gebracht.

### ***Uitbreken van de oorlog***

Toen werkte ik nog op de Nieuwebrug (café). ‘s Morgens vroeg hoorde je de vliegtuigen overvliegen. Toen wist je wel dat het oorlog was. De eerste dag hebben ze ook de brug laten springen. Mijn vader is die dag nog vanuit Lemele komen fietsen om te kijken, ‘hoe we het er van af hadden gebracht’ .

### ***Albert Jan Bennink***

Ik weet nog dat Bennink vaak zei: “Wat heb ik vake dach, hak det bakkie met voer mar dat mie moeder ‘n hond veurzette.” Zo’n honger heeft ie gehad in het kamp.

### ***Rogge dorsen***

Als in de herfst de rogge gedorst moest worden, stond er achter de machine een controleur die de zakken graan telde. Doch als het tijd was van koffie drinken, bleef er stiekem iemand achter om snel een paar zakken weg te stoppen. Berend Grefelman maalde de achterovergedrukte rogge er wel eventjes tussendoor.

### ***Kruidenier Wierstra***

In de oorlogsjaren hadden we hier een kruidenierswinkel, gerund door de familie Wierstra. De twee zonen van deze familie namen dienst in het Duitse leger. De oudste zoon Wouter ging naar het oostfront en is hier nooit meer van teruggekeerd. De jongste zoon Piet is aan de Belgische grens dood geschoten en is hier in Lemele op het kerkhof met Duitse militaire eer begraven.

### ***Ritje naar Hogeveen met Duitse Wehrmacht***

In de oorlogsjaren was op de Lemelerberg een uitkijkpost van de Duitse Wehrmacht. Eén keer in de zoveel tijd moesten ze naar Hogeveen, naar hun hoofdkwartier. B.J. Leestemaker moest hun dan vervoeren met paard en wagen. De wagen was een zogenaamd tentwagentje, wat hij van J.H. Fokkert



*Van links naar rechts en van onderen naar boven:  
 jongetje onbekend, 2e rij: Jan Kleinlugtenbeld (met pet), Evert Jan Dijk (met pet), Anton  
 Dijk (van het café) achter op de fiets, Roelie Dijk-Leestemaker, Dicky Kerkdijk-Schoppers?,  
 Dina Voortman-Espeldoorn, Janne Kerkdijk-Bennink, Jenne Kerkdijk-Schurink.  
 Het jongetje met vlag is onbekend, evenals de twee meisjes tussen de soldaten.  
 De man op de tank boven de soldaten is waarschijnlijk Jan Vloedgraven.*

leende. Het was 24 december op de terugweg vanuit Hogeveen, in de buurt van Zuidwolde, toen het paard het begaf. De Duitsers wisten dat er bij een boer gevorderde paarden stonden en met een vers paard werd de reis voortgezet, zodat ze midden in de kerstnacht nog in Lemele aankwamen. Die kerstnacht werd nooit meer vergeten en bijna jaarlijks aangehaald door Berend Jan.

### ***Tarwe in de hongerwinter***

In de hongerwinter van '44-'45 kwamen veel Westerlingen hier naar toe om eten te halen. Op een avond kwam hier een boer Oosterwegel uit Lemelerveld en zei: "Hier heb je een zak tarwe voor de Westerlingen, dan kun je voor die mensen pap gaan koken." Wij hadden in Lemele alleen maar rogge; tarwe werd hier niet zoveel verbouwd. We kenden deze boer alleen van naam, verder niet. Toch bracht hij ons zomaar een zak tarwe.

### ***Bevrijding***

We stonden bij ons (café Dijk) op de hoek aan Glintzijde met een schaal met eieren. De Canadezen stopten daar en dan zeiden ze "eggs for choclat", de eieren werden geruild voor chocolade. Ik weet nog dat de keuken van de Canadezen bij G.J. Klein Horsman stond, waar nu Rudie Wetering woont. Daar gingen we naar toe en kregen een witte boterham met gele jam, je wist niet wat je proefde, zo lekker!

## Oorlogsbeleving van de familie Bloten

*Met dank aan Gerrit Jan en Dien Bloten*

Het gezin Bloten bestond tijdens de oorlog uit de volgende personen: Jan Willem, Gerridina, Hendrika Johanna (Diekemeue) en de kinderen Dina, Gerrit Jan en Gerrit.

Van het begin van de oorlog hebben ze niet zoveel gemerkt. Er werden door hen weinig vliegtuigen waargenomen. Gerrit Jan en zijn klasgenoten waren van mening dat de Duitsers de oorlog nooit zouden kunnen winnen.

Wel moest na verloop van tijd de radio worden ingeleverd. De radio van de familie Bloten werd ingeleverd door Leestemaker, zodat die zijn toestel met wereldontvanger kon houden.

Er zijn in de oorlog verschillende mensen bij de Bloten's in huis geweest.

Vier Joodse kinderen waren er enkele weken, waarna ze naar een ander adres werden overgebracht. Daarnaast kwam Henk Los om aan te sterken. Dit werd door de kerk geregeld.

Ook Loek en Ben Blonet zijn in 1942 of 1943 in huis gekomen, waarschijnlijk wegens voedseltekort in het eigen gezin. Ben is niet tot het einde van de oorlog gebleven.

Aan Johan de Jager uit Vriezenveen is als onderduiker een aantal maanden onderdak verleend, in ieder geval tot oktober 1944. De "Groenen" kwamen bij Bloten, terwijl Johan hielp bij het dorsen bij Groten. Jan Dijk zag ze aan komen en vluchtte naar de Kaamp, omdat hij bonkaarten in zijn laarzen vervoerde. Hendrik Jan Compagne, die bij Bloten werkte, werd ondervraagd over de fiets die Jan Dijk had achtergelaten. Ze vroegen wat er in de fietstassen zat, maar dat wist Hendrik Jan niet. Johan de Jager werd ondertussen bij Groten gewaarschuwd en direct op een ander adres ondergebracht.

De Duitsers hebben bij Bloten huiszoeking gedaan en vonden daar het vlees van een clandestien geslacht stierkalf. Dit werd in beslag genomen en Jan Willem moest het vlees met paard en wagen naar Ommen brengen. In twee huizen aan de Ommerweg waren de "Groenen" gehuisvest en daar konden ze het vlees waarschijnlijk goed gebruiken.

Dina zei nog, met gebalde vuisten, tegen de Duitsers: "Denk er umme daj mien va terugge brengt".

Tijdens dezelfde huiszoeking is ook de auto van De Jager (eigenaar van het hotel op de berg), welke beschikbaar was voor de ondergrondse, gevonden. Deze was verstopt onder strogarven in het schapenkot. De auto is niet meegenomen door de Duitsers en nadat die waren weggegaan, snel verplaatst door de ondergrondse.

Opa moest ook nog hout rijden voor de Duitsers, maar na enige tijd werd het paard door hen meegenomen en gestald bij Jan Pouw. De knecht van Pouw heeft een aantal paarden los gelaten, waaronder dat van Bloten. Helaas hebben de Duitsers het later weer gevangen.

Opa is met Dieks van lange Gait (toen woonachtig op de plek waar nu Dick Vos woont) op de fiets nog helemaal naar Odoorn geweest om zijn paard te zoeken. Tichelhof is nog verder gegaan en heeft inderdaad zijn paard nog teruggevonden.

De gevorderde paarden gingen uiteindelijk bij Winschoten de grens over. De afgekeurde paarden kwamen op de veemarkt in Ommen terecht. Hier kon je een ander paard uitzoeken. Opa kwam daar gratis aan een paard, dat voor een lijkwagen had gelopen. Het was aan een kant blind, maar desondanks een goed werkpaard.

De boeren kregen door de bezetter ook een aantal plichten opgelegd. Onder andere de scheurplicht. Dit hield in dat grasland moest worden omgezet naar bouwland, zodat meer eetbare producten konden worden verbouwd. Controleurs hielden hier toezicht op.

Ook de huisslachten werden gecontroleerd, terwijl ook controleurs aanwezig waren bij het dorsen. Vaak werden zij even afgeleid, zodat zakken graan weggemoffeld konden worden. Om Duitsers te weren, werden soms plakpaten van MKZ-besmetting op de toegangsdeuren geplaatst. De Duitsers kwamen dan niet binnen, omdat ze als de dood voor besmettelijke ziektes waren.

Toen de eerste V2 werd afgeschoten, tijdens het knollentrekken in de Nieuwe Hoek, ging iedereen plat op de grond liggen. Het was één grote vuurbal.

V2- onderdelen werden per spoor in Ommen aangevoerd. In Archem werden de onderdelen in elkaar gezet, terwijl de V2's op de Elerberg, nabij het Sanatorium, werden afgeschoten. Het transport Archem- Elerberg ging per leger vrachtauto. De raket werd met kleden afgedekt.

Toen bij de boerderij van Jo Leestemaker het kleed opwaaide, omdat het niet goed vast zat, heeft Gerrit Jan er een gezien. De Duitsers stopten en maakten het kleed weer goed vast, voor ze verder reden.

Met het oog op de bevrijding werd goede kleding van de familie Bloten, voorzien van oranje speldjes, op de kamp begraven om bij de bevrijding aan te trekken. De bevrijdingsdag was een schitterende, zonnige dag. De infanterie, die vanaf Hellendoorn kwam, ging op de belt loopgraven aanleggen. De mensen van het verzet gaven tips. Zo is o.a. oom Groten bij de boerderij langs geweest om contact te leggen met de Canadezen. Vanaf Eelen en Rhaan werd richting Ommen geschoten. Het gesuis van de projectielen was op de boerderij goed hoorbaar.

Obstakels en bomen die in het gezichtsveld stonden, werden weggehaald.

Later kwam een grote colonne van tanks en legertrucks. De weg werd helemaal kapot gereden door het enorm zware materiaal.

Op 10 april werd Lemele bevrijd!!!!!!!

## **Enkele voorvallen uit de bezettingstijd, verteld door Henk Hallink**

*(Henk is geboren in Lemele aan de Öldersweg)*

### ***De schuilhut in het Bennekamp.***

Samen met mijn broer Gerrit Jan hebben we een gat gegraven in het Bennekamp. Dat is de bomerrij achter het land van Olthuis, die loopt van de Oldersweg naar de Dempstersteeg. Toen het gat diep genoeg was, hebben we er enkele balken over gelegd en hebben toen reclameborden van Van der Linde opgehaald om het mooi dicht te kunnen maken. Daarna wat zand en takken erover en je zag er aan de buitenkant niets van. In het midden hadden we een luik gemaakt om er in te kunnen klimmen. Na een paar dagen, toen de hut klaar was, gingen we er even naar toe om te kijken of alles nog goed was. Toen we het luik openden, zagen we een groot vat staan en daar zat benzine in. We keken verbaasd: wie wist dat hier een schuilplaats was en wie zette er een vat benzine in? We liepen snel naar huis en vertelden het aan vader. Die zei meteen: daar mag je niet weer komen, dat is veel te gevaarlijk. Dus dat was het einde van onze hut. We vermoedden dat er iemand in Lemele, die bij de ondergrondse (dus ook letterlijk) zat, ons bij de hut gezien heeft en er gebruik van heeft gemaakt.

### ***Paarden***

In de oorlog kwamen er vaak Duitsers die met hun paarden overnachtten op de boerderij. Dit was meestal voor een nacht. Ze sliepen op hooi op de deel. Er was ook een keer een soldaat uit Rusland bij. Hij keek rond en vroeg wat dat voor koperen gewichtjes waren en wat je er mee kon doen. Deze stonden voor op de hilde en toen de volgende dag de soldaten weggingen waren de gewichten ook weg.

De Duitsers hadden paarden nodig en ons paard wilden we graag ergens naar toe brengen, zodat we hem konden houden. We zijn toen op een avond, toen het al donker was, met het paard en een aantal jutezakken op weg gegaan. De zakken legden we op verharde wegen als we die moesten oversteken, zodat het geen lawaai maakte. Na enkele uren lopen zijn we terecht gekomen bij Schoppink in Egede. Daar hadden ze ruimte voor het paard en kon het veilig staan. Na de oorlog hebben we hem weer opgehaald.

### ***Telefoonkabel***

Vanaf Lemele ging er een telefoonkabel naar het hotel Stegeman. Daar hadden de Duitsers een commandopost. Enkele jongeren uit Lemele hebben deze kabel kapot gemaakt en daarna zijn de Duitsers op school geweest om uit te zoeken, wie het gedaan zou hebben. Na veel vragen en dreigen zijn ze er toch niet achter gekomen, wie het gedaan had. Even later hebben enkele jongeren een stuk telefoondraad gepakt en over de weg gespannen. Hier is toen een

Duitsers, die op de fiets zat, tegenaan gereden en van de fiets gevallen.

### ***Kerkgang naar bevrijd Den Ham***

Op 6 april was Den Ham al bevrijd en Lemele nog niet. We gingen toen lopend op weg en kwamen bij de Archemerbrug. Daar werden we aangehouden door enkele Duitse soldaten en ze vroegen aan ons waar we naar toe gingen. We zeiden dat we naar de kerk wilden gaan in Den Ham en we mochten zonder problemen doorlopen. Het was een rare gewaarwording, toen we Den Ham inliepen. Overal vlaggen en mensen die blij rondliepen en wij in Lemele zaten nog onder de Duitse bezetters. In de kerk zongen we allemaal uit volle borst het Wilhelmus en na de dienst gingen we weer terug naar Lemele, weer terug naar bezet gebied.



### **Oorlogsjaren in Schanebroek.**

*Met dank aan Jantiena Stoevelaar.*

We woonden op de boerderij over de brug, richting Luttenberg, (op de hoek, toen E1, Lemelerveld, nu Nieuwe Berkendijk-Maanweg, Lemele). Van de eerste tijd weet ik niet zoveel, ik was nog maar zes jaar. Wel dat we 9 mei 1940 de trouwdag hadden van tante Mina Grondman met Jan Pouw en dat 10 mei voor melkenstijd ze al weer bij ons waren en dat de vliegtuigen overvlogen. “Het is oorlog” zei mijn vader, Willem Stoevelaar.



*Willem Stoevelaar*

Wel weet ik nog dat er de hele oorlog door steeds onderduikers waren. Mijn vader kwam in het verzet (“de illegaliteit”) en zorgde o.a. dat de onderduikers een onderduikadres kregen en toen er “bonkaarten” kwamen, dat de mensen met onderduikers bonkaarten kregen. Ook was hij de kapper voor de onderduikers!

In de verzetsgroep werkten ook mee pastoor Mosselt, ds. Vogelaar, ds. Keers, de arts dr. Ten Velthuys uit Lemelerveld, de politieagent van Lemelerveld Sneuink en misschien nog wel meer. Nederlandse officieren waren gevangen genomen en naar Lemberg (Dld) getransporteerd. Bakker Stappenbeld bakte brood van de rogge die hij kreeg. Dit werd in blikken met een sleutel erop in

Wageningen bezorgd. Daar werd het geconserveerd en doorgestuurd naar Lemberg. Lege blikken werden steeds omgewisseld. Zo werden ook in het laatst van de oorlog diverse gezinnen in Amsterdam van roggebrood voorzien.



Op een keer zei mijn moeder, Jennigje Stoevelaar-Grondman: “Nu moeten we zelf onderduiken!” De Duitsers waren namelijk de pastorie van ds. Vogelaar binnengevallen; de dominee was boven uit het slaapkamerraam gesprongen en ontkomen. Gelukkig hadden ze niets gevonden en zo behoeften we niet weg. Ook werd mijn vader op een gegeven moment op de pastorie in Lemele geroepen bij ds. Berkhof. Ook Hendrik Groten en Albert Jan Immink werden om beurten daar geroepen (in de eerste tijd wisten ze dat niet van elkaar). Alles moest stiekem gebeuren en ook thuis werd ons geleerd: “over alles wat je ziet of hoort, moet je zwijgen”.

Jaap Berkhof, broer van de dominee, toen nog onderwijzer, zat eerst bij Ekkelkamp (Buleman) en daarna bij ons. Omdat meester Rinck was opgepakt, gaf hij ook soms les op school.

We aten met allerlei vreemden aan tafel, ieder at uit zijn eigen bord (vroeger werd vaak, zo met zijn allen rondom de tafel gezeten, uit één pan gegeten). Voor pap hadden we een ronde lepel, daar kon Jaap niet mee overweg, zodat opoe hem moest leren eten zonder te morsen.

De laatste tijd van de oorlog was er bij ons thuis ook een “rijksduitser”, Theo Heisterkamp (wij moesten oom Gerard zeggen). Hij had zich niet aangemeld in het Duitse leger, daarom moest hij onderduiken anders schoten ze hem dood. Zijn vrouw wist niet waar hij zat (de brieven of boodschappen werden door Karel van Driessen heen en weer gebracht). In het laatste van de oorlog waren mijn ouders bang, dat hij er tussenuit zou gaan en dan moest mijn vader hem doodschieten. Er was een bed achter het ledikant van mijn ouders geplaatst, zodat hij nergens heen kon. In het laatste had hij het erg moeilijk en kwam pastoor Mosselt hem regelmatig bezoeken.

Mijn vader had een wapen. Hij is er altijd blij om geweest, dat hij hem niet hoefde te gebruiken.

Tijdens de spoorwegstaking in september kwam er bij de groep onderduikers nog een echtpaar bij: de familie Nijmeyer uit Zwolle. Later nog een gezin (ouders met 2 kinderen) uit Nijverdal. De man in dit laatste gezin was bakker en bakte cake en taart in de weekenden. Op de boerderij waren genoeg producten en



*De familie Stoevelaar woonde in bij de familie Grondman in Schanebroek*

we hadden een houtfornuis.

Vanaf kamp Erica, kwamen er razzia's, maar in het kamp zat een bewaker die bij de ondergrondse was. Zodra hij hoorde dat de overvalwagen er weer op uit moest, bracht hij de boodschap in Besthmen. Vandaaruit waren er koe-riërs, die het verder per fiets verspreidden en zodoende waren alle mensen al verstopt als de NSB-overvalwagens kwamen.

Mijn vader en de onderduikers bij ons werden dan bij Bendijk in Schanebroek verstopt.

Ook werd naar de Engelse zender geluisterd door de illegaliteit. Er werden codes genoemd zoals "de man met het snorretje", "klavertje vier" en zo kreeg iedere groep zijn opdracht.

Verschillende onderduikers werkten mee op het land of bij het melken. Voor melkenstijd (vespeltied) aten we brood met opgewarmde surrogaatkoffie erbij. Ondanks de vele angstige momenten zorgde opoe Gediene Schutte-Manenschijn ook nog voor gezelligheid 's avonds. De ramen werden verduisterd, de tafels afgeruimd en de spellen kwamen op tafel, o.a. dammen, tafeltijlart en meerdere spelletjes waar iedereen graag aan meedeed. Om 21.00 uur afruimen, werd er roggepap gegeten en dan naar bed.

Eén of twee dagen voor de bevrijding trokken de Duitsers zich terug. Ze waren bang. De hele buurt zat vol met Duitse soldaten. Ze lagen ook rondom ons huis en wilden paard en wagen en fietsen. Opa Jan Schutte moest mee en kwam later gelukkig ook met paard en wagen wel terug. Aan de Knuvendijk werd een handgranaat in een waterput gegooid.

's Morgens voor de bevrijding gaven de Canadezen vader opdracht de brug over het Overijssels kanaal in stand te houden, want twee Duitsers waren er achtergebleven om deze op te blazen. Toen hij bij de brug was en aan de boeren er rondom vertelde wat er zou gaan gebeuren en dat ze het vee in veiligheid moesten brengen, vertelde hij bij Herman Wetering (die wist tot dan toe ook niet dat hij bij de ondergrondse was) wat zijn opdracht was. Deze heeft hem ervan weerhouden om de Duitsers te overmeesteren. Laten we samen met praten proberen, aldus Herman, dat ze de brug niet opblazen; want het zou te gek zijn dat je op bevrijdingsdag nog zou worden gedood. De Canadezen lagen inmiddels bij Sinnema aan de Schaddenveldsweg. De brug werd wel opgeblazen.

Opa en ik zijn naar de brug gegaan om te zien of vader er nog was. Toen wij terugfietsten naar huis werden we door de Canadezen beschoten. We lieten ons in de sloot langs de weg vallen. De Canadezen dachten misschien dat we Duitsers waren.

Daarna moest vader mee op de Canadese tank naar Lemelerveld, om de brug en smederij van Ellenbroek aan te wijzen. Ze gingen over de Nieuwstraat en toen hij ongeveer 400 meter voor de brug was, mocht hij eraf. Daarna werd het vuur geopend en werd de smederij van Ellenbroek beschoten. Hier zouden

namelijk nog Duitsers zitten.

Mijn zusje Dinie weet nog steeds te vertellen, dat ze op de Canadese tank werd getild en lekkere chocolade kreeg. De soldaat had tegen vader verteld, dat hij ook zo'n dochtertje had.

In december 1982 werd vader door de burgemeester van Ommen "Het verzetsherdenkingskruis" opgespeld.

Iets uit mijn poëziealbum, wat door een oom direct na de oorlog werd geschreven:

*"Menig brief heb jij op de post gedaan,  
wat er in stond wist je niet  
maar zoveel wist je wel, als het niet zwijgend was te saam,  
was je vader naar het concentratiekamp gegaan."*



### **Mevrouw Seigers – Mondeel vertelt:**

Ik ben geboren in Nijverdal en ik heb gediend op Huize Archem van 1938 tot november 1943 als zogenaamd binnenmeisje, bij de oude mevr. van der Wijck. Op zichzelf merkte je op Huize Archem niet zoveel van de oorlog, behalve dat de bruggen over de Regge werden gebombardeerd.

Iedere dinsdag, als ik vrij was, nam ik bij Paarhuis melk mee naar huis in een paar grote fietstassen achter op de fiets, wat niet mocht. Gelukkig hebben ze me nooit aangehouden.

In de oorlog heb ik Herman Seigers leren kennen: het was in de winter op het kanaal, waar we aan het schaatsen waren. Het liep uit de hand; ik moest om vijf uur op Huize Archem zijn, maar we waren toen nog in Raalte. Het kwam me wel op een flinke uitbrander te staan.

In november 1943 zijn we getrouwd.

Ik had geen trouwjurk, maar ik kreeg een avondjapon van mevr. van der Wijck, welke dus voor mij als trouwjurk diende. De timmerwerkplaats bij Seigers werd opgeruimd en daar werd de bruiloft gehouden. Herman moest de trouwdag al vroeg uit bed.

Om half zes werd met paard en wagen uit Lemele weggereden. Om zeven uur was hij in Nijverdal, naar de fotograaf, terug naar Lemele om koffie te drinken. 's Middags werden de koetsen van o.a. Hallink, van der Linde, Immink, Wiltinck (in totaal zes stuks) ingespannen voor de tocht naar Ommen naar het gemeentehuis. De burens verzorgden het middageten en zorgden voor het vlees. 's Middags met de koetsen naar de kerk, het was dus wel een dagje paardrijden. Drank en eten was toen allemaal op de bon.

Herman had nog 1 liter jenever en 1 krat bier weten te bemachtigen. Daar moesten we het mee doen 's avonds. Ook was er nog iemand die speelde op een har-

monica om de sfeer te verhogen. De eerste tijd van ons trouwen hebben we bij Jan Hendrik Ekkelkamp in de voorkamer gewoond tot februari 1944. Toen kwam het huisje van de familie Van Heek op de berg vrij. De Duitsers hadden het gevorderd, maar zagen er toch vanaf, omdat er geen water en licht was. Er was alleen een fornuis en het water haalden we uit de bronnetjes op de berg met een paar emmers.

Ook hebben we daar een keer huiszoeking gehad van de Grüne Polizei. Die zochten Engelse piloten en hebben letterlijk alles overhoop gehaald. Joden hebben we hier ook voor nood in het huisje gehad. Deze zaten normaal bij het orgel van de kerk.

Ds. Bakker zou de familie Dikker brengen, maar verdwaalde op de berg. Hij liet de familie alleen achter op de berg en na lang zoeken vond hij ons huisje. Toen is Herman met Ds. Bakker meegegaan om de familie Dikkers weer op te zoeken. Die zijn toen drie weken bij ons op de berg geweest.

Ook werden we een keer midden in de nacht verrast, toen er een paar auto's naar boven kwamen. Wij hadden een jood in het huisje, dus de spanning steeg toen het Duitsers bleken te zijn. Herman ging direct naar buiten. Gelukkig waren ze verkeerd en moesten ze bij het theehuisje zijn.

Bij de bevrijding kwamen er nog vluchtende Duitsers langs het huisje, ze schoten hun geweer leeg op het huisje. Toen kwamen de eerste Canadezen de berg op. Het waren de stoottroepen van de Canadezen. Weer werd ons huisje op de kop gezet, het was voor ons geen vrolijke intocht. Het enige wat ze achterlieten was een zak witte bloem.

Onze oudste zoon was in december 1944 geboren. Dus we zochten een woning waar in ieder geval water was. Het huis van Wierstra (nu de winkel Kleinhorsman) kwam vrij, wat we deelden met Bakker Stappenbelt.

Herman, die in de oorlog werkte bij de gemeente Ommen in stroomvoorziening, zocht ander werk. Er kwamen direct na de oorlog banen bij de douane, daar solliciteerde hij met Gait Boertie (Hulsink). Toen zijn wij verhuisd naar Tubbergen.



## Luchtwachtpost

Op de Lemelerberg werd een luchtwachtpost opgericht. Hier konden de Duitsers inlichtingen verzamelen over naderende en terugkerende geallieerde vliegtuigen. Deze uitkijkpost bevond zich nabij het hoogste punt, daar waar nu de mast staat. Bij Hotel "De Lemelerberg" werden twee barrakken geplaatst, waar Duitse soldaten gelegerd werden. Pikant detail is, dat in verschillende interviews wordt verteld, dat hier met enige regelmaat Duitse meisjes op bezoek kwamen.

## De rol van Ds Berkhof in het verzet van de Kerk



*Ds. H. Berkhof*

Sinds een conferentie in Doorn in 1937 bestond er vaak contact tussen predikanten van de Duitse belijdende kerk en een aantal jongere Nederlandse predikanten met name in het oosten van ons land. (o.a. Ds. H. Berkhof uit Lemele, Ds. Bijlsma uit Hellendoorn en Ds. P. J. Mackaay uit Westerhaar). Men bezocht elkaar over de grens en besprak de theologische en politieke vragen.

Mede door toedoen van Karl Barth (een bekende Duitse theoloog), die het verboden was in Duitsland te komen, werd vanaf mei 1939 een gestencilde periodiek uitgegeven :

“ Berichten uit den Duitschen Kerkstrijd “, onder redactie van ondermeer Ds. Berkhof.

Deze periodiek bevatte allerlei documenten, verklaringen, toespraken en getuigenissen.

De laatste uitgave verscheen in december van hetzelfde jaar. Vanaf die tijd kwamen berichten uit Duitsland en Zwitserland al te onregelmatig door.

Reeds in de eerste maanden na de overval op ons land ( op 10 mei 1940 ) blijkt, dat de Duitse overheerser invloed binnen de kerken wil zien te krijgen. Door de samenwerkende Protestantse Kerken wordt besloten een request te sturen aan de Rijkscommissaris: “ De anti-Joodse maatregelen zijn in strijd met de christelijke barmhartigheid, zij tasten het volk aan, waaruit de Heiland der wereld werd geboren”.

De N.S.B. lette in de kerken o.a. op de preken en de voorbeden van de voorgangers. Vele predikanten werden door hen aangegeven bij de Duitse overheid.

Op 22 oktober 1940 wordt Ds. Berkhof in Lemele gearresteerd naar aanleiding van een preek, op 6 oktober in Ommen gehouden. Hij preekte over Math. 10 vers 16:

“ Zie, ik zend u als schapen in het midden der wolven: zijt dan voorzichtig gelijk slangen en oprecht gelijk de duiven”.

N.S.B.-ers uit Ommen waren bij deze dienst aanwezig en gaven hem aan.

Ds. Berkhof werd onder meer beschuldigd van belediging van Rijk en Weermacht en ophitsing tegen de door Duitsland gegeven oplossing van het Joden-vraagstuk.

Dat de kerkenraad in Lemele achter zijn predikant stond, blijkt uit de volgende afkondiging, die de consulent namens deze kerkenraad voorlas:

“Het is u ongetwijfeld reeds bekend, maar nu wordt het u dan officieel medegedeeld, dat uw herder en leraar Ds. H. Berkhof maandagmiddag tussen 5 en 6 uur op last van de Duitse autoriteiten is gearresteerd. Wat de reden daartoe

is geweest, is aan de kerkenraad niet bekend. Gaarne verklaart echter de gehele kerkenraad, dat naar zijn beste weten en heilige overtuiging, Ds. Berkhof in zijn pastoraal werk en in zijn prediking niet anders gedaan heeft dan een trouw dienstknecht van Jezus Christus geroepen is te doen, namelijk te brengen het volle evangelie, dat overtuigt van zonde, gerechtigheid en oordeel. Dit heeft hij gebracht, getrouw aan zijn opdracht, zonder aanzien des persoons...”

Daarop volgde dan een verzoek om dagelijkse voorbede voor hem en zijn gezin en een korte boodschap van Ds. Berkhof aan zijn gemeente vanuit de gevangenis.

Ds. Berkhof zat van 22 oktober 1940 tot 17 maart 1941 gevangen in Enschede, vanwaar hij werd overgebracht naar het RK ziekenhuis te Amersfoort. Daar verbleef hij tot zijn vrijlating op 3 april 1942.

Op 9 juni 1942 werd hij door de Duitse rechter Dr. Joppich van het Landersgericht Zwolle vrijgesproken. Deze rechter toonde tijdens het proces duidelijk zijn afkeer voor de N.S.B.-ers.

In juli 1942 kwam een brief van het Departement van Opvoeding bij de kerkenraad van Lemele, die verzocht werd om Ds. Berkhof te ontheffen van het geven van godsdienstonderwijs op de openbare lagere school in Dalmsholte. Hoewel Ds. Berkhof was vrijgesproken, wilde men toch maar liever niet dat de kinderen catechisatie van hem kregen.

De kerkenraad van Lemele heeft doodleuk geantwoord, dat hem nooit in enig opzicht enige klacht over dit onderwijs ter ore kwam, en dat de kerkenraad het verzoek dus niet in behandeling kon nemen!

Later in de oorlog werkte Ds. Berkhof mee aan een preken serie die werd opgenomen in “ De vluchteling in zijn schuilplaats”. Deze uitgave werd als geestelijke zorg voor onderduikers vooral verspreid in de Achterhoek, in Holland en in de N.O.polder. Binnen korte tijd steeg de oplage van dit blad tot 8500 exemplaren. In april 1944 werd de uitgave van dit blad gestaakt, nadat de uitgever, Ds. G. P. Klijn uit Aalten was verhoord en gevangen gezet.

Bron:

“Het verzet der Hervormde Kerk”, door H. C. Touw  
In opdracht van de Urgentieraad der Algemeene Synode  
der Nederlandsche Hervormde Kerk  
Uitgave: Boekencentrum, 's Gravenhage

## De oorlogsbelevissen van Henk Los

Even een stukje voorgeschiedenis.

In de dertiger jaren van de crisisjaren was ook mijn vader werkeloos. Kinderen van deze mensen konden in aanmerking komen om uitgezonden te worden en zoals dat toen werd genoemd “naar de boeren“. Daar ik in Schiedam woonde, was dit daar nog niet mogelijk.

Via familie van mijn moeder was dit vanuit Amsterdam wel mogelijk.

Zodoende ben ik, na een medische keuring vanuit Amsterdam, in Lemele terecht gekomen bij de familie Groten. Dat was in augustus 1940. Ik was toen zeven jaar. Zover als mijn herinnering mij niet in de steek laat, werden wij, Guurtje Schouten (zus van Piet Schouten), Joop Lesmeister en nog enkele anderen, wiens namen ik mij niet meer herinner en mijn persoontje in Lemele geplaatst.

Wij werden door Gerrit Jan Bendijk, hij was toen bedrijfsleider bij de familie Groten, met paard en wagen van de trein gehaald in Ommen.

Tegen de heer en mevrouw Groten zeiden we oom en tante. Wij zijn daar liefdevol behandeld, als waren we eigen kinderen. Wel streng, want op je sokken buiten lopen was er niet bij en als straf 's avonds geen beker melk voor we naar bed gingen. Bij de familie Groten ben ik tot 1942 geweest. Daarna was het niet meer mogelijk, omdat Groten in het ondergrondse werkzaam was en kon daar uit veiligheid geen kinderen bij hebben. Ik was toen negen jaar. De familie Groten wist een ander adres om naar toe te gaan. Er werd contact opgenomen per brief met mijn vader en moeder, om te vragen of het goed was dat ik naar het nieuwe adres mocht gaan. Daar werd volmondig ja op gezegd en zodoende kwam ik in de zomer van 1942 bij de familie Bloten. Elke zomer mocht ik daar komen logeren. Het ging nog steeds goed om met de trein van Schiedam naar Ommen te komen. Tot juli 1944, want in augustus 1944 brak de spoorwegstaking uit en was er geen mogelijkheid om terug te gaan naar mijn ouders in Schiedam. Ook schrijven was niet mogelijk daar de post ook niet meer werkte.

Bij de familie Bloten ben ik ook altijd als hun eigen kind behandeld, zowel met liefde en leed als ook met straf als er ondeugd gepleegd was. Aan eten en drinken heeft het mij nooit ontbroken, want oom en tante Bloten zorgden overal voor. Daar ik geen bonkaarten had, is er toch voor bonkaarten gezorgd, al was het alleen al voor de meest belangrijke dingen zoals suiker, koffie, thee, brood, textiel, voor zover dat nog te krijgen was.

Voor kleding werd dat wat moeilijker. Ik had alleen voor vier weken kleding bij me en alleen zomerkleding. Voor de winter was er weinig, maar daar werd door tante Bloten ook voor gezorgd. Maar een zondagspak, dat was wat anders en een probleem. Ook dat werd opgelost door met twee jongens één zondagspak te dragen.

Met de helaas overleden Gerrit Bloten werd de volgende oplossing gevonden.

De eerste zondag ging Gerrit met het pak aan naar de kerk, de andere zondag mocht ik het aan. Zo ging dat om en om, haast een jaar lang.

Niets leren kon ook niet, dus naar school in Lemele en wel in de klas van meester Viet. Met leren, sport en spel kon ik aardig mee komen, maar ging niet over naar een volgende klas, omdat het leerprogramma van Schiedam niet gelijk op liep met het programma in Lemele. Was ook niet direct nodig, want als het kon ging ik weer naar Schiedam, maar dat duurde nog wel even.

Velen van de oudere Lemelers zijn bekend met de situatie van meester Rinck, die toen opgepakt is, omdat hij het Wihelmsus op school liet zingen.

Als schooljongen/meisje waren er ook andere dingen te doen, die niets met de school te maken hadden. In die tijd was het coloradokevers vangen, lachen en lol, maar wel vangen, hoe meer hoe beter. In de school zaten we met twee klassen in hetzelfde lokaal. Hoe dat allemaal goed is gegaan, is te danken aan meester Viet, die op een rustige manier er de orde in wist te houden. Als ik mijn ogen dicht doe, zie ik hem weer voor me met die dikke brillenglazen.

Voor mij een goede tijd geweest, waar ik met plezier aan terugdenk.

Na schooltijd was het altijd fijn om bij de familie Bloten weer thuis te zijn. Maar er moest ook wat voor de kost gedaan worden met een gezin van zeven personen. Zo heb ik melken geleerd met de hand. Ik weet niet of ik het wilde of dat het moest, maar zaterdag- en of zondagmorgen ging ik mee om te melken. De paarden verzorgen was ook veelal een van mijn werkzaamheden en verder hand- en spandiensten verrichten, zoals moeder Bloten dat wilde. Ik kwam niet uit een boerengezin, maar uit een schippersfamilie. Het heeft me geen windeieren gelegd en ik kan nog steeds, zij het in mindere mate, over het boerenbedrijf mee praten.

Ook mond- en klauwzeer heb ik in die jaren meegemaakt. Slachten was ook een ervaring en dat werd gedaan door Kleinhorsman. Waar zie je het nog dat er een varken aan de leer hangt? En je mee moest helpen bij het worst maken en de rommel van het slachten opruimen. Eén van deze slachterijen is voor de familie Bloten niet goed afgelopen. Bij regelmaat kwam ook de “Grüne Polizei” in Lemele controleren. Zo ook op 26 oktober 1944. Men was bij de familie Bloten op de “Kaamp” aan het aardappelen sorteren. Daar liepen ook Jan Dijk en Hendrik Jan van Companje bij. Vanaf de “Kaamp” was de weg vanaf Kleinhorsman naar Bloten ( het Zandeinde ) te overzien. Jan Dijk zag dat de “Grüne Polizei” het Zandeinde op kwam en daar hij koerier in de ondergrondse was en bonkaarten bij zich had, dook hij snel weg onder de dicht begroeide struiken. Dit werd gezien door de “G.P” en zij kwamen de “Kaamp” op om te kijken en te zoeken of ze Jan konden vinden om te arresteren. Dit is gelukkig niet gebeurd, daar ze hem niet konden vinden. De hulp van Bloten, Hendrik Jan van Companje, kreeg een draai om z’n oren, zodat de pet die hij droeg scheef op zijn hoofd kwam te staan. Waarom die klap? Omdat hij niet wist wat in de fietstas van Jan Dijk zijn fiets zat. Gelukkig niets. Bij de familie Bloten werd alles overhoop gehaald of men wat kon vinden, wat met de on-



dergrondse te maken kon hebben. Wat geslacht was, werd in beslag genomen. Vader Bloten moest dit met paard en wagen naar Ommen brengen. Dina, kwaad geworden, wilde dat haar vader terug kwam. Dat is ook gebeurd. Maar de spanning zat er goed in, ook omdat er een auto in een schapenschot stond, die van De Jager op de berg was. Die auto werd 's avonds opgehaald door Duitsers, die op de berg zaten en hoger in rang waren dan de "GP". Al met al is het voor de familie Bloten nog goed afgelopen.

Zo ging de winter van 1945 in. Er zal ook wel sneeuw en ijs geweest zijn, dus schaatsen en sneeuwruimen met paard en sneeuwplough. Ook zondags voor kerktijd, zodat het kerkvolk in de kerk kon komen.

Ook kwamen er steeds meer mensen uit het westen om eten te halen, want de honger sloeg daar toe. Gelukkig hadden mijn ouders mijn bonkaarten, zodat ze wat extra hadden voor zover er nog wat te krijgen was. Ook luisterden we stiekem bij de burens naar de radio en hoorden we dat de bevrijding in gang was gezet.

Uit de richting Hellendoorn hoorden we schieten. Dat was op 10 april. Dus de bevrijding was op komst, ook voor Lemele. Gerrit en ik zouden de paarden gaan halen, maar dat ging niet door. De Canadezen waren zeer snel om alles te controleren op aanwezigheid van Duitsers.

Deze zaten wel bij Albert Jan Immink te wachten, totdat ze gehaald werden als krijgsgevangenen. Zij werden correct behandeld door de Canadezen, ze kregen sigaretten en chocola. Dit gebeurde voor de toenmalige winkel van Kleinhorsman aan de Hellendoornseweg. Ook werden er sigaretten gekocht bij de Canadezen, soms wel aan de dure kant, voor insiders is de prijs bekend. We waren vrij in Lemele.

Het duurde nog tot juli voordat ik naar huis kon. Op een zondag begin juli werd in de kerk de mededeling gedaan dat kinderen, die naar huis wilden, dinsdagmiddag om 1 uur bij de kerk moesten zijn. Ook ik was daar bij. We gingen met een bus naar Zwolle. 's Avonds in een boot op weg naar Amsterdam over het IJsselmeer. Dit gebeurde 's nachts uit veiligheidsoverwegingen. Woensdagmorgen vanuit Amsterdam met een trein naar Den Haag.

Vandaar met een vrachtauto naar Schiedam. Woensdagavond om ongeveer half zeven was ik thuis. Mijn ouders wisten niet wat ze zagen, want zij wisten niet dat ik thuis zou komen.

Na deze oorlogsherinneringen heb ik nog steeds contact met de familie Bloten. Bij blijde en droeve gebeurtenissen zijn mijn vrouw en ik er bij. Wij hebben een heel goede band met de familie, die ik zou willen noemen als een familieband. Het was in die jaren mijn pleeggezin. Ik kom nog steeds graag in Lemele en hoop dat nog vele jaren te doen.

## Het verhaal van Jan Seigers

(alias Jan van Ommen)

Jan Seigers, afkomstig uit Lemele, was een groot verzetsman. In 1940, direct na de capitulatie van ons leger, werd hij opgenomen in de ondergrondse O.D. (orde dienst). Het initiatief hiertoe was genomen door baron van Lijnden, burgemeester van Gramsbergen. Deze werd in de loop van de oorlog gearresteerd door de Duitsers en is niet weer teruggekomen.

Als Joodse mensen moesten onderduiken hielp Jan Seigers daarbij. Hij strekte zijn werkterrein buiten Lemele uit.

Zo was hij in 1941-1942 in Zeist en werd hij opgenomen in een verzetsgroep in Veenendaal. Toen de verzetsorganisatie daar in het honderd liep, keerde Seigers terug naar Lemele. Hij ging in 1942 wonen in de Wolfskuil in Ommen. Daar in dat huis, in een heuvelachtige omgeving, vonden diverse vluchtelingen onderdak. In de heuvel werd een onderaards verblijf gemaakt, voor buitenstaanders niet te ontdekken en de omgeving werd afgezet met prikkeldraad. Er kwamen onderduikers, die gevlucht waren uit het huis van de heer Boeve, toen deze wegens een dreigende arrestatie zelf moest vluchten.

De ene was een Joodse vrouw, Margot, waarvan de man bij Hilversum was doodgeschoten. Ze was naar Ommen gebracht door Geert Wind uit Beerzerveld. De andere vluchteling uit het huis van Boeve was Andries Kalter. Ook hij is een zeer actieve verzetsman geweest. Hij is later door de Duitsers in Zwolle doodgeschoten. Eind 1942 zaten in de schuilplaats bij zijn huis Engelse en Amerikaanse piloten en ontvluchte Franse krijgsgevangenen.

Regelmatig kwamen bij Jan Seigers geallieerde piloten. Het was natuurlijk niet de bedoeling dat ze daar bleven. Doel was terugkeer naar Engeland.

Daarvoor kwam Jan Seigers met zijn medewerkers in contact met de verzetsman Johannes ter Horst in Enschede, waarheen de piloten werden vervoerd. Ter Horst werd later door de Duitsers doodgeschoten.

Een andere man, die bij Jan Seigers onderdak vond was Wicher Dam, distributieleider in Den Ham. Deze had deelgenomen aan de overval op het arbeidsbureau in Ommen. Seigers kende ook Anton Houtman uit Ommen en Ton Bons, koerier uit Hardenberg. Ze wisten dat bij meubelhandel Zandbergen nog steeds de radio's stonden, ingeleverd door de Ommer inwoners. De heer Zandbergen was zo vriendelijk hun de sleutel van zijn zaak te lenen en zo werden in de herfst van 1943 door hen 30 radio's weer "teruggehaald" uit de opslagplaats.

Jan Seigers besloot met Wicher Dam tot een actie tegen de trein van Zwolle naar Emmen. Die trein vervoerde distributiebonkaarten, die dringend gewenst waren bij de ondergrondse!

Ze zouden proberen die bonkaarten in hun bezit te krijgen door in de buurt-schap Herfte de bonnenwagen van de trein te koppelen en de bonkaarten er dan uit te halen. Het plan kon helaas niet doorgaan.

Succes had men bij het opvangen, verbergen en verder vervoeren van geallieerde vliegers. Jan Seigers had daarbij veel contact met Sjors (ds. Vogelaar in Lemelerveld). De groep Seigers bestond toen uit Anton Houtman, Geert Wind en Andries Kalter. De groep Ommen heeft ongeveer 70 piloten geholpen. Jan Seigers bracht deze vliegers naar Enschede, per auto, naar de verzetsman Johannes ter Horst. Vandaar werden ze doorgestuurd via de ontsnappingslijn Venlo, België, Frankrijk en Spanje naar Engeland

Toen een geallieerd vliegtuig bij Harderwijk werd geraakt, kwamen de 10 inzittenden daar en bij Oldebroek veilig neer. Via het net van de ondergrondse kwamen deze vliegers bij Jan Seigers terecht. Een Amerikaanse vlieger, die in Dalfsen onderdak had gevonden, werd door politiemann Toorn met de Dalfser brandweerauto naar Jan Seigers gebracht.

Bij Seigers zat ook ondergedoken Bertus Bokkers, ambtenaar ter secretarie te Ommen, die werkte onder de namen "Bob van Ommen" en "Bob Bakker". Het huis in de Wolfskuil, met zijn geheime schuilplaats, is een veilig onderkomen geweest voor joden, geallieerde vliegers, Franse krijgsgevangenen en andere Nederlandse onderduikers, door niemand ontdekt, zelfs niet door de bewakers van kamp Erika. Als ze kwamen met een aantal gevangenen uit het kamp om deze mensen in de omgeving te laten spitten, bracht de Joodse mevrouw Margot hen koffie. Ze ging dan door voor een nicht van mevrouw Seigers. Alles ging goed. Voor zijn onderduikers moest Seigers beschikken over bonkaarten, die kreeg hij via de illegale "beurs" in Zwolle.

In juni 1944 kwam de aansluiting van de groep Ommen bij de landelijke organisatie. Op 12 juni 1944 werd in Enschede gesproken over het probleem hoe men meer wapens kon krijgen en over wapenuitruil. Daar werd toen officieel de Knokploeg Ommen opgericht. Ze bleven zelfstandig werken, maar alle activiteiten liepen via Twentenaar Johannes ter Horst

De K.P. Ommen heeft maar kort bestaan. Op 29 juni 1944 werd Jan Seigers met twee medewerkers gearresteerd en daardoor werd deze knokploeg uit elkaar geslagen.

De arrestatie van Jan Seigers verliep als volgt:

Het was de gewoonte van Jan dat, wanneer ze een geallieerd vliegtuig naar beneden zagen komen, ze met een groep mensen naar de vliegers gingen zoeken en hen zo mogelijk naar den schuilplaats in de Wolfskuil te brengen. Zo gebeurde dat ook op 29 juni 1944.

Op deze dag waren er vele geallieerde bommenwerpers in de lucht. Bij Vroomshoop maakte een grote Amerikaanse bommenwerper, een Boeing Fortress (vliegende vesting) genaamd de "Pride of Chekalis", een noodlanding. De bemanning heeft het vliegtuig al voor deze landing verlaten met de parachutes. Mogelijk hebben Jan Seigers, Wicher Dam en Ge Jansen (expediteur te Dalmscholte) deze parachutes zien zweven. Ze gingen op zoek naar neergekomen vliegers. Vlaktbij het kamp Junne, aan de weg Ommen – Beerze, werden ze gearresteerd door Duitse mariniers. Jan Seigers en de twee

anderen waren gewapend en tijdens hun arrestatie kwam het nog tot een schietincident. De drie “illegalen” werden overgebracht naar kamp Junne, waar ze de nacht doorbrachten. Ze werden mishandeld door dr. Schwier, commandant van het kamp Erika. Tijdens hun verhoor lagen de gevangenen vastgebonden op de vloer. Ze werden o.a. bewaakt door de Ommer groepscommandant Van Zanten en enkele bewakers van Erika. 's Morgens werden ze door een Nederlandse S.D.-er Wamelink, die voor 1940 als marechaussee werkzaam was in Ommen, zowel in Ommen als later in Arnhem verhoord. Daar zei Wamelink tegen Seigers: “Je gaat naar Vught, daar kun je je einde bekijken”. In het gebouw van de Sicherheitsdienst aan de Utrechtseweg in Arnhem werden Seigers en de anderen zowel goed als slecht behandeld. De chef van de S.D. in Arnhem, Albrecht, verhoorde hem op een nette manier. In zijn tegenwoordigheid werd er niet geslagen.

In Ommen zat intussen mevrouw Seigers met haar onderduikers te wachten op de terugkomst van haar man, Wicher Dam en Ge Jansen. Toen ze niet terugkwamen, werd het duidelijk dat er iets was gebeurd. Daarom vluchtte ze met haar onderduikers, vijf vliegers (waarvan 4 uit 1 vliegtuig met captain Coslett) en Siem Bakker naar Lemelerveld, vermoedelijk naar de pastorie van ds. Vogelaar. Later kwam er een boot uit Zwolle naar Lemelerveld en in deze zeilboot “De Groene” werden de vliegeniers opgehaald.

Tijdens zijn verblijf in Arnhem heeft de knokploeg uit Enschede veel moeite gedaan om Seigers uit de gevangenis “de Koepel” te bevrijden. Men was van plan alle politieke gevangenen uit de Koepel de vrijheid te geven. De Twentse verzetsman Johannes ter Horst is zelfs op een dag een uur lang bij de gevangenisdirecteur geweest om deze over te halen de Koepel open te stellen voor de verzetsmensen. Hij kon dan zelf onderduiken. De directeur durfde dat niet in verband met het zwakke zenuwgestel van zijn vrouw.

Jan Seigers, in de kringen van het verzet ook Jan van Ommen genoemd, heeft zelf twee keer geprobeerd uit de Koepel te ontsnappen. De eerste keer hing hij aan een boomtak om over de gevangenis muur te klimmen, maar toen werd hij door een Nederlandse politieman naar beneden getrokken. De andere keer sprong hij uit de 3<sup>e</sup> verdieping van het S.D. gebouw aan de Utrechtsestraat, waarbij hij ook in een boom bleef hangen. Door de S.D. werd hij met ladders uit de boom gehaald.

De knokploegen van Enschede, Zenderen en Almelo hebben in de periode van 12 juli tot 1 augustus 1944 nog een reis gemaakt naar Arnhem om Jan Seigers uit de Koepel te bevrijden. Maar op de morgen, waarop de overval zou plaats vinden, was de Koepel versterkt met S.D. manschappen, zodat het gevaar van mislukken te groot werd.

Ongeveer 6 september werd Seigers, die een tijd in de ziekenbarak van kamp Vught heeft gelegen, uit Vught weggevoerd. Hij kwam terecht in de omgeving van Berlijn en moest werken in de Heinkelvliegtuigfabriek. Daar ontmoette hij nog Wicher Dam en Gerard Jansen.

Toen begon voor Jan Seigers het reizen door Duitsland. Hij kwam in 13 verschillende kampen, o.a. drie keer in het kamp Sachsenhausen. Verder in Ravensbrück en Lindow (Polen). Tenslotte, met het oog op de naderende Russen, moesten de gevangenen te voet van Oranienburg naar Lubeck door een dik pak sneeuw. Ze liepen in groepen van 500 man een afstand van 240 km op 10 rauwe aardappelen. Wie niet verder kon, werd onderweg doodgeschoten. Jan Seigers dacht, dat hij zo ongeveer 10 dagen en nachten heeft gelopen. Tenslotte werd hij met de andere overlevenden bevrijd door de Russen. Het Zweedse Rode Kruis was direct bij de hand om hulp te verlenen. Hij ontmoette daar ook mevrouw Bernadotte van het Zweedse Rode Kruis. Na enkele weken werd hij vervoerd naar een noodziekenhuis ( een school) in Winschoten.

Hij woog toen nog 68 pond. Vervolgens kwam hij terug in Ommen met een Rode kruis transport. Hij werd door de verzetsman Dunnwind overgebracht naar het kantoor van de Nederlandse binnenlandse strijdkrachten, waar hij werd opgehaald door mevrouw Wildervanck de Blecourt. Een periode met veel gevaren en zorgen lag achter hem. Maar ook met voldoening, als je anderen uit veel risico's hebt kunnen redden.

Jan Seigers heeft na de oorlog diverse onderscheidingen gekregen, ook uit het buitenland.

Maar met anderen mensen uit het verzet was afgesproken: "We dragen geen Nederlandse onderscheidingen, waardoor anderen zouden denken :dat zijn helden".

Kleine mensen leken daardoor groot te worden, maar het is veel beter, aldus Jan Seigers, dat grote mensen klein worden.

Velen zijn hem erg dankbaar geweest voor datgene wat hij in de oorlog voor anderen heeft gedaan. Deze Jan van Ommen!



## **Roodvonk**

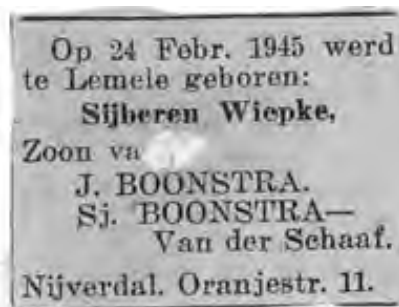
Hendrik Wunnink (1924) krijgt in de oorlog een oproep om zich te melden bij het arbeidsbureau. Hij zal te werk worden gesteld in Berlijn. Zoals iedereen probeert ook Hendrik zich te drukken voor deze dienst.

Zus Hanna ( Dijk-Wunnink) krijgt roodvonk, een besmettelijke ziekte. De dokter uit Lemelerveld wijst vader Wunnink er op dat hij moet proberen een bewijs te krijgen in Ommen dat er een besmettelijke ziekte in zijn huis heerst en dat daarom zoon Hendrik ook niet naar Berlijn kan.

Ook Hendrik krijgt roodvonk. Op een gegeven moment krijgt de familie Wunnink te horen dat er een razzia op komst is, maar Hendrik durft de confrontatie aan en ligt doodziek in bed als de keuringsarts met enkele Duitsers binnen komt. Ze zullen hem een nieuwe oproep sturen. Maar hij zal nooit gaan.

## Onderduiker geboren in Lemele.

*Met dank aan Sieb Boonstra – geb. 24-02-1945*



*Geboorteaankondiging in de krant*

Zoals u leest, ben ik in het laatst van de Tweede Wereldoorlog te Lemele geboren. Mijn ouders, zus en broer waren ondergedoken bij de familie Groten aan het Zand-einde te Lemele. Alles wat ik vertel, heb ik van mijn vader en moeder, want zelf weet ik hier niets van. Mijn vader werd gezocht door de Duitsers. Hij werd door mensen uit het verzet aangeraden onder te duiken. Om mijn vader in handen te krijgen, werd mijn moeder door de Duitsers opgepakt en opgesloten in de politiekazerne van Nijverdal. Mijn moeder wist te ontsnappen uit het politiebureau, omdat degene die haar bewaakte, op haar verzoek, water ging halen om de wc schoon te maken. Hij liet de deur openstaan. Tegelijkertijd kwam een begrafenisstoet langs, waarbij mijn moeder zich zonder na te denken aansloot. Diezelfde avond werd zij nog per arrenslee, door de barre winter, bij de familie Groten gebracht.

Niet veel later kwam ik ter wereld, waarbij tante Groten hielp bij de bevalling. 's Avonds toen ik geboren was, hebben de mannen een fles cognac (door mijn vader speciaal voor deze gelegenheid bewaard) leeggedronken en hadden daarbij veel plezier. Ze werden daardoor nogal luidruchtig, wat de kraamvrouw niet waarden kon.



*Het kippenhok; onderkomen van de Boonstra's*

Op de boerderij waren meer onderduikers. Daardoor zaten wij als gezin overdag in een gemeubileerd kippenhok, zelfs van een kachel voorzien. Mijn moeder had weinig borstvoeding en daar ik zeer klein (4 pond) was, heb ik het gehaald dankzij de karnemelkspap (van de zuivelfabriek "De Vrijheid" te Ommen), die mij op advies van tante Groten met behulp van een theelepeltje gegeven

werd. Het was buitengewoon wat oom en tante Groten voor ons als gezin hebben gedaan. Het kon allemaal en niets was hen te veel. Later kwamen ze altijd op mijn verjaardag en dan werd er natuurlijk over de doorgebrachte oorlogstijd in Lemele gesproken. De hele gemeenschap van Lemele heeft veel mensen tijdens de vreselijke en bange oorlogsdagen hulp geboden en vele onderduikers onderdak verleend. Velen op doorreis werd in deze “duisternis” huisvesting geboden en van een maaltijd voorzien. De volgende ochtend vertrokken zij weer met voldoende etenswaren om de nieuwe dag door te komen. Grote dank aan hen die vaak hun eigen leven riskeerden om anderen te helpen. We zullen de verhalen over de Duitse bezettingstijd, door onze ouders verteld, nooit vergeten.

Na de bevrijding hebben oom en tante Groten ons naar huis in Nijverdal gebracht. Met ons allen zaten we in de tentwagen, getrokken door het paard Nelly. Achter de tentwagen reed de kinderwagen mee aan een stuk touw.



## **Het verhaal van de heer Van Marle.**

*De heer Van Marle woonde in Nieuwleusen , heeft ondergedoken gezeten bij A.J. Immink te Lemele en bij Wunnink in Dalmsholte. Momenteel woont hij in Ommen in een appartement bij de Molen.*

Op 21 jarige leeftijd werd ik opgeroepen om me te melden. Daar had ik geen zin in en wilde onderduiken. Op het laatste moment had de heer Lambregts nog een baan voor mij in het distributiecentrum te Zwolle. Dit heb ik negen maanden gedaan en toen had ik geen werk meer. Toen moest ik verdwijnen. Eerst ben ik bij familie geweest in Hardenberg. Dit werd daar te gevaarlijk en daarna ben ik naar een boerderij in Collendoorn gegaan. Mijn moeder bracht me af en toe een bezoek en vond het daar voor mij nog te gevaarlijk, omdat ze daar enkele NSB-ers zag fietsen. Ik besloot daar weg te gaan en via Bosker kreeg ik een adres om veilig naar toe te gaan.

Dit was bij Albert Jan Immink, die op dat moment onderburgemeester in Ommen was. Ik kon er nog niet meteen naar toe, omdat er op dat moment een kind zou worden geboren, dus ik moest even geduld hebben. Toen dat achter de rug was kwam ik in Lemele.

De eerste werkzaamheden bestonden uit rogge binden op een stuk land aan de Regge. Ik kan het me nog goed herinneren, want er zat veel onkruid in en dat deed zeer aan de armen. Veel kleine klusjes heb ik gedaan, maar ik heb geen melken geleerd.

Mijn hobby bezigheid was het rijden met de paarden. Vooral het rijden met het wagentje was erg mooi. Bij Immink was ook een boerenknecht, hij heette Krul.

Tijdens het verblijf had ik gewoon een eigen persoonsbewijs. Op een dag werd ik samen met de andere onderduiker gevraagd om te helpen bij Adrianus Pouw, een zwager van Immink, om te dorsen. Dit ging goed tot 's middags een uur of vier, toen werd er geroepen "de gruen", dat waren de Duitsers. En dan schrik je en vlieg je allemaal een kant op en probeer je je te verstoppen. Ik ben tussen de tabaksplanten gaan zitten. Daar werd ik toch wel gevonden. Toen ik even moest wachten, kwam ik met een Duitse soldaat aan de praat en die zei tegen mij: "Dit is geen dagelijks werk voor jou!" Dat kon hij wel zien. Maar ik vertelde (loog): "Ik help een klant van mij."

Hij pakte mijn persoonsbewijs, bekeek het even, gaf het mij terug en zei: "Ga weer snel aan het werk!". Ik ben weer naar Immink gegaan.

Tijdens het eten vertelde ik wat ik had mee gemaakt. Hij vroeg aan mij of ik nog een pasfoto had, want Albert Jan, die veel contacten met de ondergrondse had, wilde via Reefhuis zorgen dat ik een nieuw persoonsbewijs kreeg.

Na het eten liep ik de baanderdeuren uit naar de weg toe. Bij de weg liepen enkele kinderen van Van der Linde. Daar praatte ik wel eens mee. Ze noemden me Henk. Via Van der Linde stuurden mijn ouders brieven naar me toe. Mijn ouders schreven in de brief, dat het geen gezicht was, dat ik in een grijze jas daar als boerenknecht het werk deed. Ze vonden dat ik ook blauwe kleren aan moest. Dan zou ik ook niet zoveel opvallen.

Het slapen deed ik in het kippenhok, waar naast de kippen ook honderden muizen mij gezelschap hielden.

Een dag na de inval bij het dorsen kwamen de "grunen" weer langs en zagen op mijn persoonsbewijs staan "manufacturier" en dat stond ook boven de winkel van Van der Linde. Toen gingen de "grunen" daar naar toe en vonden in het pakhuis een grijze stofjas met een pamflet van de Vliegende Hollander. Daar hebben ze even gepraat en ze wilden weten van wie dat was. Ze zijn er niet achter gekomen. Daarna liepen ze de winkel in en keken in het vak waar het zout lag. Hier van wilden ze tien kilo meenemen. Ik moest mee om het zout te dragen en daarvoor kreeg ik een oude fiets van Van der Linde.

We kwamen al lopend bij de marechausseekazerne in Ommen. We gingen naar een huis, wat er tegenoverstond en gingen via de achterdeur naar binnen. In het schuurtje zag ik een varken dat geslacht was. Daar was het zout voor.

Ze brachten me naar de marechausseekazerne en ik heb daar de hele nacht geen oog dicht gedaan, want ik hoorde elk half uur de klok slaan.

De volgende dag mocht ik met de fiets in de hand onder begeleiding van een soldaat mee naar kamp Erica. Ze zeiden: "Als je de fiets loslaat, schieten we je dood."

In het kamp kreeg ik andere kleding aan en werd ingedeeld bij een groep om in de tuinen te werken. Een dochter van Van der Linde is 's morgens nog op de fiets gestapt en naar Nieuwleusen gefietst om mijn moeder te waarschuwen dat ik in het kamp zat.

Mijn moeder is toen meteen met mijn zus naar kamp Erica gegaan en zag mij



door de afrastering. Een oppasser vroeg: “Wie zijn dat?”. Ik zei: “Dat is mijn moeder met mijn zuster.” De oppasser zei: “Als je het hart in je donder hebt en dat nog een keer doet, dan schieten we je hartstikke dood!”

Na een poos werden we door een groep Duitsers opgehaald en we wisten niet waar we naar toe zouden gaan. Het was erg onzeker, omdat ze niets zeiden. We zijn lopend via Vilsteren naar Zwolle gegaan, naar de Buitensociëteit.

Hier moesten we op een vuilnisbelt de rommel opschuiven, want er lag te veel en we moesten in slecht weer de vuilnis in het Zwarte Water schuiven.

Ik ben hier weggekomen met behulp van de vrouw van de dierenarts uit Nieuwleusen, die met een papiertje (maar er zat geen pasfoto op) toestemming had om even van de Buitensociëteit naar de school even verderop te gaan. Ze wist met haar charmes de Duitsers af te leiden. Zij had de Duitsers zo onder hypnose, dat ze de slagboom voor mij opendeden en ik mocht doorlopen.

Even verderop stond mijn zus met een fiets. Vanuit Zwolle zijn we naar Dalfsen gegaan. Daar kwamen we bij politieagent Toorn, die ook in het verzet zat. Ik werd opgehaald door een politieman, maar dat bleek Gerrit Hulsink uit Lemele te zijn. Ik ben toen weer teruggegaan naar Immink, daar keek men heel verbaasd: “Hoe kom jij hier?” ’s Avonds kwam Groten, een zwager van Wunnink, binnen en die heeft mij nog dezelfde avond de berg over gebracht naar de familie Wunnink in Dalmsholte. Die familie heeft ook een rabbi met zijn vrouw als onderduikers gehad.

Tijdens het onderduiken kreeg ik bezoek van mijn zus, die vergezeld was van mijn huidige vrouw. Die twee waren vriendinnen van elkaar. Ze fietsten via Nieuwe Brug voorbij de Dalmsholterschool naar Wunnink. Dat was in die tijd best riskant.

Tijdens mijn verblijf bij Wunnink deed ik allerlei boerenwerk. Ook heb ik hier het melken geleerd, want mevrouw Wunnink was in verwachting en ik kon niet zien, dat ze met die dikke buik moest gaan melken.

Ook heb ik daar een varkenshok omgebouwd tot een kippenhok. Toen kregen de kippen weer schik en begonnen weer eieren te leggen.

In deze periode ben ik niet van het erf geweest. Het was te gevaarlijk en de weg naar het huis was ook heel erg slecht. In de hongerwinter zijn er dan ook weinig mensen bij Wunnink geweest om eten te halen, want ze kwamen er niet doorheen.

Het vreemdste wat ik heb meegemaakt was, dat op een avond een vliegtuig begon rond te cirkelen boven de Langsweg. Hij gooide lichtkogels uit en heel Dalmsholte was verlicht. Het leek wel dag. Men zei dat er een schuur zou zijn geweest waar industrienaaimachines werden gemaakt. Maar dat weet ik niet zeker. Er is die nacht ook geschoten, maar ik weet niet of er iemand gedood is.

De laatste zondag voor de bevrijding mocht ik op de fiets naar Lemele. Bij Hulsink waren mensen ondergedoken. Die hadden een HBS-opleiding gehad en zij kregen vanuit Lemele de tip of ze in Lemele konden komen om de Canadezen te helpen bij de taal, want men kon elkaar niet zo goed verstaan.

Immink was bang dat de tanks van de Canadezen door zijn gierkelders zouden zakken, maar dat is goed gegaan. We gingen naar de soldaten toe en kregen daar sigaretten.

Ook ben ik zondags uit de kerk nog geschrokken, toen ik bij Immink de kamer binnenkwam. Er stonden twee Duitse soldaten, maar die bleken zich net te hebben overgegeven.

Ik mocht 's avonds niet weer terug naar Dalmsholte, omdat het te gevaarlijk was. Er zouden nog zes Duitse soldaten zich hebben ingegraven bij de school en die zouden nog overal op schieten. Met enkele voertuigen zijn de Canadezen er naar toegegaan en hebben alles veilig gemaakt.

Doordat ik 's avonds niet naar Wunnink terug kon gaan, mocht ik bij Van der Linde slapen. Daar hadden ze al veel kinderen; daar kon nog wel iemand bij. De volgende dag ben ik via Dalmsholte naar Ommen gegaan. Bij de Nieuwe Brug, die kapot was, keek ik naar de Lemelerberg en zag al die legervoertuigen: wat een prachtig gezicht.

Daarna ben ik doorgegaan naar Ommen.



## **Vakantie in Lemele.**

*Met dank aan Nel Kars en Suze Kars- la Chapelle.*

Vlak voor kerstmis gaat de telefoon. “U spreekt met Annie Grefelman.....” Ik zeg een beetje weifelend “Ja”. De andere kant weer: “Zegt U dat iets,” ik zeg weer “Ja”, maar..... de ander vervolgt “Lemele”. “Ja”, zeg ik nu vol herkenning, “Dus, DE Grefelman, wat leuk, je bent de dochter?”

Nu kletsen we honderd uit, ik raak er geheel van in de ban, zestig jaar terug gaan we, ook vijftig jaar en hoe is het nu? We praten een heel lange tijd, voor ons allebei erg emotioneel. Haar vraag is of ik een stuk wil schrijven over onze vakanties in Lemele in de oorlog voor een boek vanwege 60 jaar bevrijding. Dat wil ik wel, ik moet wel een beetje graven in mijn geheugen, maar al kletsende met elkaar komt er weer van alles boven.

Oom Berend en tante Dina Grefelman leven niet meer. Bij de begrafenis van oom Berend ben ik nog geweest, maar ik wist niet dat tante Dina twee jaar geleden is overleden. Ik vertel haar dat mijn vader 94 is geworden en eind 2000 is gestorven, maar mijn moeder is er nog, zij is bijna 92 en kan nog veel meer vertellen dan ik. Uiteindelijk gaat het om onze ouders, want daarmee is het allemaal begonnen!

We besluiten dat ik haar 's avonds terug zal bellen. Ik heb dan ook met mijn moeder gesproken en met elkaar zullen we er zeker uit komen. Ons gesprek 's avonds is weer net zoals 's middags, we raken niet uit gepraat, alles komt weer boven, stof genoeg om een stuk over te schrijven.

Met kerstmis was mijn moeder bij mij. Het stuk voor het boek voor Lemele

speelde deze kerstmis een grote rol, mamma en ik haalden vele herinneringen op. Het is gek, sommige dingen zakken weg in je geheugen, maar wanneer je samen zo praat is alles weer helder en klaar alsof het geen zestig jaar is geleden. De harde schijf, om in computertermen te spreken, zal dit nooit uitwissen, daarvoor is die periode te intens geweest.

Even iets over mijzelf:

Ik ben in 1938 geboren in Amsterdam, mijn moeder is van Joodse familie, mijn vader niet.

Mijn joodse grootmoeder werd lid van een Christelijke kerk en wel de Remonstrantse broederschap, ook mijn vader was daar lid van. Ze leerden elkaar kennen in een kerstspel, mamma was daarin een engel en pappa een herder. Mijn moeder had een opleiding K en O gedaan, maar besloot toen zij in 1934 met mijn vader ging trouwen gewoon huisvrouw te worden. Mijn vader werkte als inspecteur bij de "Nederlanden van 1845". Hun eerste kind, mijn zusje Hanneke, werd in 1936 geboren.

Toen de oorlog uitbrak was ik twee jaar. Natuurlijk was ik nog te klein om te kunnen beseffen wat er allemaal gebeurde, toch weet ik nog heel veel. Een kind voelt het aan als haar vader en moeder in zorgen leven en dat was in ons gezin ook het geval. Je begreep het niet goed, maar dat mamma's hele familie zomaar verdween, dat gebeurde en was niet uit te leggen.

In het voorjaar van 1943 waren de spanningen in ons huis groot, maar pappa en mamma wilden toch iets proberen te vinden om met de kinderen een dag of tien naar buiten te kunnen, even weg uit Amsterdam, weg van alle ellende! In een krantje van de A.N.W.B. stond een advertentie van de familie Grefelman, een molenaar uit Lemele, om een vakantie door te brengen voor een gezin met twee kinderen. De prijs en de omgeving leken heel aantrekkelijk, dus pappa belde met Lemele en de afspraak werd gemaakt. De zomervakantie 1943 lag vast. Vlak voor die vakantie belde Lemele ons, molenaar Grefelman kwam de afspraak afzeggen. Ze durfden het niet aan. Zijn vrouw zag er plotseling enorm tegenop, ze hadden zelf nog een kind in de box en dan ineens een heel gezin uit de stad over de vloer, waar ze voor moesten zorgen, het leek haar plotseling een boze droom. Ik herinner mij dat telefoongesprek nog als de dag van gisteren. Mijn vader heeft werkelijk al zijn acquisitietalent gebruikt dat had hij, om de Grefelmannen te overtuigen, dat wij ze nooit tot last zouden zijn. We zouden allemaal helpen, bij het afwassen, eten koken, zelf de bedden opmaken enz. enz. Het zou zo'n teleurstelling voor ons allemaal zijn als de reis niet doorging. Maanden hadden wij er naar uit gekeken. De molenaar ging overstag, we mochten toch komen!

Met de trein, dat ging toen nog, naar Zwolle. Een trein met van die coupés met een raam dat met een riem open en dicht ging. In Zwolle was het overstappen en vandaar met de boemel naar Ommen. We zouden bij het station worden afgehaald. Dat had molenaar Grefelman voor ons geregeld.

Buiten het station stond een klein mannetje met een bord om z'n nek met

“KARS” er op.

Ik vond het een eng mannetje, hij had een bochel en geen neus, hij sprak on-verstaanbaar, maar nam ons mee naar een paard en wagentje. Het wagentje had twee wielen en in de bak waren twee bankjes. Pa en ma met ieder een dochter naast zich op een bankje, de bagage tussen onze benen en het manne-tje op de bok. Ik vond het allemaal heel spannend.

Het was met recht het karretje dat over de zandweg reed!

Zo kwamen we in Lemele aan bij de familie Grefelman. Het werd een vakant-ie om nooit meer te vergeten. Het werden voor ons kinderen meteen oom Be-rend en tante Dina , voor de grote mensen Berend en Dina, Aad en Suze. De kleine Geertje Grefelman zat in de box, voor mij een levende pop, ik was dol op Geertje. De eerste dag zijn we allemaal ziek geworden. Het voedzame eten konden onze toch al wat ondervoede lichamen niet verdragen.

We genoten met volle teugen. We maakten kennis met iedereen. Waren kind aan huis bij de familie Schutte, de boerderij aan de overkant, boer Pouw, op de hoek, het achterweggetje, ook daar woonde weer familie van boer Schutte. Pappa genoot en zat uren met Oom Berend boven in de draaiende molen. Het was een moderne molen zonder wiken. Oom Berend was altijd wit. Hij was een heel grote man en altijd vrolijk, maakte heel veel gein met mijn vader. Als een gek detail herinner ik me zijn rare pink. Die kon niet meer recht, daar had hij ooit een ongeluk mee gehad, ik geloof in de molen. Tante Dina was een altijd zorgzame vrouw. Ze kookte heerlijk, samen met mamma, alles ging er zo vanzelfsprekend.

We hebben werkelijk genoten. Het was een vakantie als uit een ouderwets boek, prachtig weer, prachtig land, lieve landelijke mensen, een plek om van te houden, maar--- een land in oorlog!!

Even waren we al die ellende vergeten, even geen spanningen, geen angsten.



*Op de fiets naar Lemele—Zomer 1944  
Links Hanneke achterop bij mama,  
rechts papa met voorop Nel*

Mammie schrijft in mijn babykinderboek: *“De toestand in de wereld wordt dagelijks erger, jullie hebben in Lemele genoten, het heeft je goed gedaan.”* Het jaar daarop, de zomer van 1944, gingen we weer naar Lemele. Met de trein was niet meer mogelijk. Mijn ouders besloten op de fiets te gaan, die hadden ze zowaar nog. Mijn zusje en ik voor- en

achterop, de bagage hebben we geloof ik vooruit gestuurd.

In het boek schrijft mammië :

*“We gaan op de fiets naar Lemele wegens het enorme beschieten van de treinen. We doen de tocht in drie dagen: Amsterdam-Hilversum, Hilversum-Elspeet, Elspeet- Lemele.”*

De nachten brachten we door bij vrienden.

We hebben weer een heerlijke tijd in Lemele doorgebracht.

Oom Berend, altijd met sigaret. Tabak was er niet meer, hij verbouwde nu zelf tabak, rolde van de gedroogde bladeren z'n sigaret, het hele huis stonk, maar we bleven lachen. De terugtocht ging weer op dezelfde manier, we hadden achter de fiets van mijn vader een karretje, daarop stond nu een mooie doos, met daarin twee loopeenden. *(Dit waren waarschijnlijk gekortwiekte*



*Familie Kars met de “loopeenden”  
Links mijn zusje Hanneke met hond Busterd, midden ben ik, Nel.  
Rechts papa met eend en mama met poes Brunet.  
De hond en de poes waren van mijn weggevoerde Joodse oma.*

*eenden.*

*Red.)*

Oom Berend had die ons mee gegeven, die legden veel eieren en dan hadden we toch iets te eten. De eenden hebben zeer lang in onze stadstuin rondgewandeld, de eieren moesten

we uit het vijvertje vissen, maar leggen deden ze!

Mamma schrijft in mijn kinderboek:

*“Er is vreeslijk veel ellende, 1 brood, 1 kg. aardappels in de week. We ruilen kaas voor pappa's mooie winterjas, we kopen tarwe 1 mud, voor 200 gulden wat spotgoedkoop is.”*

De hongerwinter in Amsterdam is niet te beschrijven. Mijn ouders kregen onverwacht bericht uit Lemele dat er een boot in de haven van Amsterdam lag met een boodschap van Berend Grefelman. Pappa erheen, hij vond de bewuste boot en kreeg zonder veel woorden, bijna zwijgend, een groot pak in de handen geduwd.. Met levensgevaar, het pak achterop, fietste hij door Amsterdam, terug naar huis. Langs allerlei gevaarlijke controleposten is hij met het pak

thuis gekomen. In het pak zaten aardappelen en een groot roggebrood. Het was een wonder, dat dit ons vanuit Lemele heeft kunnen bereiken.

We zijn de oorlog doorgekomen.

Het eerste wat we na de bevrijding hebben gedaan is naar Lemele gaan.

We waren dol gelukkig dat alles voorbij was. Maar er was in ons huis heel veel verdriet want van mijn moeders familie kwam bijna niemand terug. Het ene droevige bericht na het ander kwam binnen. Eén tante en één nichtje hadden de vernietigingskampen overleefd.

Mijn moeder sloot zich op in de slaapkamer, wilde ons kinderen niet laten zien hoe kapot ze was. Ze heeft een week gehuild.

Lemele ving ons op, met onze vreugde en ons verdriet.

Deze keer gingen we vanuit Amsterdam met de boot naar Kampen, een andere mogelijkheid was er niet. Iedereen was zeeziek, behalve wij. Mijn ouders verboden ons te bewegen, we zaten stokstijf op de bankjes in het ruim en zo kwamen we in Kampen aan. Vandaar met een boemel naar Ommen. Aangesterkt konden we weer naar huis terugkeren. Toen pappa wilde afrekenen om deze heerlijke vakantie te betalen zei oom Berend: "Ik wil niks hebben, jullie hebben genoeg geleden". We bleven contact houden.

Januari 1947 is mijn broertje geboren, mijn ouders noemde hem Peter Berend. Tijdens het doopfeest hield oom Berend zijn petekind ten doop. Ik zie nog steeds die grote molenaarshanden van oom Berend met daarin dat kleine baby'tje.

Ook de zomer daarop gingen we weer naar Lemele. We logeerden nu bij de familie Schutte op het achterweggetje. Bij de Grefelmannen was geen plaats meer, want daar waren ook meer kinderen geboren. We zwommen altijd in de Regge. Op een keer kwam Berend eens kijken wat wij daar toch altijd deden. Hij zag dat wij daar heerlijk zwommen en pret hadden en dacht: dat kan ik ook en sprong het water in. Hij kon echter helemaal niet zwemmen en pappa heeft hem kunnen redden en op het droge gesleept. Berend dacht dat wel even te doen. Ietwat geschrokken zat hij op de kant. Hij zal wel nooit meer hebben gezwommen.

Die zomer werd Peter Berend ziek, middenoorontsteking. Hij moest naar Zwolle naar het ziekenhuis en is daar geopereerd. Dina en Berend hebben mijn ouders ook toen weer bijgestaan. Het is met hun petekind gelukkig allemaal goed gekomen.

De hele familie is in Amsterdam geweest, ook boer Schutte. Het was voor hen allen een groot avontuur. Oom Berend wilde graag naar Artis. Dat heeft hij geweten. De apen trokken z'n geleende stropdas, aan een elastiekje, zo van z'n hals. Weg stropdasje.

Boer Schutte ging mee naar Carré, naar de Snip en Snap revue. Hij moest zijn pet af zetten, dat deed hij nooit. Hij was helemaal blij toen hij in de zaal zoveel kale koppen zag. Dat was een openbaring voor hem. In de pauze wilde hij naar buiten om een boom te zoeken. Pappa wees hem op de toiletten, weer

een wonder voor hem. Tijdens een tochtje door de polder in Noord-Holland snoof hij, at hij de aarde en concludeerde:

*“Dat is beste grond”.*

Zo zijn er vele herinneringen, we zullen ze nooit vergeten, maar de oorlog, Lemele en de familie Grefelman zijn met elkaar verbonden.

Door mijn werk, ik speel solotoneel, kwam ik tante Dina en oom Berend nog wel eens tegen.

Zij was actief in de N.C.V.B, Berend in de Maatschappij van Landbouw.

Wanneer ik dan mijn voorstelling had gegeven, kwamen ze in mijn kleedkamer even babbelen. Vaak ging ik na afloop met ze mee naar huis en dan kwamen altijd de verhalen over toen!

Ook mijn ouders gingen in de zomer nog wel eens langs, maar men werd ouder en het leven kreeg zo z'n beloop. Toen oom Berend in 1994 stierf, ben ik alleen naar de begrafenis gegaan, want pappa en mamma hadden beiden griep. Na afloop ben ik naar de Lemelerberg gereden, ben op het terras een kopje koffie gaan drinken, wandelde naar de grote rode leeuw en alles, maar dan ook alles, kwam weer boven. Thuis deed ik uitgebreid verslag aan pappie en mammie. We gingen weer terug in de tijd en huilden.

We zullen het nooit vergeten.

Berend en Dina Grefelman, Lemele, bedankt!



## **Herinneringen van G. Olthuis**

Gerrit (Gait) was 19 jaar toen de oorlog uitbrak. Hij woonde met vader Willem, moeder Janna en Oom Berend Jan op de boerderij waar hij nu nog woont. De eerste jaren van de oorlog zijn vrij rustig verlopen, met weinig problemen voor ons in Lemele.

In 1943 kregen wij een meisje uit Bussum in ons huis, op verzoek van Ds. en Mevr. Berkhof.

Het was Lia van Leeuwen, 18 jaar oud. Wat wij eerst niet wisten, bleek dit een Joods meisje te zijn. Haar broer en zus waren ondergebracht bij de Fam. Meijerman in Archem.

In 1943 werd er door een groep jongeren uit Lemele, waaronder Gait, een groot hol gegraven in de Vlierbelten. Dit was tegenover het tegenwoordige voetbalveld. De ingang was aan de achterkant vanuit de weilanden. Het geheel was van binnen bekleed met stro-balen van Jan Hendrik Grondman. Willem Olthuis en Jan Hendrik Ekkelkamp hebben er een draagconstructie op gemaakt, waarover zand en mos werd gelegd. Hierin sliepen de jongens die ondergedoken zaten. Ook hebben hier Joden ondergedoken gezeten. Later werd bekend dat dit hol verraden was. Het was net op tijd verlaten, toen door de “groenen”, aldus Gait, een onderzoek werd ingesteld..

Die zomer werd een stro-roggemijt gemaakt bij Olthuis. Deze mijt was hol van binnen, ook weer met strobalen versterkt. Hierin sliepen onderduikers. Op een avond was er een razzia en Lemele was afgezet door de “zwarten“ (dit waren S.S.-mensen). Door toeval waren Gait en twee onderduikers ( Jan Dijk en H. Tusveld ) op de Oldersweg, waar ze werden opgepakt.

Deze jongens moesten mee, richting Lemelerveld, via de Zonnebloemweg. Onderweg werd in verschillende huizen naar binnen gestormd, op zoek naar onderduikers. Van Lemelerveld werden ze via Dalmsholte en Laarbrug naar kamp Erica gebracht. Bij Ommen werd Gait vrijgelaten en hij ging via het Kerkbrugje in Giethmen naar huis. De andere twee kwamen een dag later ook weer in Lemele.

Ook waren er veel paardentransporten, die vaak overnachtten bij Olthuis in de schuren en stallen.

Met de bevrijding kwamen de Canadezen in Lemele overnachten. Er werd gevraagd of er een film gedraaid mocht worden op de deel. Daar was zo'n mooie witte muur. Bij het afdraaien begonnen de koeien te dansen in de stal. Dit was voor de omwonenden van Olthuis de eerste keer dat ze een film te zien kregen.

Die zelfde avond werd vanaf de Glinthaar Ommen beschoten door de bevrijders.



## **Oorlogsbelevissen verteld door Jannie Tempert-van Goor.**

Jannie woonde in de oorlog in Archem dicht bij het kasteel. Door de oorlog werden de mensen vindingrijk. Bij Jannie thuis hadden ze een grote zak in het midden van de hooiberg gehangen.

Deze ging mee omhoog als de hooiberg werd opgedraaid, zo kreeg je een smokkelruimte in het midden van de hooiberg. Door een verborgen deurtje kon je naar binnen. Van alles werd hier verstopt, zelfs varkens hebben er wel eens in gezeten.

Het brood haalde ze in de oorlogsjaren op bij de familie Boezelman. Zij woonden aan de Nieuwebrug dicht bij de freule. Het huis is nu afgebroken. Jannie ging dan langs de Reggedijk naar Nieuwebrug om het brood, dat bezorgd werd door bakker Makkinga, op te halen.

In de winter van 1944 werden de Duitsers lastig in Archem. De familie van Goor heeft dit aan den lijve ondervonden. De familie moest drie maanden uit huis, de Duitsers moesten er in. Het gezin heeft met zes personen bij de familie Wessels ingewoond, daarna in het huis waar nu Gait Marsman woont. Ook hebben ze in het inmiddels afgebroken huis van de familie Marsman gewoond; deze stond achter het huis van de familie Slots. Het vee mocht al die tijd gewoon op stal blijven staan. Roelof van Goor verzorgde het vee samen



met een buurjongen.

De soldaten zaten in drie bunkers aan de Draadweg. 's Morgens gingen ze al zingende in marstempo naar het kasteel om eten te halen. Van de bunkers is nu niets meer te vinden, ze zijn opgeruimd na de oorlog.

Bij Jannie thuis hadden ze ook een onderduiker. Deze kwam uit Amsterdam. Hij was lid van binnenlandse strijdkrachten (B.S.). Hij heeft, toen de Nieuwe Brug gebombardeerd werd en er springstof onder de brug van Nieuwe Brug

zat, deze onklaar gemaakt.

Uit aantekeningen van de vader van Jannie, Roelof van Goor hebben we enkele datumtjes kunnen halen (letterlijk overgenomen):

*Van 5 tot 6 oktober '44 inkwartiering van Duitsers: 2 officieren, 25 manschappen, + 20 paarden.*

*Dinsdag 14 nov. '44 : Door de Duitsers uit ons*

*Stamkaart van Jannie Tempert-van Goor*

*huis verjaagd en intrede genomen bij Wessels.*

*Woensdag 6 dec. '44 Verhuisd van Wessels naar het huis van v. Apeldoorn.*

*Woensdag 27 dec. '44 Verhuisd van v. Apeldoorn naar het huis van Marsman.*

*Op 14 februari mocht de familie weer terug naar hun eigen huis.*

Enkele andere aantekeningen zijn:

*Op 12 feb. 1945 Vertrek van alle Duitsers uit Archem.*

*Za. 10 maart 45 met paard met de Duitsers bagage brengen naar Goor.*

*Zondag 1 april (Paaszondag) met paard en wagen de Duitsers naar Schuine-sloot.*

*Ma 2 april 's avonds 6uur paard en wagen afgevorderd (afgenomen) door de Duitsers.*

*Dinsdag 10 April 1945 De Canadezen in Archem. Volgende dag idem. Hoera! Hoera! 1uur n.m.*

Nog wat aantekeningen:

*Graan-Eigen oogst voor gezinsverbruik en toewijzing paardehaver*

*100 kg rogge*

*100 kg tarwe*

*460 kg haver*

Ingaande 18 April 43 wordt rantsoen voor eigen slacht terug gebracht:  
voor personen boven 4 jaar van 750 tot 500 gram per week en

NLS 1942		NEDERLANDSCHE LANDSTAND ZEESTRAAT 69 — 'S-GRAVENHAGE		DIT AANSLAGBILJET IS GEDAGTEEKEND:	
		<b>AANSLAGBILJET</b> TEVENS BEWIJS VAN KWIJTING			
<small>OP HET KOPIER VAN DEN NEDERLANDSCHEN LANDSTAND KOMT TE UNEN NAME DE ONDERSTAANDE AANSLAG VOOR, DE NEDERLANDSCHE LANDSTAND NOODIGT U UIT TOT BETALING. — BIJ WANBETALING ZAL, INGEVOLGE DE WET, TOT VERVOLGING MOETEN WORDEN OVERGEGAAN.</small>					
NAAM EN ADRES VAN DEN AANGESLAGENE		BEDIJFSGROOTTE ha. are c.o.		BEDRAG VAN DEN AANSLAG	
A. v. Boor Arnhem 19 Oude 107		A = 11— per ha. B = 13— per ha. C = 12— per ha. D (vischwalen) 15— per bedrijfshoofd		18.00 GLD.  18.00 GLD. Totaal 18.00 GLD.	
<small>BRIEVEN OVER DEZEN AANSLAG ZONDER VERMELDING VAN NAAM EN ADRES VAN DEN AANGESLAGENE, HET BEDRAG VAN DEN AANSLAG EN HET JAAR DER BIJDRAGE, WORDEN NIET IN BEHANDELING GENOMEN.</small>					
'S GRAVENHAGE 224817 30 VIII 1943					

voor personen  
beneden de 4  
jaar van 500 tot  
375 gram per  
week

Toegestaan ver-  
bruik Elektrisch  
licht in tijdvak  
meteropneming;  
Jan. tot maart  
1942 44kw  
Maart tot Mei  
33kw

Mei tot Juni  
18kw

Ontvangen:

4 April 1944  
Van de Rege-

ring voor 280 kg geleverde rogge f 27.16

Van de Regering voor 1470 kg geleverde rogge

f138.18

Van de Centrale Den Haag voor een geleverd nuchter kalf

f 13.55

Verplichte inlevering persdraad, 3 kg gebruikt draad voor iedere ton stro of  
hooi. Bundelen tot bossen van 2 kg bij inleveren.

## De oorlogsjaren van Jan Tempert en zijn Hendrieka Schuurs.

moeder  
Tempert-

Jan weet zich nog te herinneren dat de radio de hele dag bericht van de lucht-  
machtdienst uitzond. Dit maakte een grote indruk op hem. Het kwam, doordat  
zijn vader Gerrit Tempert (“Koopmans Gait”) niet thuis was. Gait was in 1939  
al opgeroepen voor de voormobilisatie: alle mannen en jongens die een rood  
zakboekje hadden, werden toen opgeroepen. Zodoende was Gait de klos, of je  
nu wel of niet gemist kon worden, het Vaderland ging voor. Hij lag in Ede:  
daar verzorgde hij de paarden. Gait is ook nog op de Grebbergen geweest,  
maar heeft er niet gevochten. Toen de oorlog uitbrak, duurde het een hele tijd,  
voordat hij weer thuis kwam. Gait was samen met Van der Heide uit Ommen,

zij hebben eerst hun fietsen helemaal afgekrabd, voordat ze naar huis durfden. Ze hadden namelijk een legergroene fiets en die kon opvallen bij de Duitsers. Via iemand uit Lemelerveld hadden ze thuis al wel bericht gekregen, dat het goed met hem ging en dat hij zo snel mogelijk weer thuis kwam.

Ook bij Tempert wilden de Duitsers het paard vorderen, maar ze hebben de soldaten weten om te kopen met eieren. De gewone Duitse soldaat lustte ook wel een eitje. Ook gebeurde het een keer dat er onverwachts een soldaat binnen kwam. Hij kon de radio zo zien staan, maar reageerde er niet op. De radio werd later toch maar verstopt, zoals bij velen.

Onderduikers hebben ze ook nog een poosje te slapen gehad; ze sliepen bij hun boven in de schuur in het stro. Overdag gingen de onderduikers naar Albert Jan Immink.

Aan het einde van de oorlog had je veel mensen uit het westen van het land, die om eten kwamen.

Jan weet nog, dat als er bombardementen in de buurt waren, hij buiten bleef staan kijken en dat de trekkers dan bang naar binnen vluchtten. “Wij waren niks gewend, maar die arme mensen hadden al zo veel meegemaakt!” Jan weet nog te vertellen, dat er over de brug bij de Nieuwe Brug, toen die kapot was, een baileybrug werd gelegd. Als het dan hoog water was en je wilde naar Ommen, dan liep je over de leuning. Deze was behoorlijk breed.

## Schepen



## onder vuur.

*Met dank aan Jan Bouwhuis en Mina Dakhorst.*

Jan was ruim 17 jaar toen de oorlog uitbrak. Hij werkte thuis en had samen met zijn vader een melkriet naar de Ommer melkfabriek. Zijn broer Gait was militair en lag in Woudenberg.

Zijn zussen woonden nog thuis. De boerderij waar ze woonden stond aan de Lemelerweg onder Luttenberg, waar Jan nu weer woont.

Tijdens het melkrijden is hij een keer aangehouden bij Besthmener tol. Bij kamp Erika was iets gebeurd en nu werd alles en iedereen gecontroleerd. Hij moest zijn papieren laten zien en overall werd in- en onder gekeken. Voor het melkrijden had je extra papieren bij je. Na een poosje mocht hij weer verder. In het kanaal voeren in de oorlog veel schepen. Deze werden soms beschoten vanuit vliegtuigen. Jan weet nog dat tijdens zo'n aanval bij Hancate een al wat oudere scheepsjager is omgekomen. Hij had zijn paard nog los kunnen maken, maar tijdens zijn eigen vlucht naar een hooiberg, werd hij geraakt. Ook zag hij op een keer tijdens het werk op het land dat er schepen werden beschoten. Ongeveer waar nu de familie Schuurman woont. Hij had snel het paard en zichzelf in veiligheid gebracht onder de bomen. Hoewel ze vanuit de vliegtuigjes niet echt op gewone mensen schoten, kwamen verdwaalde kogels soms ver uit

de richting. Het schip bleek later lek te zijn.

Tussen de Grensweg en de Nieuwe Twentseweg is een Duits jagertje neergekomen. De piloot is daarbij om het leven gekomen. Jan Bouwhuis en Berend Bendijk zijn er nog naar toe geweest, maar de Duitsers hadden het gebied snel afgezet, want “unser Kameraat” moest geborgen worden.

Ook werden er op een nacht enkele bommen gedropt tussen hun huis en Luttenberg. De klap was enorm geweest, maar alles was nog heel. De volgende dag hadden ze op de tafel en op de vloer kunnen zien hoe de zolderplanken liepen. Door de trilling was het stof daartussen naar beneden gekomen. Op Statum hadden sommigen wel kapotte ruiten gehad door de klap. Met de ruilverkaveling in de zeventiger jaren is nog een niet ontplofte bom onschadelijk gemaakt.

In de oorlog legden de schippers aan bij de boerderij van Dakhorst, omdat daarnaast een bos was. De schepen lagen zo een beetje beschermd voor de geallieerde jagers. Echter op Palmzondag werden de schepen bij de Regge aangevallen en daags daarop de boten die bij hen aan de wal lagen. De botelingen vluchtten de boerderij in en verstopten zich tussen de koeien. Later werden nog granaatscherven gevonden in een dikke eik, die daardoor niet geschikt was om te zagen en de bomtrechters zijn nog te zien in het bosperceel naast hun huis. Een aantal niet ontplofte projectielen lag nog naast het bakhuisje.

Mina weet nog wel te vertellen, dat bij de “Prinsbrugge” (Slijkhuisbrug) Prinsjan en zien wievie woonden. Deze Prinsjan was de brugwachter en hij hield de schippers altijd een touwtje met daaraan gebonden een klompje voor om de tol te vangen. Op een dag kwam er een Duits schip langs en deze schipper sneed het touwtje door.

## **Rabbi Philipson**

*Met dank aan Mina Warmelink- Vloedgraven*

Het was in de herfst van 1943 toen het echtpaar Philipson zich moest melden bij het centraal station in Amsterdam. Doordat Philipson lid was van de Joodse Raad hoorde hij bij één van de laatsten die zich moest melden, zogenaamd voor een werkkamp in Polen.

Hij had zich voorbereid, dacht hij en had zelfs nog een cursus timmeren gevolgd, zodat hij als timmerman genoteerd stond. Vrienden van hem, die bij het verzet zaten, hadden hem aangeraden onder te duiken, maar dat wilde hij niet. Dat mocht hij als Joodse Rabbi niet doen dacht hij. Jahweh zou hen immers ook in Polen wel kunnen bewaren en hen er wel doorheen helpen. Dus gingen ze met hun baby van negen maanden in alle vroegte op de aangegeven tijd naar het station. Er stonden al heel wat Joden en ze werden bewaakt door Duitse soldaten met geweren en honden.

Maar de trein liet lang op zich wachten, ze werden moe van het staan en de baby begon te huilen, zij had een vieze luier. Heel beleefd vroegen ze aan een van de bewakers of ze even de baby mochten verschonen in een wachthuisje dat daar stond. En o wonder, het mocht. Net toen ze daar mee bezig waren, denderde de trein binnen en begon er een hels lawaai van openslaande deuren, blaffende honden en gegil van mensen. Vol ontzetting zagen ze hoe de mensen in veewagens geduwd werden, zoveel als er maar ingeduwd konden worden. Oudere mensen en kleine kinderen werden door de Duitse soldaten onder het roepen van “Schnell, schnell” de wagons ingedrukt. De deuren werden vergrendeld en de trein reed weg. Angstig keken de Philipsons door het raam van het wachthuisje. Ze wisten niet dat zoiets bestond, dat er zulke wrede mensen waren. Het speelde zich ook in een mum van tijd af. De Duitsers gingen weg en daar stonden ze op het verlaten station.

“We waren zo bang en wisten niet wat we doen moesten”, zeiden ze later. Ze besloten maar weer naar huis terug te gaan en belden hun vriend uit het verzet op. “Zie je wel dat jullie moeten onderduiken, is dat geen vingerwijzing Gods dat jullie daar achterbleven en niet meegenomen zijn”, zei die. Met pijn in het hart gaven ze hun baby mee aan een mevrouw, die beloofde er heel goed voor te zullen zorgen, en ja toen begon voor hen het avontuur: onderduiken. Hun vriend Jan IJben was een studievriend van Ds. Berkhof, die toen predikant in Lemele was en al veel joden aan onderdak geholpen had. Ook voor hen was er wel een plaatsje. Maar ja, van Amsterdam naar Overijssel met een paar mensen, waaraan je direct zag dat het joden waren, was toen een hele onderneming.

Jan IJben nam zijn hele familie: vader, moeder, broer en zussen mee. Die stonden om hen heen en vulden zo een treincoupé. Tot Amersfoort reisden ze mee en gingen toen weer terug naar Amsterdam. Jan ging toen alleen met het echtpaar verder, de Philipson's in een hoekje van de coupe achter een krant,

alsof ze daar druk aan het lezen waren. Ommen was het station dat het dichtst bij Lemele lag, maar daar waren meestal als er een trein aankwam, bewakers van het kamp Erika aanwezig. Die kon je als Jood maar beter niet tegenkomen dus werd besloten om via Deventer naar Rijssen te gaan. Wij zorgden dat daar een paar fietsen voor hen waren, en toen het donker werd gingen ze op de fiets van Rijssen naar Lemele. De eerste nacht sliepen ze in de pastorie. Ds. Berkhof regelde wat vertrouwde adressen, waar ze telkens konden logeren. Het was moeilijk om hen lange tijd achter elkaar op één adres te hebben. Op het platteland was het toen de gewoonte dat de deuren overdag niet op slot waren en de burens zo binnen konden lopen. Maar als je joden in huis had, moest je de deuren wel gesloten houden en dat wekte al gauw argwaan. Daarom werd in het begin om de zes weken gewisseld van verblijfplaats. Maar hoe langer het duurde hoe moeilijker dit werd. Er kwamen steeds meer onderduikers in ons dorp, zodat ze de laatste maanden niet meer wisselen konden, omdat alles vol was.

Het was wel moeilijk wennen voor ons en voor hen natuurlijk nog meer. We wisten vanuit de bijbel wel iets van hun geloof, maar dat ze dat nog zo stipt probeerden na te leven was voor ons moeilijk te begrijpen.

Dat ze geen varkensvlees mochten eten wisten we. Maar ook rundvlees, kip of gevogelte weigerden ze, omdat het niet koosjer geslacht was.

Ja, in onze onwetendheid boden we hen aan om zelf een kip te slachten en klaar te maken op hun manier, maar ook dat weigerden ze heel vriendelijk. Pas jaren later toen we hen bezochten in Jeruzalem, waar ze toen woonden, begrepen we het. De basis van een koosjere keuken ligt in het volkomen gescheiden houden van vlees- en melkgerechten. Eten en drinken van deze twee bij één maaltijd is niet toegestaan. Zo mag je bij een maaltijd, waarin vlees is verwerkt geen vla of kaas als dessert krijgen en ook geen melk in de koffie. Daarvoor hadden ze dan ook twee verschillende serviezen en pannen, want de pan waarin een vleesgerecht is klaar gemaakt wordt niet gebruikt voor een maaltijd waarin een melkgerecht wordt bereid. Zelfs de droogdoeken bij de afwas werden apart gehouden: de rode bij de vlees- en de blauwe bij de melkgerechten.

Ook hun sabbatwetten probeerden ze zo goed mogelijk na te leven. Op vrijdagavond, als de zon onderging, staken ze een paar kaarsen aan en lazen hun gebeden op. Ze vroegen ons wel of wij de kaarsen na een poosje weer wilden uitblazen, want dan was de Sabbat ingegaan en mochten ze geen licht onsteken of uitdoen. En ook mochten ze dan een ander niet opdragen om dit te doen.

Toen we het een keer vergaten riep Philipson van boven: “Het licht brandt hier nog”. Toen één van ons zei: “Nou, doe het dan maar uit”, zei hij heel benauwd: “Dat kan ik niet, want het is Sabbat”. Maar ondanks deze misverstanden en de spanning die het meebracht, hebben we het heel goed gehad samen. Het waren hele lieve mensen. Erg geduldig, want om je altijd binnen

schuil te moeten houden is vast niet plezierig. Als het 's avonds donker was gingen we wel eens met hen wandelen, dan kwamen ze toch even in de buitenlucht. En anders deden we wat spelletjes, zoals dammen en schaken. Voor mevrouw was het het grootste plezier om onze Henk, die toen nog een baby was, in bad te doen, omdat ze haar eigen baby zo miste. Gelukkig is die baby de oorlog goed doorgekomen. Ze woont nu met haar man en vier kinderen in Tel Aviv.

De bevrijding zal ik nooit meer vergeten. Op 10 april 's morgens zagen we ze aankomen: onze bevrijders, de Canadezen. We namen onze onderduikers mee naar buiten, waar ze eerst nog wat angstig bij elkaar stonden. Maar toen het tot hun doordrong dat ze nu werkelijk vrij waren, grepen ze elkaar vast en sprongen en dansten. En juichend zongen ze hun Hebreeuwse psalmen. Het deed me denken aan het verhaal van David, die voor de ark des Heren zong en huppelde. Kort daarop vond hier in Lemele een speciale bevrijdingsdienst plaats voor de Joden.

De synagoge in Ommen lag in puin en toen werd onze kerk daarvoor aange-



*Op bezoek bij de familie Philipson in Israël.  
Links en rechts Mina en Albert Warmelink  
met in hun midden de familie Philipson*

boden. Het was ontroerend de uitzinnige vreugde te zien van al die Joodse families, die elkaar hier weerzagen en omhelsden, terwijl ze elkaar al hadden doodgewaand. Philipson leidde de dienst. Met een hoed op stond hij op de preekstoel en hief de Hebreeuwse psalmen aan. Er waren niet alleen Joden,

maar ook bijna de hele Lemelse bevolking was in de kerk aanwezig. Toen alles weer een beetje op regel was, zijn de Philipsons naar Haarlem verhuisd. Daar werd hij voorganger van de Joodse gemeente. Na zijn 65<sup>ste</sup> zijn ze naar Jeruzalem gegaan, waar ze nog vele jaren gelukkig samen leefden.

Bedankbrief van de familie de Weerd aan de familie Pouw

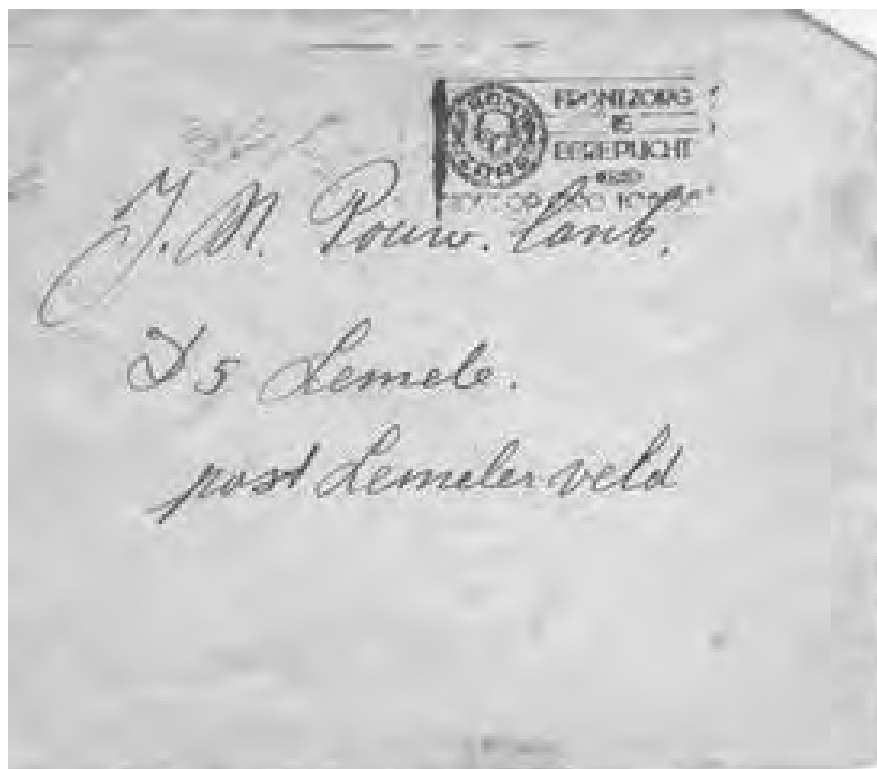
26-1-45

Beste Fam. Pouw

Giermede wil ik U even berichten dat wij goed overgekomen zijn wij waren fris op Maandagmorgen thuis Maar het kwam door de sneeuw, daar hadden we reuze pech mee hoor, en mijn bagage drager was stuk voor het we in Zwolle waren, maar daar heb ik een nieuwe gekregen van die Menschen waar we getalpen hebben, dus dat was een baj hoor. En in Zwolle kwam ik ook tot de ontdekking dat ik het laatste met gereedschap denderlijk bij U in huis heb laten liggen, maar wie weet komen wij nog wel eens in de buurt, en hoop ik nog eens bij U aan te komen. Wij hebben anders een zware reis gehad hoor, we zijn van Remede naar Zwolle gelopen, en de volgende dag van Zwolle tot voorbij Doornsplijk ook alles lopen, maar daar kwamen gelukkig onze Mannen ons op halen, toen konden we de vracht verdeelen en hebben we verder kunnen



filtsen, wat maar gelukkig was,  
want we begonnen al aardig onze  
voeten te voelen, maar toen was  
het leed ook gauw verguten, en  
hebben dan ook weer eens lekker  
kunnen eten, dat is ook een hoop  
waard. Ook wil ik U nog even  
bedanken voor de prettige dagen  
die wij bij U hebben door mogen  
brengen, want dat was echt fijn hoor.  
Verder wensch ik U allen nog het  
beste en de hartelijke groeten ook  
voor de verdere huisgenooten van  
Mevr. M. de Weerd Schals



Envelop van de brief met als poststempel "Frontzorg is Eereplicht"

## Herinnering aan “Corrie”

*Tijdens de oorlog was Jansje Kleinlugtenbeld (later Heuver- Kleinlugtenbeld) samen met Hendrika Hallink werkzaam op de boerderij van Albert Jan Immink. Daar had ook het Joodse meisje Sila, onder de naam Corrie, tijdelijk onderdak gevonden. Jansje kreeg van “Corrie” op haar 21ste verjaardag op 8 april 1945 een handgeschreven bundeltje met eigen gedichten. Enkele van die gedichten volgen hieronder.*



*V.l.n.r. Jansje Kleinlugtenbeld, “Corrie” (Sila),  
Leida Immink, Aaltje (dochter van Albert Jan Immink),  
Hendrika Hallink*

Het is een jaar geleden dat mijn ballingschap begon,  
En ik tel nu, aan 't einde van dat jaar  
Wat ik verloor en wat ik won;  
En leg de uitkomst naast elkaar.

'k Strijk even langs mijn bonzend hoofd.  
Er staat op lijst Verlies zoveel geschreven.  
God, wat heeft mij de vijand veel ontfroefd,  
Maar 'k weet de winst: mijn God, de grootste winst van het leven.

'k Heb voor die tijd, die komt, één bede maar,  
-hoe zwaar de strijd, hoe groot het leed-  
dat 'k van dit ene enk'le jaar  
de winst niet meer vergeet.

*2 april 1944*

Ik sta te wachten op een trein met bannelingen  
Ik wacht al urenlang, velen met mij.  
Het afscheid van mijn broers en ouders komt in mijn herinnering  
en nu het weerzien, o wat ben ik blij.

Komt hij nog niet, de trein? Wat duurt het lang....  
Hoe zullen zij er uit zien na twee jaar?  
Vreemd, ik ben nu helemaal niet bang.  
Eerst wel, erg zelfs, ach kwam die trein nu maar.

Stil, de mensen roepen en dringen snel naar voren.  
Hij komt, de trein! Daar is hij al! Hij stopt!  
Ik kijk, verwachtend nu mijn naam te horen.  
'k Voel hoe de spanning in mijn hele lichaam klopt.

Ik hoor mijn naam, nog eens! Het is geen waan!  
Een stem, bekend! Ik kijk- ik kijk- ik durf nauwelijks te wagen .....

Men roept beneden, dat ik op moet staan.....  
Mij wacht een lange dag en zo nog vele dagen.....

*Heino, 15 november 1944*



## **De oorlogsbelevissen van Gait en Jan van der Linde.**

*Met dank aan Wim van der Linde*



*De maalderij en kruidenierswinkel van van der Linde*

In de oorlog was de maalderij van Gerrit van der Linde (beter bekend als Gait) een belangrijk bedrijf voor het dorp. Zijn vrouw Anna runde de kruidenierswinkel en samen met twaalf kinderen bewoonden ze D28. Ook was daar opslag van vaten petroleum en benzine, waarvoor toewijzingen waren in ver-

band met het loondorsbedrijf van zijn zoon Jan. De woning diende tevens als een broeinest van illegaliteit.

De oudste zoon Jan speelde daarbij een voortrekkersrol. Geboren in 1918 was Jan een onverschrokken jonge knaap, die niet bang was en het hoofd steeds koel hield. Jan had zeven onderduikers ondergebracht in Lemele.

Op klaarlichte dag ging een der onderduikers naar Enschede, waar hij gepakt werd. In zijn agenda stond de naam Van der Linde – Lemele en tevens ook nog andere namen van onderduikers. Al gauw vertrok een overvalwagen van kamp Erika om Van der Linde te arresteren. Vader Gait nam het op voor zijn zoon en beweerde dat Jan daar niets mee te maken kon hebben. Het hielp niets en Gait moest mee.

Bij Paarhuis stopte men om daar nog een onderduiker te pakken. Paarhuis probeerde het te voorkomen, maar omdat hijzelf mee moest, kwam de onderduiker zelf tevoorschijn en gaf zich over.

Moeder Anna ging daarop naar kamp Erika en probeerde haar man vrij te krijgen. Hij was een niet te missen spil in het gezin van twaalf kinderen, maar de kampbewaarders bleven onvermurwbaar.

Gait werd naar Arnhem vervoerd en kwam voor de krijgsraad. Hij kreeg een kruisverhoor door 12 mensen en Gait toonde spijt en erkende dat het dom was, wat hij gedaan had. "Ik moet zorgen voor mijn vrouw en twaalf kinderen en dan heb ik geen tijd voor onderduikers". Hij bedacht bij zichzelf, dat dat de enige manier was om weer vrij te komen en als hij weer vrij was, dan zag hij wel weer. Wonder boven wonder geloofden ze hem en werd hij op straat gezet. Hij had nog tien gulden in zijn zak en zocht zijn heil bij de pastoor van een katholieke kerk. Hier kreeg hij meer geld voor de trein en vertrok naar Zwolle. In Zwolle was juist veemarkt en met een boer kon hij mee naar Lemele. Daar ontving de familie hem, voorzien van een grote baard, met open armen.

Gait was goed en wel een dag thuis toen Gait Wemekamp op de stoep stond. Deze had contact met de diaconie in Rotterdam, die de daar heersende armoede en honger probeerde te stillen. Een chauffeur van de TODT zou richting het oosten gaan, was te goeder trouw en wou wel voor deze diaconie rogge mee terugnemen. Wemekamp vroeg Gait van der Linde om 40 mud rogge, want hij had nog niet gedorst. Gait had wel rogge, maar dit was geregistreerde regeringsopslag. Ondanks het feit dat Gait nog maar net vrij was, durfde hij het aan om de rogge af te staan. Ze hadden juist één mud op de auto, toen ze de overvalwagens van Erika hoorden aankomen. Ze zetten gauw de auto achter het huis en de overvalwagens denderden door. Daarop werd de auto volgeladen met de resterende rogge – het ging zak voor zak dwars door de keuken – en de wagen vertrok naar Rotterdam. Gait was echter wel bang dat de terugreis nog wel eens gevolgen zou kunnen hebben. 's Nachts werd hij wakker en durfde niet langer in eigen bed te blijven. Hij vertrok naar de hooiberg van Hallink en bracht daar de rest van de nacht door. Na twee dagen zich schuil houden, was hij er zeker van dat de auto de juiste bestemming had bereikt.

Een dag of wat later kwam er bericht dat de week erop controle zou worden gehouden van de regeringsopslag. Gelukkig kon Gait Wemekamp 's maandags dorren en werd de voorraad van Van der Linde 's avonds aangevuld met de 40 weggegeven mud. Toen de volgende dag de controleurs kwamen, was alles op peil! Zoon Jan zat ook niet stil. Hendrik Jan Wemekamp werd gesnapt met 200 liter petroleum en men kwam erachter, dat het bij Van der Linde weg kwam. Jan werd opgepakt en kwam samen met Wemekamp in kamp Erika terecht.

Beiden ontkenden iets van de petroleum af te weten. Jan werd pittig verhoord. Indien hij niet snel antwoordde, kreeg hij een klap met de gummiknuppel tegen het hoofd. Als je dan terugstapte, stond Diepgrond achter je, die je met de steel van een schop bewerkte, zodat je wel op je plaats bleef staan!

Jan dacht: "Ik moet op gelijke woorden komen met Hendrik Jan, maar hoe doe ik dat?" (*hetzelfde verklaren*)

Op een dag zag hij Hendrik Jan voor de eetzaal van het kamp. Hendrik Jan stond in het peleton in de eerste rij. Jan liep langs hem met zijn etensbakje en fluisterde 200 keer 8 (*dwz 200 liter gekocht voor 8 cent*).

Hendrik Jan bekende 's middags, dat hij 200 liter voor 8 cent gekocht had van Jan. Jan bekende 's avonds, dat hij 200 liter verkocht had aan Hendrik Jan voor 8 cent. Men vermoedde daarop, dat Jan bij de ondergrondse zat en hij werd in een bunker gegooid.

Samen met nog twee gevangenen werden ze in een vochtige ruimte vastgezet, waarbij waarschijnlijk één van de twee anderen een spion was. Jan vertelde echter niets. Op een avond werd hem gezegd dat, als hij niets bekende, hij de volgende ochtend doodgeschoten zou worden.

Vanaf 's avonds 7 uur werd Jan elk uur opgehaald en aan de tand gevoeld.

's Morgens om 7 uur werd met veel lawaai en geweergekletter Jan opgehaald. "Kleed je maar uit", werd hem toegebeten. "Da's me te koud", antwoordde Jan. Hij had sterk het idee, dat het enkel bangmakerij was, maar dat wist je natuurlijk nooit. En voordat hij het wist, werd hij de poort uitgegooid en kon hij lopend naar huis.

Jan van der Linde had een motor. Toen de Canadezen een baileybrug gebouwd hadden over de Regge bij de Nieuwebrug, reed Jan rustig met Wim zittend op de benzinetank met zijn motor over een plank van de brug naar de overkant.



## **Café "De Driesprong"**

*Met dank aan Hendrikje Bennink- Voortman*

Ik kan mij nog goed herinneren dat ik verschillende malen het avondeten bracht aan het Joodse koopmansechtpaar uit Zandvoort, dat zich verborgen hield in het kerkgebouw.

Naast het eten ging er dan ook een stapeltje tabaksbladeren mee, die mijn vader Hendrik zelf verbouwde. Ik weet nog dat de vrouw op een keer tegen mij zei:

“Als ik je ergens mee kan helpen als de oorlog is afgelopen, dan zeg je het maar“. Toen ik in 1947 stof nodig had voor een mantelpakje in verband met het doen van mijn belijdenis, dacht ik terug aan die woorden. Er was nog niet zoveel vlak na de oorlog. Toen ik hen vroeg of zij mij zouden kunnen helpen, kreeg ik een brief terug met enkele stalen van verschillende stoffen. De door mij uitgezochte stof moest f.40,- kosten, wat volgens hen spotgoedkoop was. Precies dezelfde stof bleek bij de fa.van der Linde in Lemele echter f.10,- te kosten. Je begrijpt, dat ik de bestelling maar in Lemele heb geplaatst. Regelmatig kwamen er Duitsers aan de deur van het café met de vraag naar bier. Hendrik Voortman gaf te kennen geen bier in voorraad te hebben. Vervolgens haalden ze het zelf uit de kelder en verlieten het pand zonder te betalen. Op een nacht kwamen er ook een stel Duitsers aan de deur, die een “Luftpumpe brauchten” voor een leeggelopen fietsband. Hendrik zei niet in het bezit van een fietspomp te zijn en dat ze aan de overkant moesten zijn, want daar woonde een fietsenmaker. Het gevolg was, dat Hendrik met een geweer in zijn nek de buurman wakker moest gaan maken om aan de benodigde “Luftpumpe” te komen.

Waar Hendrik een gloeiende hekel aan had, was het met paard en wagen ophalen van animeermeisjes van het station Ommen. Dat moest eens per week gebeuren voor de soldaten, die in een barak waren gelegerd naast het hotel op de berg. Ongeveer tien meisjes van het station halen en hetzelfde aantal weer terug. Na enkele malen zei hij: “Ik verrek het langer die rotmeiden te halen en te brengen”. Voor straf moest hij een paar keer hout rijden naar Erica, maar van die meiden was hij af.

Bij het café was een ijzeren hek. Daar had een aantal jongens de fietsen tegenaan gezet. Over de fietsen hingen hun jassen. Plotseling kwamen er S.S.-ers



*Café “De Driesprong” (toen Café Voortman) met de Wilhelminaboom. Bij de boom: Jan Hendrik en Johan Gerrit Voortman. (eind jaren dertig)*

aan. De jongens vlogen uit elkaar. Gait Willems de kelder in, Derk Krul onder de tafel in de woonkamer. De anderen vlogen de achterdeur uit en verdwenen in de rogg. De Duitsers schoten de vluchtelingen na, vlak over het hoofd van zootje Johan. Moeder Johanna riep: “Nu schieten ze mien Johan dood”. Maar het liep goed af. Geen van de jongens werd gepakt. Wel werden hun fietsen en jassen meegenomen. Die konden ze de volgende dag bij Erica ophalen. Geen van hen is er heen geweest. Op een keer kwamen er enkele Duitsers, die een paar varkens meevoerden. Die varkens waren bij een boer weggehaald. Ze wilden die varkens slachten in de schuur bij Voortman. Dat gebeurde ook. De goede stukken vlees werden vervolgens meegenomen, terwijl de rest werd weggegooid.



## Onderdak gezocht

Vlak voor de bevrijding moet voor een Joods meisje opnieuw onderdak gezocht worden. Ze zit bij de familie de Jager in hotel de Lemelerberg. Ze kan daar niet langer blijven omdat ze daar gevaar loopt. Ds. Bakker komt bij Albert Warmelink vragen of hij een adres weet.

Albert heeft wel vaker onderduikadressen gezocht. Hij gaat op weg en komt bij de familie Visscher in Schanebroek, na eerst het nog op een ander adres geprobeerd te hebben. Helaas is Willem Visscher niet thuis en zijn vrouw weet niet of Willem wel een onderduiker in huis wil hebben (Albert vertelt niet dat het om een Jodinnetje gaat).

De afspraak wordt gemaakt, dat Albert `s middags met het meisje komt en daar de reactie van Willem af zal wachten. Het meisje wordt afgehaald bij ds. Bakker en achter de school langs via binnenweggetjes gaan ze richting van de boerderij van Visscher.

Ondertussen heeft Mina thuis bezoek gekregen van ds. Bakker, met het verzoek of zij het Joodse echtpaar Dikker op kunnen nemen, die boven in de hervormde kerk zit en daar weg moet. De kerk en het gebouw worden namelijk gevorderd. Vele Duitse soldaten verzamelen zich bij de kerk ter voorbereiding van de aftocht ( zie ook het verhaal van ds. Bakker).

Bij de familie Warmelink wordt het nu erg vol, want naast de Philipsons hebben ze ook twee joodse jongens namelijk Leo Pommerans en Niko Groen. Mevrouw Dikker is erg overstuur en Mina zegt tegen mevrouw Philipson, dat zij mevrouw Dikker maar moet verzorgen, zodat zijzelf de koeien kan gaan melken.

Albert komt om ongeveer tien uur `s avonds terug zonder het Joodse meisje. Die heeft hij gelukkig kunnen achterlaten bij de familie Visscher. De heer en mevrouw Dikker worden de volgende dag door Vloedgraven ondergebracht bij de burens, de familie Voskes.

## **Oorlogsverhalen rond Hancate.**

*Met dank aan de familie Tigchelhoff.*

### ***Beginjaren.***

In de vroege ochtend van de 10<sup>e</sup> mei 1940 (ongeveer 02.30 uur) kwamen vanuit Den Ham bommenwerpers overvliegen. Ze vlogen heel laag, want de hakenkruizen op de onderkant van de vleugels waren erg goed te zien. Wakker worden hoefden ze niet echt. De vorige dag had de familie (dit werd achteraf pas duidelijk) een NSB-er gesproken, die hen verteld had dat Nederland zich aan de vooravond bevond van een periode met “grote gebeurtenissen”, (Tigchelhoff was toen 18 jaar). Aan deze uitspraak heeft de heer Tigchelhoff gedurende zijn leven vaak teruggedacht.

Als jonge jongen had je op dat moment geen gevoel van angst, maar het beleven van iets sensationeels voerde de boventoon. Bombardementen op Nordhorn waren goed te horen.

Bij een van die overtochten werd een Engels vliegtuig geraakt en deze verongelukte in een zandwal ongeveer op de plek, waar de familie Ekkel woonde (Velderberg). De verongelukte piloot was helemaal verminkt en de heer Tigchelhoff weet niet of de nabestaanden van deze Engelse piloot ooit te weten zijn gekomen, dat hun dierbare hier zijn laatste rustplaats heeft gevonden.

Van het verongelukte vliegtuigmateriaal werden hangertjes gemaakt met de afbeelding van koningin Wilhelmina. Dit was een stil protest tegen de bezettingsmacht.

In feite was de heer Tigchelhoff onderduiker en leefde constant in angst opgeropen te kunnen worden voor de tewerkstelling in Duitsland. Daar zou je moeten werken in de oorlogsindustrie. Tigchelhoff had zich met nog twee anderen al moeten melden in Hengelo voor een keuring. In de nacht na de keuring is het gebouw, waar die keuring plaatsvond, opgeblazen door het plaatselijke verzet met het resultaat, dat al de namen van de jongens die gekeurd waren, hierbij verloren zijn gegaan. Gevolg was geen hernieuwde oproep.

Tijdens een overtocht van een Engelse bommenwerper is er een vat met zeer explosieve brandstof naar beneden gekomen, genaamd benzol. Hier wilde de stormlantaarn prima op branden; iets dat in die schaarse tijd natuurlijk wel welkom was. Ook dokter Ter Borg's Harley Davidson deed het prima op benzol.

Tijdens een luchtgevecht tussen Duitse en Engelse luchtmacht, dat zich aan de voorkant van het huis afspeelde, sloegen kogels het huis in. De kogel ging door de voorgevel en ketste binnenshuis af en belandde op een kast. De kogel was zo heet, dat je deze niet in de handen kon pakken.

### ***Verplichtingen aan de Nederlanders.***

De Duitsers verplichtten omliggende boeren om mee te werken aan houttransport; de boeren moesten zich 's morgens om 8 uur melden op de Eelerberg. Hier werden de gezaagde bomen op wagens geladen. Deze moesten dan naar het



Overijssels kanaal gebracht worden. Van hieruit gingen ze per boot richting de Heimat. Deze schepen werden regelmatig gebombardeerd. Bij een verdwaalde bom, die bij Habers insloeg, kwamen drie van de zeven gezinsleden om nl. vader, moeder en dochter.

Ook moest men regelmatig hooi leveren aan de bezetter. Hiermee konden ze dan hun paarden voeren. Het moest los aangeleverd worden. Dit werd dan op het station in Hellendoorn in balen geperst.

Scheurplicht: grasland moest omgeploegd worden tot bouwland, zodat er graan verbouwd kon worden. Dit werd streng gecontroleerd door een Nederlander, die sympathie had voor de burens uit het oosten.

Bij huisslachten kwam ook een controleur kijken of dit volgens de regels gebeurde. De Duitsers stelden per streek een slachtdag in, zodat er niet tegelijk geslacht kon worden en het voor hen overzichtelijk bleef.

Tussen de controleurs onderling zat nog wel eens verschil: de een zag wat door de vingers en de ander ging op zijn strepen staan.

Ook het befaamde veeboekje werd geïntroduceerd: de bezetter wilde weten hoeveel vee een boer in de stal had.

Paarden vorderen: om hier onderuit te komen kregen de paarden een dek op. Bij vordering zei de boer: "Das Pferd ist krank!!!!". De Duitsers hadden al gauw door dat dit gelogen was. Het paard werd gevorderd en de boer kon fluiten naar zijn paard.

Om inbeslagname van tuig en wagen te voorkomen, werden tuig en wagen verstopt in de volle "hooimiete". De kap lieten ze dan zakken, zodat het gerei gespaard bleef.

### ***Verzetacties.***

Gerrit Jan Tigchelhoff raakte op een keer zijn textielbonnen kwijt. Een kennis, die op het secretariaat werkte, zorgde voor nieuwe kaarten.

Schoenen hebben was een rijk bezit. Die werden in die tijd gedragen door meerdere mensen. Zo gebeurde het, dat een groep jongens op een zondagmiddag wilde gaan wandelen. Eén jongen moest helaas verstek laten gaan, omdat zijn moeder op diezelfde schoenen naar de kerk wilde gaan.

Ds. Berkhof bracht joden onder op onderduikadressen. Ook deze mensen droegen schoenen en die moesten ook wel eens versteld worden. Toen er vier paar tegelijk hersteld moesten worden, had je een probleem.

Alle vier paar naar de schoenmaker kon natuurlijk niet. Dit werd opgelost door iedere week een paar te brengen.

Dezelfde ds. Berkhof was iemand, die zijn sympathie voor het koningshuis niet onder stoelen of banken stak. Hij bad tijdens de eredienst voor het koningshuis en was na beëindiging van de preek altijd snel weg om zijn pakkans te verkleinen.

Tijdens bruiloften werd "schnaps" geschonken. Als iemand een glaasje te veel op had, begon hij of zij oranje getinte versjes te zingen. Als bruiloftslekkernij werd

zoute worst gepresenteerd (deze worst werd al klaar gemaakt bij het huisslachten). Er werd voor één slacht aangevraagd maar in werkelijkheid werden er twee koeien of varkens geslacht.

De uitzet, die natuurlijk ook bij een bruiloft hoort, werd meestal op de zwarte markt gekocht.

Stroom was in feite ook op de bon. Men had een manier gevonden om toch illegaal aan stroom te komen: met een simpele mutsenspeld werd een bepaald tandwiel in de meter geblokkeerd, zodat de afname niet geregistreerd werd.

### ***Eind van de oorlog.***

Bij het terugtrekken van de Duitsers is de Hancatebrug nog opgeblazen om het de geallieerden moeilijk te maken.

De bevrijders legden zeer snel weer een brug, zodat het verkeer niet te lang gestremd werd. Vanuit een hooiberg werd de omgeving afgespeurd of er zich nog bezetters bevonden. Bij A. de Vos waren nog twee Duitsers. Deze sloegen hun geweer krom op de hoek van het huis. “Der Krieg ist abgeschlossen”, was hun overtuiging.

### **Bekend versje uit de oorlogsjaren:**

De ochtend van de 10<sup>e</sup> mei

De zon stond aan de kim

Toen kwam er van de oosterzij

Een vreemde vijand in

En allen stonden toen paraat

En vochten voor hun land

En menig dappere soldaat

Stierf voor zijn vaderland.



## **Het verhaal van Hanna Dijk**

Anton Dijk beheerde in de oorlogsjaren de fietsenstalling/verhuur bij hotel “De Lemelerberg”. In die periode leerde hij zijn latere vrouw Hanna Wunnink kennen. Hanna werkte in het hotel. De heer de Jager beheerde in de oorlog het hotel op de Lemelerberg.

Anton Dijk en de Jager waren een nacht weg geweest (Hanna wist niet waar ze naar toe waren). ’s Ochtendvroeg kregen de Duitsers dit in de gaten. Ze wilden per sé weten, waar de twee mannen zich ophielden. Een probleem diende zich aan. De Jager en Anton moesten gewaarschuwd worden, dat hun terugkomst naar het hotel niet gewenst was. Hoe dit te doen?

Hanna is toen snel op de fiets gesprongen en naar Lemele getrapt om zogenaamd melk te halen. Bij Bats Leestemaker aan de Kerkweg vroeg ze, of ze tegen de

Duitsers kon zeggen, dat de beide heren hier de nacht doorgebracht hadden. Dit kon ze echter niet vertellen, omdat er bij de Leestemakers recentelijk huiszoeking was gedaan. Wat nu? Goede raad was duur. In aller ijl fietste Hanna snel naar timmerman Leestemaker in het Glint met dezelfde vraag. Met melk, die ze toch maar meegenomen had, is ze weer naar het hotel teruggedren. Hier kon ze, op de vraag waar beide heren die nacht doorgebracht hadden, alleen maar antwoorden met twee woorden namelijk: timmerman Leestemaker, op z'n Duits. Door inkwartiering in het hotel van de Duitsers, die op dat moment aan het terugtrekken waren, moest er nogal eens elders geslapen worden. Dit gebeurde dan meestal bij de familie Leestemaker aan de Kerkweg. Hier sliep ook een gedeserteerde Duitse soldaat met zijn vrouw Jantje.

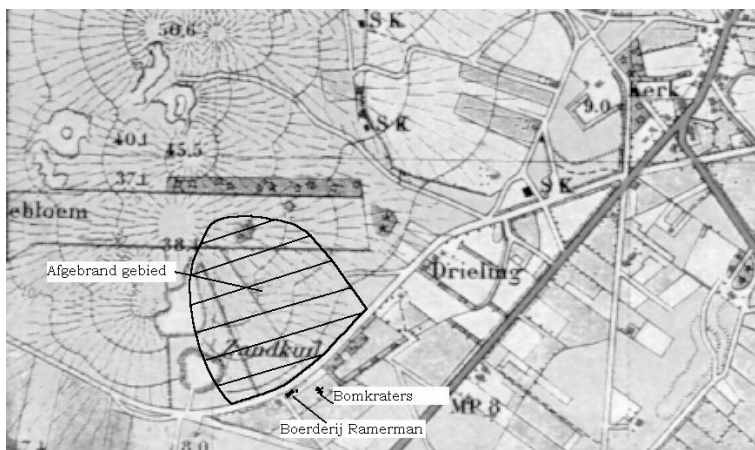


## Bomm'n op de Barg

*Met dank aan Wim Dijk (Café), Albert Jan Bennink, Albert Warmelink en Jan Willem Ramerman*

In de nacht van 25 juni 1942 zijn er zware dreunen te horen. Een Engels vliegtuig, waarschijnlijk aangevallen door Duitse jagers, laat boven de zuidoost kant van de Lemelerberg twee brisantbommen en een brandbom vallen. Deze laatste zet een gedeelte van de Lemelerberg in brand. De twee brisantbommen vallen bij de familie Ramerman aan de Ledeboerweg naast de boerderij. Door de explosie worden alle ramen eruit geslagen en worden deuren en dak ontzet. Ook het "kokhuus" wordt verwoest.

De kleine Janna Ramerman (dochter van Jan Hendrik Ramerman en Gezina Kelder) heeft zelfs glas in haar ledikantje liggen. Wonder boven wonder raakt niemand gewond. Albert Jan Bennink loopt naar de



*Overzichtskaartje*

boerderij van Ramerman als het stof opgetrokken is. Het eerste wat hij daar ziet is een kalf waarvan de kop weggeschoten is. Ook bij de familie Warmelink zijn ze wakker geschrokken. De luiken rammelden aan het huis door die klap. Ze zien dat een gedeelte van de Lemelerberg in brand staat. Scherven van deze bommen



*Bomscherven van de afgeworpen bommen*

zijn door de familie Evert Jan Dijk (Café) gevonden op het land, waar nu de huidige parkeerplaats is.

Deze scherven zijn altijd bewaard gebleven bij de familie Dijk en zijn nu geschonken aan het Lemels Arfgoed.

Ook Albert Warmelink vindt bij zijn boerderij zo'n scherf en die is ook nog in zijn bezit. De brand op de Lemelerberg wordt geblust met behulp van veel inwoners van Lemele.

Ook de blokploeg LB wordt ingezet.

Evert Jan Dijk, vader van Wim Dijk, is ook lid van de blokploeg. Wim Dijk heeft nog zo'n bordje van zijn vader. Het werd op de arm gedragen.

Ook dit is geschonken aan het Lemels Arfgoed. Berend Grefelman heeft zich dit voorval ook altijd goed kunnen herinneren. Hij moest ook helpen blussen en het was nog wel in zijn huwelijksnacht....

Volgens Albert Jan Bennink zou het vliegtuig neergestort zijn in Luttenberg. En inderdaad wordt er in het boek "Raalte in Oorlogstijd '40-'45" geschreven, dat er rond twee uur 's nachts een Halifax aan de Twentseweg in Luttenberg is neergestort. Twee geallieerde piloten komen hierbij om het leven. Dit toestel is op de avond van 25 juni 1942 om 23.58 (Engelse tijd) vertrokken vanaf de basis Marston Moor bij York om deel te nemen aan één van de zogenaamde 1000-bomberraid's. De Engelsen willen de Duitsers laten merken hoe krachtig ze zijn. Daarom formeren ze groepen van ongeveer 1000 vliegtuigen, die massaal bombardementen op Duitse steden uitvoeren. De neergestorte Halifax maakte deel uit van zo'n groep.

Of dit het vliegtuig is dat de bommen op Lemele afgeworpen heeft, is niet met zekerheid te stellen, aangezien dit vliegtuig vermoedelijk op de terugreis was en dus geen bommen meer bij zich kon hebben.

De volgende dag gaat ook Albert Warmelink kijken en ziet het gedode kalf en de beschadigde boerderij.

De familie Ramerman moet noodgedwongen ander onderdak zoeken en verhuizen naar het leegstaande ouderlijke huis van Jan Hendrik's vrouw in Magele bij Den Ham.

Ze blijven daar wonen tot ze in 1946 weer terug kunnen keren naar Lemele.

Zoon Henk Ramerman, evenals Wim Dijk, vindt later nog één van die zeskantige, één meter lange pijpen. Dat blijken fosforbommen te zijn.

Henk vindt zo'n bom bij de "diepe koele" (vrijgekomen door zandafgraving). Toen de gebroeders Ramerman (Henk en Willem) enkele jaren geleden aan het snoeien waren in de buurt van hun voormalig ouderlijk huis, zagen ze in de bomen blauwe verkleuringen. Dat duidt er op, dat er staal geoxideerd is.



## Lucht Beschermings Dienst (LBD)

In 1939 werd de luchtbeschermingsdienst (LBD) opgericht, een organisatie waarvan het personeel uit vrijwilligers bestond. Tijdens de bezetting werd het personeel uitgebreid met ambtenaren. De LBD had tot taak de burgerbevolking te wijzen op de gevaren van luchtaanvallen en op de maatregelen die de burgers zelf konden nemen om de risico's te beperken. Een belangrijke taak van de dienst werd na mei 1940 het controleren van de verplichte verduistering. Waar een bombardement had plaatsgevonden, konden LBD-leden eerste hulp bieden en assisteren bij het blussen van branden.

In de bezettingstijd gingen de LBD-ers 's nachts de straat op om te controleren of de burgers zich aan de verduisteringsvoorschriften hielden. Steden en dorpen moesten helemaal donker zijn, om te voorkomen dat ze tot herkenningspunten voor geallieerde vliegtuigen zouden dienen. Na een luchtaanval moest de LBD



*Armschildje van de LBD*

eerste hulp bieden; men beschikte over EHBO-kisten, brandslangen, helmen, gasmaskers en herkenningstekens (een metalen plaatje met daarop de letters LB, dat met riempjes op de bovenarm kon worden bevestigd).

De LBD had afdelingen in alle stadswijken en dorpen. Per 200-300 gezinnen was er een 'blokploeg' geleid door een 'blokhoofd'.

Voor verzetsmensen bleek het handig om lid te zijn van de

Luchtbeschermingsdienst. Het lidmaatschap bracht met zich mee dat je 's nachts de straat op kon, wat voor alle andere burgers verboden was.

## Het verhaal van Nancy Klomp

In de zomer van 1944 besloten mijn ouders Almelo te verlaten vanwege het feit dat het huis tegenover ons, waar Albert Sommer, directeur van de muziekschool, woonde, door Duitse officieren in gebruik werd genomen. Meneer Sommer accepteerde het aanbod van mijn ouders om in ons huis te komen wonen.



*Gedeelte persoonsbewijs Mina  
Pouw-Grondman*

Bij mijn vader voorop de fiets reed ik met mijn ouders naar Lemele waar wij tot de bevrijding verbleven. Tussen mijn ouders en Jan en Mina Pouw bestond al geruime tijd een vriendschappelijke band. Mijn vader, eveneens boerenzoon, kwam regelmatig op de boerderij vanwege zijn werk in de landbouwsector.

Tijdens het verblijf op de boerderij woonden wij in de kamer naast de deel waar de koeien stonden. Zomers zaten wij 's avonds altijd naast de boerderij en kwamen de burens langs voor een praatje. Maar het levendigst staat mij de sfeer bij van de winteravonden op de deel, waar ook mijn schommel hing. Onder het zwakke schijnsel van het lampje dat ergens boven in de kap bengelde, zaten mijn ouders daar elke avond samen met Jan en Mina Pouw en de twee onderduikers rond de tafel bij de deur, die de deel met het voorgedeelte van

de boerderij verbond. De sfeer van gezelligheid, warmte en vriendelijkheid die daar in die spaarzaam verlichte stal heerste, is mij mijn hele leven bijgebleven. Overdag speelde ik met de kinderen van de omliggende boerderijen. Mijn ouders hadden mij verteld, dat het meisje met het mooie donkere haar uit Amsterdam kwam en op de boerderij naast ons logeerde. Pas na de oorlog hoorde ik van mijn ouders het verhaal van het onderduiken. Van het oorlogsgevaar was ik mij totaal niet bewust, ook niet wanneer er Duitse soldaten het erf op kwamen fietsen, wat regelmatig voorkwam. Voordat zij de woonkeuken, die aan de voorzijde van de boerderij lag, binnenstapten, waren de onderduikers al razendsnel de keuken uitgevlogen, de hooizolder op. Intussen werden de Duitse soldaten zogenaamd vriendelijk ontvangen in de keuken waar zij getrakteerd werden op rauwe eieren. Het staat mij nog heel helder voor de geest hoe zij meerdere verse eieren rauw naar binnen slurpten. Bij het verlaten van de keuken streken ze, alvorens de keukens te verlaten, over mijn blonde krullen om tevreden en voldaan hun weg te vervolgen.

Onder de hooiberg was een schuilplaats voor onderduikers. Om de schuilplaats

in te komen, was een extra beveiliging “ingebouwd”. Achter de hooiberg had namelijk Nero, de waakhond, zijn hok. Hij was erg waaks en, de naam zegt het al, voor niemand bang. De onderduikers moesten door zijn hok, een plaat weghalen en zodoende kwam men in de schuilplaats onder de hooiberg. De Duitsers durfden niet bij de waakhond te komen!

Als klein meisje heb ik nauwelijks iets gemerkt van het oorlogsgevaar dat de mensen om mij heen bedreigde. Wel herinner ik mij de inval van de Duitsers bij de familie Kampman, waar mijn ouders nauwe vriendschapsbanden mee onderhielden. Op zoek naar Engelse piloten doorzochten Duitse soldaten de boerderij van Jan Kampman (Giethmen), waar zij onverwachts het joodse echtpaar uit Amsterdam aantroffen, dat bij deze rooms-katholieke boerenfamilie zat ondergedoken. Boer Kampman heeft ternauwernood zijn eigen leven kunnen redden, doordat hij het hooiveld was in gerend. Dit voorval maakte grote indruk op mij en is mij altijd bijgebleven, ook al omdat er veel over werd gepraat in de boerderij van Jan Pouw en jaren later nog als wij met onze ouders bij de familie Kampman op bezoek gingen.

In vele boerderijen in Lemele en omgeving zaten joodse onderduikers, waar ik als kind van vier jaar ook van op de hoogte was, omdat de joodse kinderen zich altijd snel moesten verbergen als Duitsers op het erf kwamen.

Mijn vader kwam op een dag te voet op de boerderij van een bezoek aan Ommen, boos omdat zijn mooie fiets onderweg was ingepikt. Een grote bedreiging overkwam ons op een avond, toen alle boeren naar buiten moesten en in hun nachtgoed naar de donkere lucht stonden te staren waar een brandend gevaarte zich langzaam voortbewoog boven de boerderijen. Alsof wij naar een natuurverschijnsel keken, zo herinner ik mij die nacht.

Toch moet de overkomst van de V2 bij de mensen veel angst en spanning hebben verwekt. Zondags ging ik te voet samen met oom Jan en tante Mina en mijn ouders naar het kleine kerkje van Lemele. Op een zonnige morgen kwamen overal de mensen uit hun huizen en zwaaiden met vlaggen naar de tanks, die voor ons huis langs kwamen en op het erf tot stilstand kwamen. De Canadezen overstelpten mij met zoetheit en de heerlijkste marmelade uit tinnen blikken. Vrolijke dagen volgden met overal vriendelijke jonge knappe mannen die mij optilden, maar die ik niet kon verstaan. Het betekende het einde van ons verblijf op de boerderij en korte tijd later ging ik weer, voorop de fiets gezeten, terug naar Almelo. Lemele is tot aan de dag van vandaag altijd in mijn gedachten gebleven. Regelmatig bezochten mijn ouders met hun twee dochters de familie Pouw, die intussen ook uit meerdere familieleden bestond. Dan werden de herinneringen uit de oorlog opgehaald. Als opgroeiende kinderen hebben wij het voorrecht gehad te ervaren wat vriendschap, hartelijkheid en dankbaarheid betekende bij het ervaren van de band tussen Jan en Mina Pouw en mijn ouders Arien en Geesje Klomp.

## Soldaat Lubbertus Manenschijn.



*Kaartje van Bats aan zijn ouders.  
Linksboven foto van Bats*

Bats Manenschijn was 21 jaar oud toen de oorlog uitbrak. Hij was al zeker een jaar dienstplichtig militair en lag in Doesburg. In oktober 1939 heeft hij ook een poosje in Hoorn gelegen.

Later in Doesburg leek alles nog ontspannen. In maart 1940 stuurde hij zelfs nog een

kaartje dat hij met verlof kwam. Toen in mei de oorlog uitbrak, kregen ze het bevel om aan de westelijke kant van de IJssel een brug over de IJssel te verdedigen. Er werd heen en weer geschoten. Bats zei hierover later eens tegen zijn kinderen: "Ik had mij voorgenomen niemand bewust dood te schieten, maar toen een vriend naast mij werd neergeschoten, knapte er iets van binnen. Daarna heb ik ook geprobeerd raak te schieten. Of me dat gelukt is, weet ik niet, maar het verbaast me nog steeds dat ik het probeerde". Na een tijdje, toen de situatie onhoudbaar werd, kregen ze het bevel zich terug te trekken op de Veluwe. In de loop van de avond vonden ze in de bossen een leegstaand vakantiehuisje. Ze hoorden hier niets meer van de oversten en hebben daar enkele dagen gebivakkeerd. Op een morgen kwam er een boswachter bij hen, die hen vertelde, dat de oorlog afgelopen was en dat ze zich moesten melden in Arnhem. In de veronderstelling, dat de Duitsers zich hadden teruggetrokken, zijn ze in de loop van de ochtend naar Arnhem vertrokken. Daar stonden echter de Duitsers hen al op te wachten en zijn ze krijgsgevangen genomen. Zo kwamen ze tot de ontdekking, dat de boswachter met de Duitsers sympathiseerde. Ze werden meteen op de trein gezet Duitsland in. Waar ze naar toe gingen, was onbekend, maar ze hadden lang in een dichte wagon gezeten. Ergens in Duitsland werden ze in een krijgsgevangenenkamp opgesloten. Ze werden daar zeer slecht behandeld. Ze zaten met te veel mensen in barakken. Het eten bestond uit droog brood en een waterige soep, waar zo hier en daar stukjes aardappels en uien indreven. Na verloop van tijd werden ze weer op de trein gezet, in open veewagens. Ze hielden de moed erin, omdat ze in de gaten hadden dat ze in westelijke richting gingen en dat betekende steeds dichterbij Nederland. Enkele van zijn medelotgenoten hadden al gezegd: zodra de trein de grens over is, springen wij er uit. Vlak





*Lou Bensink met Hans en Arold Ran*

Maanweg. Er kwamen in de oorlog kinderen uit Amsterdam logeren. Het waren twee broertjes, Hans en Arnold Ran.

Hun vader was gymleraar en reed op een motor. Ze hadden nog een jonger broertje en zusje. Op foto's die hun vader maakte, blijkt dat ze hier in juli 1942 al waren. Of ze in de hongerwinter hier waren, is onbekend. Na de oorlog kwam de heer Ran jaarlijks nog eieren halen voor Pasen. Dit heeft hij zeker 20 jaar volgehouden. Tot midden 70-ger jaren kwamen de heer en mevrouw Ran elk jaar nog een keer.

voor de grens stopte de trein en werden de wagons afgesloten. Na verloop van tijd begon de trein weer te rijden. Later, toen de trein weer stilstond en de deuren werden geopend, waren ze op het station in Almelo. Ze mochten naar huis. Lopend en liftend is Bats toen naar Lemele gegaan. Zijn ouders hadden ondertussen al bericht gehad, dat hij weer thuis kwam en keken naar hem uit. Ze herkenden hem bijna niet, zo mager was hij geworden in de weken dat hij krijgsgevangene was geweest.

In juni 1941 trouwde hij met Hendrikje Bensink en ging wonen aan de

## **Spieker weg**



In Lemele zijn iedere keer razzia's, vooral om jonge arbeiders te pakken, die in Duitsland kunnen werken. Zo wordt ook Gerrit-Jan Heuver opgepakt bij huis. Hij wordt afgevoerd naar kamp Erica. Na een week in kamp Erica lopen de gevangenen naar het station in Ommen, waar afscheid kan worden genomen van familie. Een van die bewakers zegt tegen moeder Heuver: "Vrouwtje, vrouwtje, huil maar niet. Je ziet hem spoedig terug".

's Avonds arriveren ze in kamp Amersfoort. Het vreemde hieraan is, dat ze gewoon in en uit kunnen lopen. Menigeeen gaat er dan ook van door. Gerrit Jan neemt de volgende dag een taxi naar huis. Vader Evert Heuver zendt hierna zijn zoon naar familie in Vriezenveen, waar hij tot het eind van de oorlog onderduikt.

## **Interview met Dina en Bertus Stoeten**

### ***Uitbreken van de oorlog (10 mei 1940)***

Dina: “Dat herinner ik me nog heel goed. De koeien liepen net buiten in het land. Gerrit Jan (15 jaar) moest met paard en wagen de melkbussen naar het land brengen. De vliegtuigen gingen toen zo laag over dat hij de grootste moeite had om de paarden in bedwang te houden. Later hoorde je dat Rotterdam gebombardeerd was.”

### ***We wisten eigenlijk niets***

Alhoewel men de beelden nog duidelijk voor ogen kan halen, wist men eigenlijk maar heel weinig. Alleen van de eigen omgeving, wat met eigen ogen werd gezien, wist men meer. Dina: “Ik weet nog dat in de Ommer kraante in de burgelijke stand onbekende namen stonden van gestorven mensen. Mijn vader zei dan: “Det zult wel luu uut ‘t kamp wezen”. Het waren namelijk geen Ommense namen. Dat de joden vervolgd werden, wisten we toen echt niet. Een Jood, Simon uit Den Ham, kwam altijd bij ons als venter. Hier kochten we katoen van om zelf hemdjies van te maken. Die Simon moest ook weg en kwam afscheid nemen. Hij zei dat hij weg moest naar Palestina. Het afscheid viel hem zwaar, hij moest ‘barre’ huilen, dat weet ik nog heel goed.”

### ***Zwarten van Schalkhaar***

Bertus: “Overdag moest je natuurlijk wel opletten. De gewone soldaten die op de berg zaten, daar had je niet zoveel last van, die wisten zelf ook niet veel en deden gewoon hun plicht. De ‘zwarten van Schalkhaar’, daar moest je vooral bij uit de buurt blijven, dat waren een soort politieagenten. Met hun zwarte uniform vielen ze echter wel op. Die van kamp Erika dat waren ook niet zulke besten, daar moest je helemaal voor oppassen, die hadden meestal ook nog een hond bij zich.”

Die van het kamp hadden groene uniformen aan en de “Beul van Ommen”, Bikker, was er één van en onlangs nog regelmatig in het nieuws toen zijn woonadres in Duitsland door journalisten werd ontdekt. Hij werd onder andere beschuldigd van de moord op verzetsman Houtman.

### ***Ausweis***

Dina: “Had je geen Ausweis dan werd je zo opgepakt om te gaan werken in Duitsland. Evert Grotemarsink is opgepakt en niet weer vrijgelaten. Hij heeft het ook niet overleefd.”

Johan van Apeldoorn (zoon van chauffeur Willem, werkzaam op kasteel Archem) werkte bij de familie Ekkelkamp, maar werd ook opgepakt. Dina: “De zwarten kwamen vanaf Lemele, we waren aan het jappelmöln (*aardappelen sorteren*) op ’n belt. Johan schrok en liep hard weg. Dit viel natuurlijk op en hij liep al snel in de armen van de zwarten”. Johan is later wel weer vrij gelaten uit het



*Ausweis van Lubertus Stoeten*

kamp nadat voor hem een Ausweis was geregeld. Bertus: “Om een Ausweis te bemachtigen moest je eerst naar de boerenleider voor een handtekening. Met een bepaalde hoeveelheid hectare grond mocht je arbeiders op de boerderij hebben en boerenleider Maarten Stoeten uit Emmen kon wel iets regelen.”

Met de handtekening op zak moest je naar het arbeidsbureau in Zwolle. Dina vult aan: “Mijn vader durfde niet, hij was rond de 50 jaar en dan liep je zo maar het risico opgepakt te worden om aan de IJssel te werk gesteld te worden. Moeder dus op de fiets met juffrouw van Apeldoorn naar Zwolle. De fiets had natuurlijk autobanden.” De felbegeerde Ausweis werd bemachtigd. “100% zekerheid had je natuurlijk nooit, ook niet met een Ausweis. Het kon zomaar gebeuren dat de Ausweis voor je ogen kapot werd gescheurd en dan moest je alsnog mee”, weet Dina te vertellen.

### ***Onderduikers***

Bij Ekkelkamp achter op het land, in het kippenhok, was een schuilplaats gemaakt waar bij onraad naar toe kon worden gevlucht. Dick Scholten zat ook ergens in Archem ondergedoken en later bij Manenschijn in Schanebroek. Kaartspelen was een veel bezigd tijdverdrijf onder de onderduikers.

### ***Radio luisteren***

Dina: “We hadden zelf geen radio. Bij van Oene hadden ze er een en af en toe gingen we daar naar toe om te luisteren naar ‘De stem van strijdend Nederland’. Het was natuurlijk prachtig om de stem van de Koningin te horen. Bemoedigende woorden waren het die ze sprak.”

### ***Knakkers tewerkgesteld***

Dina: “Gevangenen (knakkers) van het kamp Erica kon je ook huren als dagarbeiders op het land. Bij Jan Hendrik Plasjan (Nabers), later G. J. Grondman -nu woont er weer een Grondman- werkten ze op het land. 's Morgens werden ze met paard en wagen opgehaald, in hun gestreepte pak en nummer op de rug. Er was altijd een bewaker met geweer in aanslag bij. De gevangenen waren heel vaak opgepakte zwarthandelaren.”

### ***Ontsnapten uit kamp Erica***

Twee gevangenen wisten te vluchten uit kamp Erica. Zwemmend over de Regge belandden ze in Archem. Dina: “We waren achter op het hooiland. Toen kwamen opeens twee drijfnatte mannen tevoorschijn. In hun gestreepte kleding viel dat natuurlijk barre op. Er werd voor elk snel een broek en jas gehaald en snel doorgestuurd verder de berg op. Ze moesten wel hun natte gestreepte spullen meenemen. Je wist het maar nooit, speurhonden konden zomaar jouw boerderij als vluchtplaats aanwijzen. Voorzichtigheid was altijd het devies. Ze werden naar een bepaalde plek op de berg verwezen, waar ze in de zon konden drogen. ’s Middags is er nog een pannetje met soep naar toegebracht met de boodschap: ‘Zie maar dat je verder komt’. Na die tijd hebben we nooit meer iets van hen vernomen, dus hoe ze het er hebben afgebracht weten we eigenlijk niet. Alhoewel onze Henk later na de oorlog wel iemand heeft gesproken, die zei dat hij dit had meegemaakt, maar hij is hierop niet ingegaan en heeft er geen verdere aandacht aan geschonken. Je weet natuurlijk nooit zeker of het dezelfde personen waren.”

### ***Bertus zijn onderduikadressen***

Bertus kon overdag gewoon thuis en op het land werken maar ’s nachts werd er geslapen op een onderduikadres. Bertus had wel een Ausweis. Dit was ‘geregeld’ door Lubbertus Reefhuis die op het gemeentehuis werkte. Hij sliep o.a. bij Wever’s Hendrik (Groten) in ’t kippenhok achter in het bos. Ook bij het kerkhof werd geslapen. Bertus: “Achter bie ’t kerkhof was een heel groot gat in de grond gemaakt, geïsoleerd met balen en ‘ruigte’ erover voor de camouflage. Er werden zelfs kleine dennetjes op geplant. Dit ging een hele tijd goed tot 12 september. Gerrit Jan Heuver (Spieker) was toen jarig en omstreeks zijn verjaardag werd hij opgepakt. Toen was Holland in last.”

De schuilplaats kon niet meer gebruikt worden. Men durfde er niet op te vertrouwen dat Gerrit Jan niet door zou slaan als hij te veel ‘gepest’ zou worden. Er moest een nieuw adres gezocht worden voor al die personen die er sliepen. Er sliep daar een hele groep: onderduikers van Immink, Jaap Berkhof, de broer van de dominee, Bertus van Marle uit Den Hulst en nog veel meer. Je wist ook al de namen niet, ja een voornaam, maar vaak niet meer. Vanaf die tijd sliep ik samen met Mans Grondman bij hun boven het onderschoer. Daar hadden ze een ruimte achter de strobalen gemaakt.

### ***Begrafenis Piet Wierstra***

Bertus herinnert zich ook nog heel goed de militaire begrafenis van Piet Wierstra, zoon van de toenmalige kruidenier in Lemele. “Ze waren de militaire ceremonie aan het oefenen achter de winkel. Ik kon dat mooi zien vanaf ons huis. Op weg naar de begraafplaats ben ik binnendoor geslopen en heb me verstopt in de bosjes naast het kerkhof. Vanaf die plek heb ik alles goed kunnen volgen. Aan beide zijden van het graf stonden zeker tien soldaten die met saluutschoten de

laatste eer aan Piet hebben bewezen. Wouter is voor het begraven van zijn broer teruggekomen van het Oostfront. Hierna is hij opnieuw vertrokken en heeft het ditmaal ook niet overleefd.”

De familie Wierstra heeft dus een zware tol betaald voor hun politieke keuze destijds. De Lemeler bevolking reageerde laconiek met “eigen schuld, dikke bult”. Wat moest men anders.

### ***V2 station Archem***

De V2's kwamen per spoor in Ommen aan en werden naar Archem vervoerd. Hier werden ze volgens Dina afgevuld met brandstof en doorvervoerd naar Helleendoorn, om te worden gelanceerd. Het transport gebeurde natuurlijk zwaar gecamoufleerd, met grote groene takken er bovenop. “Zodat ze niet te zien waren vanuit de lucht”, herinnert Bertus zich. “ ‘t Zag er uit als een lang vliegtuig, dat kon je vanaf de zijkant duidelijk zien. Had de V2 een afwijkend geluid dan wist je dat het misging en dat hij ergens vlakbij neer zou storten.”

Een monument aan de Luttenbergerenk herinnert aan zo'n mislukte V2 vlucht, 19 personen, vooral jonge mensen, kwamen hierbij om het leven.

### ***Ontruimde woningen in het spergebied Archem***

Rondom het V2 afvulstation, nabij kasteel Archem, werd een spergebied ingesteld. Boeren en burgers in dit gebied moesten elders (vaak bij familie) onderdak zien te vinden. Evert, getrouwd met Jennigje van 'Oalde Butink' (familie Grondman) gingen wonen in een zomerhuisje van Jonker Frederik van der Wijck, waar nu Hetty en Zwier van Dorland-Riezebos wonen. Het kasteel werd ook ontruimd en bezet door de Duitsers. Mevrouw Van der Wijck vertrok naar haar zus, de familie Bentinck, in Beerze.

De familie Van Apeldoorn, chauffeur van 'Archem' moest ook vertrekken en ging naar B. Grefelman.

De familie Ekkelkamp (jonge Butink), familie Grondman (oalde Butink oftewel Butinkboer: Gerrit Jan, Hendrikje en zoon Gerrit Jan), familie van Goor, familie Wessels, familie Nabers, familie Steenbruggen en familie Vos mochten blijven wonen.

Dina: “Henk (11 jaar) mocht wel eens mee het spergebied in; hij was nog jong en kon toch niets verraden.”

“We moesten toch wel eens ons huis verlaten”, verklaart Dina. “Er kwamen wel eens berichten door van de ondergrondse, dat er gebombardeerd zou worden. Gelukkig is er nooit iets gebeurd.”

Om de beurt bleef er dan één persoon achter op de boerderij om op het vee te letten. Het vee was ook gedeeltelijk her en der geplaatst: in Marle en Dalmsholte. “Voor het geval er toch iets gebeurde was je niet alles tegelijk kwijt.” Moeder Ekkelkamp is met de vier jongste kinderen, in de herfst van 1944, vier maand uit huis geweest. Eerst enkele weken in Marle, later drie maand bij de familie Grotenhuis in de buurtschap Meer, waar een 'kokhuusie' vrij was gekomen. Henk

liep dan van Marle, waar enkele koeien stonden, met vijf liter melk naar zijn moeder in Meer.

### ***Luchtgevechten boven Lemele***

Tijdens een luchtgevecht boven Lemele is Bertus aan de dood ontsnapt. “Ik was op het bouwland en de kogels vlogen mij om de oren. Je hoorde ze ketsen op de harde weg en ploffen in het bouwland om mij heen.”

### ***Aanval op Nieuwebrug***

Dina: “Gevaarlijk was het natuurlijk altijd. We hadden ook een wagen met munitie op de deel staan. Werde de boerderij geraakt bij een luchtaanval dan ging natuurlijk de hele boerderij de lucht in. Bij een luchtaanval op Nieuwebrug werd deze brug en de spoorbrug in Giethmen beschoten. Weerts Willem (Eggengoor) stond op de brug en is hierbij dodelijk getroffen.”

### ***Duitsers vervoeren naar Eibergen***

Alle Duitsers die in Lemele zaten moesten weg richting Twente. Ze moesten allemaal met de boerenwagen worden vervoerd. Bertus: “Heel veel boeren zijn toen mee geweest: Velds Jan Hendrik, Buleman, de Haan, Bremmer de melkboer en nog veel meer. Ik had een Ausweis en durfde het wel aan mee te gaan. Het was gewoon een avontuur voor mij. Het verzamelpunt was de kerk, daar werd alles opgeladen. Je kreeg een dag van te voren te horen dat je de volgende dag om half negen ’s avonds met paard en wagen aanwezig moest zijn. Je Ausweis werd gelijk ingenomen en kreeg je pas terug nadat de klus geklaard was. Ik had twee Duitsers op de wagen met enkele munitiekisten. Even achter Nijverdal hoorden we vliegtuigen overkomen. Iedereen toen snel onder de bomen. Het was toen wel even spannend, maar gelukkig is alles goed gegaan. ’s Avonds gingen we weg en pas de volgende middag kwamen we weer terug in Lemele.”

### ***Terugtrekkende Duitser***

Het was Paaszondag 1945 waarop de Duitsers zich in grote getale terugtrokken richting Duitsland. Voor het transport had men paarden en wagens nodig. Van diegenen, die niet snel genoeg hun paard wisten te verstoppen of ver achteraf hadden gebracht, werd het paard afgenomen. Zo werd van de familie Ekkelkamp ook een paard en twee wagens meegenomen. Dina: “Mien va protesteerde heftig maar dat hielp niks. Ten einde raad sprong hij mee op de wagen. Tot twee keer toe werd hij er weer afgegooid. Helaas werden paard en wagens meegenomen. Hij was toen eventjes een held, maar we waren maar wat blij dat hij, na de tweede keer van de wagen te zijn gegooid, het opgaf en weer terugkwam naar huis. Guus, een onderduiker bij van Goor, kwam uit de stad en durfde veel meer dan wij. Het was hem gelukt om in een onbewaakt ogenblik de paarden te bemachtigen en kwam weer terug met de paarden. Helaas, bijna was hij thuis, maar op de zandweg tussen jonge en oalde Butink werd hij vanaf de harde weg gezien. Opnieuw werden de paarden in beslag genomen.”

### ***De bevrijding van Lemele (10 april 1945)***

Het was Paaszondag toen de Duitsers zich terugtrokken. De Duitsers schreeuwden: “De Tommy’s kommen, de Tommy’s kommen”. Dina kan zich dit nog duidelijk voor de geest halen. “Je kon het kanongebulder duidelijk horen. Holten, daar is toen flink gevochten, al wisten we toen niet dat het in Holten was. Het geluid kwam wel steeds dichterbij.”

Bertus: “De eerste stoottroepen liepen aan weerszijden van de weg gebukt door de sloten met het geweer in aanslag. Met takken op hun helm en schouders. Hierna kwamen ze met schrikbarend veel materiaal. De wegen werden helemaal kapot gereden door al die rupsbanden van de tanks.”

Tijdens de bevrijding is er behoorlijk geschoten. Overal stond geschut van de Canadezen opgesteld. Er werd vooral geschoten op Ommen. Bij de Nieuwebrug zijn volgens Bertus ook nog een paar Duitsers doodgeschoten door de Canadezen.

Den Ham was eerder bevrijd dan Lemele. Dina: “’s Zaterdags gingen we met oranje speldjes op naar Den Ham, helemaal niet vertrouwd.”

Bertus vult aan: “Maar ja daar waren de Canadezen met sigaretten en zo..”. Op tien april is ook Lemele bevrijd. Groepjes Duitsers (achterblijvers) trokken nog langs de Regge richting Ommen en hierbij werd nog flink geschoten. De Canadezen kwamen hen tegemoet vanaf ‘De Groene Jager’ en er ontstond een hevig vuurgevecht. Een vrouw in Noord Meer is tijdens deze gevechten getroffen door een kogel en overleden.

Het was na de bevrijding natuurlijk dik feest. Dina: “Iedereen verzamelde zich bij Immink voor de achterdeur. Er heerste een uitgelaten stemming met toch ook wel narigheid. Evert Grotmarsink, onze buurjongen, te werk gesteld in Duitsland, was verongelukt en dat drukte toch wel onze stemming.”

De Canadezen pakten de achtergebleven kampleiders op en verzamelden deze in de varkensloop van de oude Butink in Archem. Dina: “Ik zie nog zo de Canadezen met het geweer in aanslag bij de omheining staan.”

### ***Munitie vervoeren na de oorlog***

In kamp Erica lagen stapels munitie, die na de oorlog vervoerd moesten worden naar het station in Ommen. Verschillende mensen uit Lemele hebben hier aan meegeholpen. Bertus: “Ik had ook nog zo’n zeskantige brandbom thuis, maar heb die meegenomen naar Ommen tijdens het munitie varen. Wat moest je ermee? Je ruimde alles op wat met de oorlog te maken had.”

## Razzia's in Lemele

We gaan terug naar voor de oorlog. In een huisje wat toen midden op de heide stond, woonde Benninks Tone. Het huisje, waar het hierom gaat, wordt nu bewoond door de familie Blekkenhorst aan de Zonnebloemweg.

Na de dood van Benninks Tone erft Siene Bouwhuis het huisje. In de oorlog staat het huisje leeg, wat reden is voor Hendrik Groten en Reefhuis om er ongeveer vijftien Joden onder te brengen van diverse leeftijden (voor de omgeving was het bekend dat er evacu s woonden). Ene Pronk was de leider van deze groep Joden. Hij werd ook betaald voor zijn diensten.

Op een tragische zondag in juni 1943 komt het zogenaamde Kontroll-



*Het Jodenhuisje*

Kommando van het concentratiekamp Erica deze groep arresteren. Voordat ze bij het huisje zijn, worden allereerst de wegen afgezet. Alle joden worden afgevoerd naar kamp Erica. Ze zijn verraden. Pronk ontspringt de dans, hij is namelijk naar de

kerk geweest. Hij verschuilt zich een tijd lang bij de bijenkorven van de familie Ramerman.

Aan de Belte staat het huisje dat toen eigendom was van de diaconie van de Hervormde kerk (waar lange tijd de familie Bakker gewoond heeft). Ook hier zijn Joden gehuisvest.

Ze worden tijdig gewaarschuwd en vluchten weg. Een Joodse vrouw met trombose wordt met haar kind echter de volgende dag gearresteerd en afgevoerd.

Diezelfde zondagavond komt de overvalwagen weer Lemele in rijden.

Een groep jonge mannen staat bij caf  Voortman. Ze vluchten weg. Gait Willems verschuilt zich in de bakkerij van Dubbink, de anderen duiken de rogge in. Ze denken dat ze nu aan de beurt zijn. De fietsen die er staan worden meegenomen door het Kontroll-Kommando. Later kunnen twee fietsen worden opgehaald bij de politie.



## Jansje en Dinie vertellen

*Met dank aan Jansje Runherd-Ulderink en Dinie Warmelink-Ulderink.*



*Moeder Jennigje Ulderink  
met Jansje en Dinie voor hun boerderij*

Jansje en Dinie waren 8 en 9 jaar oud toen de oorlog uitbrak. Er reden ineens allemaal Duitse soldaten op motoren rond het huis. Iedereen was bang en we hoefden de eerste tijd niet naar school.

Stiekem werd er naar radio Oranje geluisterd en daarna werd de radio onder kleding verstopt.

Door het verzet werden jongens en mannen vanaf negentien jaar, die anders naar

Duitsland moesten om te werken, als onderduikers verstopt bij de familie Ulderink. Ook gezinnen met kinderen werden hier verstopt. In de bedstee-hangkast was een deurtje gemaakt waar zelfs een keer acht mensen zaten. Op de boerderij had men drie verschillende schuilplaatsen gemaakt.

In huis was dus de schuilplaats achter in de bedstee. Op de deel kon je via de hilde naar het voorhuis achter het hooi. Tenslotte was buiten onder de hooimijt een schuilplaats gemaakt.

Een jodinetje kreeg de naam Hannie Koevoet. Elke veertien dagen werd haar haar rood geverfd.

De joodse kinderen gingen ook mee naar school. Bij luchtaanvallen dook iedereen onder de schoolbanken. Meester Rinck werd opgepakt wegens het zingen van het Wilhelmus. Vanaf kamp Erika kwamen de Duitsers af en toe met veel machtsvertoon een huiszoeking doen. Op iedere hoek van het huis stond een Duitser, de rest vloog naar binnen.

Als ze kwamen als het donker was zei de familie dat de grote lamp kapot was. De meesten waren bang in het donker.

Vader Ulderink moest met andere boeren splitterboxen maken in Archem: sloot dicht gooien, drie kanten ophogen, vanaf de weg de militaire voertuigen erin rijden, camouflagenetten erover. De Duitsers verborgen zo hun voertuigen en waren niet te zien vanuit de lucht. Er zijn er nog twee langs de weg naar Ommen. Midden in de oorlog werd de eerste V2 gelanceerd. De zusjes hebben toen bij juffrouw Boekel in een duiker gezeten.

Vader Ulderink bracht eten bij joden in het huisje aan de Regge (Bergman), wat van de kerk was en waar op dat moment niemand woonde. Vader had daar grond liggen, dus het viel niet zo op als hij er met zijn fietstas vol eten naartoe ging. De



*Jennigje Ulderink en Hannie Koevoet*

Duitsers hebben het huisje toch overval-  
len, de joden zagen  
de overvalauto ko-  
men en vluchtten  
alle kanten op. Een  
paar joden vluchtten  
de Regge over, een  
paar gingen de rog-  
ge in. Helaas zijn er  
ook een paar ge-  
pakt.

Vanwege de voed-  
selvoorziening wa-  
ren er controleurs

bij het dorsen, die keken hoeveel graan er was. Tijdens het koffiedrinken werden zakken met graan gauw onder het kaf gestopt. Jonge meisjes leidden de contro-  
leurs af, zodoende werd er wat achterover gedrukt, want er moesten vele monden  
gevoed worden. Er ging wat naar de boer, maar de rest ging naar de voedselvoor-  
ziening.

Als je de ramen niet goed verduisterd had, werden vanuit vliegtuigen bommen  
gegooid bijvoorbeeld bij Ramerman (Rot Willem) onder aan de berg. Over de  
Regge is nog een vliegtuig neergestort.

De fiets die de meisjes hadden waren ploffietsen. Om de velg zat een stuk rub-  
berband die met krammen bij elkaar gehouden werd.

In de hongerwinter kwamen veel mensen lopend of fietsend met plofbanden van-  
uit het westen hier naar toe om eten te halen. Ze overnachtten in een schuur op  
een bed van stro of op de deel.

Er werden pannen vol pap gekookt door moeder.

Sophie, een meisje van achttien jaar uit Rotterdam heeft op de terugweg brood  
meegenomen voor tante Riek, die ook in Rotterdam woonde.

Veertien dagen later was ze er weer. Via een brief liet tante Riek weten dat het  
brood en een stuk spek aangekomen waren.

Moeder Jennigje breide "sokken op punten". Op de gekregen punten (met wat  
geld) kon je breiwol kopen. Later werd een "eigensgebreide" das uitgetrokken en  
daarvan werd een warme trui gebreid.

Op een nacht kwamen er Duitsers aan de deur vragen om een paard en wagen.

Moeder (in pyjama) antwoordde, dat de "bouwer" weg was met zijn paard voor  
de weermacht en de wagens "kapoet" waren. Toen de Canadezen kwamen, wil-  
den de Duitsers vluchten met paard en wagens, die ze vorderden van de Lemeler  
boeren. Sommige boeren zijn er later nog achteraan gegaan en hebben hun paard  
terug gekregen. Vader en grootvader Ulderink-Kleinlugtenbeld hebben hun paar-  
den over de Archemerbrug naar Meer gebracht onder Den Ham, wat al bevrijd

was.

De zondag voor 10 april hoorde men in Lemele dat Den Ham was bevrijd. Jansje en Dinie gingen daarop via de Archemerbrug – die intact gebleven was – naar Den Ham. Op de brug deden ze oranje strikjes op en in Den Ham werd mee feestgevierd. Terug werd wel weer het strikje afgedaan!

De Canadezen kwamen vanuit Hellendoorn. Jansje en Dinie gingen hen tegevoet. Nadat de in de lucht geblazen brug vervangen was door een baileybrug, kon de eerste tank door de Meu richting Lemele.

Bij Immink werden twee Duitsers ingerekend en men vervolgde richting Ommen. Bij huize Ulderink werd halt gehouden en de tanks installeerden zich achter en voor het huis. De verbindingdienst legde de draden door het open raampje en op de heerd stond de verbindingdienst.

Ook vanuit deze “stelling” werd Ommen bestookt.



## **Verkering**

Hendrik Wunnink had verkering in Lemele met Hendrika Heuver en zijn vriend Jan-Eggen met de zus van Hendrika, Roelfje. Daarom gingen deze jongens vaak samen over de berg. Op één van die terugreizen was de spertijd al ingegaan. Nabij het hotel op de voormalige Kerkweg werd het tweetal aangehouden. Er werden drie geweren op hen gericht. Hendrik kletste zich eruit, door onder andere te zeggen dat zus Hanna (Dijk-Wunnink) op het hotel werkte.

De Duitsers hadden een luchtwachtpost nabij het hoogste punt en hun onderkomen was in een barak achter het hotel. Dat er extra wacht gelopen werd, was waarschijnlijk het gevolg van het feit, dat de ondergrondse extra actief was.

De volgende keren werd er niet meer via de oude Kerkweg gelopen maar namen ze de route langs Kiezemoat (waar nu de familie Dijk aan de Lemelerweg woont). Maar toen het een keer flink gesneeuwd had, werd het een barre tocht. Maar ja, je moet er wel wat voor over hebben om je geliefde in Lemele te zien.

## Oorlogsherinneringen van Dina Klein Horsman-Manenschijn

Als de oorlog uitbreekt is Dina bijna 16 jaar. Haar jongste broer Gerrit Jan is dan 8 jaar, haar middelste broer Herman is 19 jaar. Haar oudste broer Bats (Lubbertus) is 21 en dienstplichtig militair. Hij ligt in Doesburg. Het is dan ook een spannende tijd voor het gezin. Maar gelukkig komt hij na een week of zes, broodmager, maar ongedeerd thuis.

De oorlog verliep in het Schanebroek waar ze toen woonde, dat is nu aan de Nieuwe Berkendijk, redelijk rustig. Een voordeel was dat ze achteraf woonden. De weg was onverhard en bij nat weer erg modderig. Natuurlijk werd het in de loop van de oorlog steeds moeilijker om voedsel en kleding te kopen. Maar doordat ze veel dingen zelf verbouwden en onderling ruilden was het mogelijk om redelijk te leven. Ze hadden een boerderij met koeien, varkens, kippen en akkerland. In de loop der jaren werd je ook steeds vindingrijker.

Haar vader hield bijen, zodoende had je honing. Suiker die je gebruikte voor het bakken van o.a. koek maakte je uit suikerbieten, die je zelf verbouwde. De bieten werden na de oogst goed gewassen en in kleine stukjes gesneden. In de kookpot werd het net zolang gekookt tot je een donkerbruine stroop overhield.

Ook werd er tabak verbouwd. Hoe ze aan de planten kwamen, kon Dina zich niet meer herinneren, maar ze wist wel dat ze op het land werden verbouwd. In augustus werden de bladeren dan geoogst en in de koestal te drogen gehangen. Ze werden daarvoor aan draad geregen. Ze werden nagedroogd in de oven en werden gebruikt als pijptabak of om sigaretten van te draaien.

Ze verbouwden rogge en haver en natuurlijk werd er van dit graan het nodige achtergehouden, zodat je zelf geen gebrek leed. Van de rogge die ze hadden, werd door Berend Grefelman meel gemalen, waarvan je roggepap kookte. Je vond dat toen best wel lekker, al zaten er soms harde velletjes in waaraan je de mond behoorlijk zeer kon bijten. De haver lieten ze in Raalte tot havermout plet-



*Turf halen*

*V.l.n.r. Mevr. De Kleine uit Amsterdam,  
Bats Manenschijn, Truusje de Kleine (zusje van  
Willy), Gerrit Jan Manenschijn sr.*

ten. Om aan extra vlees te komen hadden ze eens twee “clandestiene” varkens. Ze zaten in een schuurtje die verderop in het land stond. Helaas wisten meer mensen dit en op een gegeven moment moesten ze ingeleverd worden. Later probeerden ze dit nog een keer en omdat deze keer het niemand mocht weten, werden de beesten overdag in de slaapkamer ondergebracht. Eerst werden de bedden

tegen elkaar geschoven en werd er een groot zeil op de vloer gelegd. Daarna werd er stro ingedaan. De varkens wisten het na een poosje precies en liepen zo naar hun plaats. 's Avonds gingen ze weer naar het varkenshok. Ook gingen de mannen uit de buurt turf steken uit de 'trekke van de Krugger'. Dit ligt aan het einde van de Grensweg en heet nu de Luttenberger venen. Het laatste jaar, de hongerwinter, hadden ze een meisje van 9 jaar in huis. Ze heette Willy de Kleine en kwam uit Amsterdam. Haar vader kwam in de hongerwinter op de fiets met gummybanden naar Schanebroek om eten te halen. Hij is o.a. met een konijn en spek terug gegaan naar Amsterdam en wonder boven wonder overgekomen met al het eten. Dina heeft nog steeds contact met deze familie. Toen ze vorig 80 jaar werd is Willy er nog geweest met haar man. Er is ook nog een klein poosje een Joods jongetje bij hun ondergebracht. Dit jongetje moest weg uit Lemele waar hij ondergedoken zat. Zijn naam kon ze zich niet meer herinneren.

In de oorlog hadden ze onderduikers, zoals de heer Dick Scholten uit Hilversum. Hij moest werken in Duitsland, maar dat leek hem niet wat. Nadat hij opgepakt en weer ontvlucht was, is hij een tijdje ondergedoken bij de familie Manenschijn. Ze sliepen toen met vier personen in een slaapkamer. Maar dit gebeurde bij meer gezinnen. Een van hun burens, de familie van Overbeek aan de Grensweg, huisvestte zelfs een complete familie. Jan Hallink, zijn vrouw Dina en drie van hun bijna volwassen dochters Mina, Rieky en Gerry waren vanuit Wijhe gekomen. Hun huis was bij oorlogshandelingen vernield. Later kwam hun zoon, hij was treinmachinist, met vrouw en twee kinderen bij hen onderduiken. Ook hun dochter en schoonzoon met drie kinderen, de familie van der Werf (hij was politieagent), had een 'onbekend' adres nodig en kwam bij hen inwonen. Zodoende woonden er negen volwassenen en vijf kinderen in twee kamers en een gangetje waar ze kookten. De ene kamer werd overdag als keuken/huiskamer gebruikt, de andere voor opslag van het beddengoed.

's Avonds werd het beddengoed over de beide kamers verdeeld en kon iedereen slapen. Iets verder richting Lemelerveld stond een kippenhok. Hierin zaten woonwagenbewoners. Hoeveel kon Dina zich niet meer herinneren. Deze mensen hadden ook een hol in een singel gemaakt, zodat ze zich konden verstoppen als dat nodig was.

Een eindje verder aan de Grensweg, in het land achter de boerderij waar nu van Woensel woont, kwam eens een vliegtuigje neer, een jagertje. De piloot kwam daarbij om het leven en het lichaam is door de Duitsers meegenomen. Ook vielen er drie bommen richting Luttenberg. Ze veroorzaakten zo'n klap, dat er op Statum nog verschillende ruiten zijn gesneuveld. Bij hen en bij de burens bleven de ramen heel!

## Het Beatrix-lied

*Met dank aan Jansje Runherd-Ulderink*

Jansje weet nog alle woorden van een bijna vergeten Oranjelied, dat in het geheim in de oorlog zachtjes en bij de bevrijding luid gezongen werd. Het lied is geschreven in 1944 toen Beatrix 6 jaar was.

*(Wijze: Zilverdraden tussen 't goud.)*

1

Beatrixje zonnekindje  
met je onbezorgde lach  
En jouw leuke blonde haren  
'k wou dat ik je nog eens zag  
Al was het dan maar op een plaatje  
zoals vroeger in de krant  
Toen je jouw verjaardag vierde  
in ons vrije Nederland

2

Zes jaar is 't nu al geleden  
dat jij op de wereld kwam  
En voor ied're Nederlander  
zulk een grote plaats innam  
Maar nu vier jij jouw verjaardag  
ginds op verre vreemde grond  
Ach je weet nog niet prinsesje  
hoe ons landje werd gewond

3

Hoe er vreemde mannen kwamen  
hoe jij daarvoor vluchten moest  
Hoe er in die meimaand dagen  
zoveel steden zijn verwoest  
Zoveel dappere soldaten  
stierven op het veld van eer  
In de strijd der Nederlanden  
keerden velen nimmer weer

4

Beatrixje op veel kamers  
hangen fotootjes van jou  
Want een echte Nederlander  
blijft Oranje altijd trouw

En een echte Nederlander  
hoopt dat je 't beleven mag  
Dat er binnenkort zal wapp'ren  
onze rood wit blauwe vlag

5

Dat er op 't paleis Soestdijk weer  
fier d'Oranje wimpel staat  
En je met je klein Ireentje  
lachend door de tuinen gaat  
En je met je lieve ouders  
fier door Neerlands straten rijdt  
In een onafhankelijk. Neerland  
in de Nederlandse tijd

6

Dat je oma weer gaat spreken  
in de vrije ridderzaal  
in een onafhankelijk Neerland  
in de Nederlandse taal  
Beatrixje klein prinsesje  
eens zal klinken over zee  
Neerlands Leeuw is weer herrezen  
nu klinkt fier Je maintiendrai

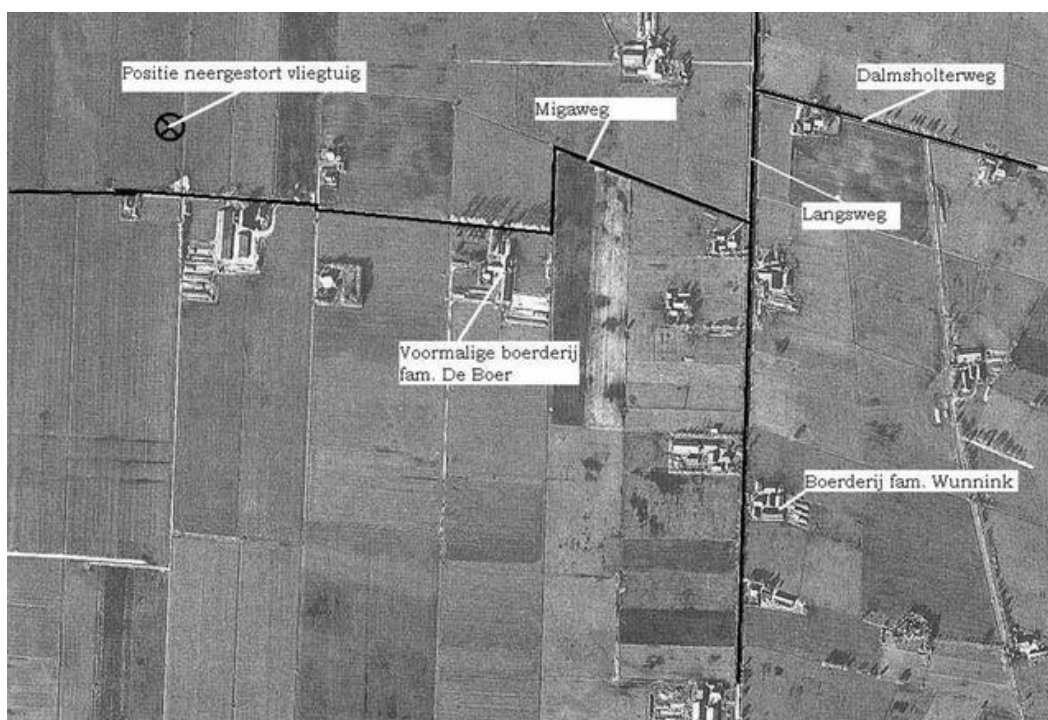
7

Als eens alle alle moeders  
om hun kindren gingen staan  
En ze dan in grote droefheid  
hen de ogen open gaan  
Dan zullen alle doden fluist'ren  
nu genoeg de wapens neer  
Dan zal heel het mensdom juichen  
nooit nee nooit geen oorlog meer

## Aanval op de boerderij van familie de Boer

Hendrik Wunnink herinnert zich nog als de dag van gisteren dat op 4 februari 1945 een aanval werd uitgevoerd op de boerderij van familie de Boer. Jan Eggen en Hendrik Wunnink hadden verkering in Lemele en keerden juist terug naar Dalmsholte. Toen ze aan de andere kant van de berg kwamen zagen ze de boerderij branden. Bij deze aanval kwamen Hans en Griet de Boer om het leven, evenals hun onderduiker en neef Arend de Boer.

Deze Arend de Boer kende Hendrik goed, want ze gingen vaak s`avonds een kaartje leggen. De ontploffingen waren zo krachtig dat zelfs bij de familie Wunnink de ruiten waren gesprongen. Van de twee bommen viel er een op de boerderij en een op de paardenstal. Er zijn die avond in deze omgeving meerdere bommen gevallen. Was het misschien een afleidingsmanoeuvre voor een wapendropping in Stegeren?



*Overzichtskaartje Dalmsholte met de boerderij van de familie de Boer en de plek waar het vliegtuig is neergestort*

## **Duitse jager neergestort in Dalmsholte**

*Met dank aan Hendrik Wunnink*

Boven Dalmsholte vindt een luchtgevecht plaats.

Hendrik Wunnink: “Het speelt zich af boven het wolkendek. Het schieten is duidelijk te horen. Waarschijnlijk is er een luchtgevecht tussen een geallieerde en een Duitse jager. De geallieerde jagers vliegen vaak mee ter bescherming van de bommenwerpers. Opeens zie ik een Duitse jager en deze stort niet zover van ons huis neer. De Duitse vlieger probeert zich nog te redden door uit het vliegtuig te springen maar hij valt nabij het vliegtuig dood neer”.

Volgens Hendrik Wunnink ligt de Duitse jager daar nog steeds in de grond. Deze crash heeft plaats gevonden op 30 januari 1944.

Het vliegtuig was een Messerschmitt 109 g



*Duitse Messerschmitt 109g*



## **De school in de oorlogsjaren**

door dhr. A. Ramerman en dhr. G.J. Hallink sr.

Bron: jubileumboek "75 jaar Christelijk onderwijs Lemele"

Albert: "De eerste periode merkte je er nog niet zoveel van, behalve in de eerste week, toen was er geen school".

### **Schoolreisje**

In het voorjaar van 1940 werd er een schoolreisje georganiseerd naar Zandvoort. De kosten hiervoor waren, inclusief een retourtje met de trein, f 1,50. Dit was, in die tijd, een behoorlijk bedrag en voor veel ouders te veel. Gerrit Jan mocht niet mee: "Bie oons thuus war'n d'r wel drie of vier die doarvuur in anmerking kw-aam'n en det werd veul te duur". Van de vijftig mochten er maar zo'n tien kinderen mee. Nadat het bestuur 50 ct erbij deed werd de animo wel groter maar de oorlog brak uit in mei en het 'feest' ging in het geheel niet door.

Later, in '42 of '43 is er een reisje georganiseerd, op de fiets naar het "volkspark" te Rijssen.

Gerrit Jan hierover: "Ik had helemoale geen fietse en Steven van de Linde ok nie. Veur 'n rieksdaalder (*let op de geldontwaarding*) hebben we toen een tandem gehuurd bie Dijk, ik mosse vuurop en met Steven achter mie ging wie noar Rie-ss'n."

### **Duits**

Duits werd verplicht op school. Gerrit Jan dreunt, zonder na te denken, het volgende vers op:

« Ich bin Peter, du bist Paul,  
ich bin Fleischich, du bist Faul.  
Ein zwei drei, du bist Frei.  
Ein freudlich Lied zur rechter zeit.  
neu wecke Lust und Heiterkeit.»

"Hadden we toen maar meer ons best gedaan dan hadden we er nu mooi gemak van gehad. Rinck was er ook niet zo druk op, maar ja het was verplicht."

### **Gym**

De Duitsers hadden ook wel goede dingen volgens de heren. "...want wie kregen ok direct 'n gymnastiekleraar, meester Os. "Een twee, voorwaarts mars", klonk tijdens de gymles over het schoolplein. Jan Hendrik Hallink had het lef om dit na te schreeuwen met alle gevolgen van dien. Door een gat in de heg dacht hij te ontsnappen, maar helaas, hij werd "opgevangen" door meester Rinck.'

### **Lancering van de V2, 4 dec. '44**

De oorlog werd steeds meer merkbaar op school en er moest regelmatig, zeker wel een keer per week, onder de banken worden gedoken vanwege een lucht-

alarm. Als de schoolbel klonk wist een ieder wat te doen en dook men onmiddellijk onder de bank. Albert: “Dan hoor’n ie vake jagers in de lucht die in gevecht waren. Gerrit Jan vult aan”: “De eerste keer dat er een V2 opging, goete goet, wie wisten natuurlijk nie wat dèt was, dat hoorden wie later pas. Het was net wier stil en wie kreupen onder de baanke van dan .....’n enorme dreun, het kriet kwaamp van ’t plafond. Later bleek dat er een V2 in Luttenberg was neergestort en kort daarna ontploft, hierbij vielen 19 doden.”

### ***Vliegtuig***

Tijdens de les zagen ze op een keer een vliegtuig, na veel geknal en geschiet, met een grote rookpluim neerstorten vlak over bakkerij Dubbink. Tenminste dat dachten ze. Uiteindelijk bleek dat het nog over de Regge was neergekomen. Gerrit Jan weet het zich nog duidelijk te herinneren. “Net over de Regge was è neer èstort, vlak bie Seigers. Voor ‘n dubbeltie mochten wie met ’n bootie oversteken, mar het vliegtuig brandde nog volop en was volste hiete om d’r dichte bie te komm’n. Toen war’n wie het dubbeltie an Steven van de Linde vuur niks kwiet. Een poosje later bint wie d’r nog wier hen e wes maar toen wie ’n lèèrze met ’n stuk afgerukt been zag, n ligg’n was de ‘wille’ d’r al gauw of.” Albert voegt er nog aan toe dat het vooral ging om het vinden van glas, een dik soort mica, waarvan dan door de smid een mooie ring van gemaakt kon worden.

### ***‘t Wilhelmus***

Op koninginnedag 31 augustus liet meester Rinck het Wilhelmus zingen op school. Dit kwam ten gehore van de Duitsers met als gevolg dat hij werd opgepakt en naar het strafkamp “Amersfoort” werd gevoerd. Dit was natuurlijk een hele aderlating voor de school. Het was al geen ideale situatie, twee leraren in één lokaal. Meester Korver, groep 5 en 6 en meester Rinck met groep 7 en 8. Meester Korver en de voor meester Rinck ingevallen kracht hadden lang niet alles onder controle. “Er was in die periode veel herrie en ruzie op school”. Later, toen Rinck weer terug kwam, “hij kwaamp met zweren op de huid wier terugge uut ’t kaamp”, werd hij met ziekteverlof gestuurd.

### ***Staking***

In september/oktober van ’44 moesten alle kinderen uit de hoogste klassen aardappels rooien voor de Duitsers. Dit zo’n 6 weken lang voor f 1,50 per dag. Als er met aardappels werd gegooid dan kreeg je f 1,00 boete. Albert hierover: “Met zo’n vier scholen in groepen op ’t laand was er altied wel wat uut te vrett’n en daor wön de winst al snel aordig minder van. De Heidemij had zo’n 40 hectare bouwland “an ’t kanaal” waar aardappels werden verbouwd voor de mensen in het westen”. Zo werd het ons tenminste voorgehouden, maar in werkelijkheid gingen ze zo het schip op, richting Duitsland.’

De baas van hen, in dienst van de Heidemij, was Seine Ruiterkamp.

Albert: “Een hele fijne baas waar we goed mee overweg konden. Op een gegeven moment echter moest Seine worden overgeplaatst waarmee Seine ook niet blij was. “Goh, et bevalt mie best hier. En as jullie noe is goat staken”, fluisterde Seine de “dwangarbeidertjes” toe. En zo werd er door alle leerlingen gestaakt. Trammelant alom ..... ..Ab van Pinkhof moest de platte wagen klaar zetten en binnen ‘no time’ zat iedereen weer op school. Dit was natuurlijk de bedoeling niet. Meester Rinck had er dan ook niet veel woorden voor nodig om de staking te breken en sprak de leerlingen toe met de volgende strekking: “Is het niet ongelukkig dat er mensen in het westen verhongeren, terwijl jullie aan het staken zijn”. Aardappels op het land zoeken was altijd nog beter dan de duffe schoolbanken volgens Albert en het was ook best een spannende tijd, want regelmatig waren er vliegtuigen boven hen in een luchtgevecht verwickeld. Dan moest er worden geschuild in de loods. Op het eind van de oorlog werd de school door de Duitsers in gebruik genomen en moest er naar het gebouw bij de kerk worden uitgeweken. Albert hierover: “Was ok niks e weerd, in januari/februari ‘45 was ‘t al helemaole gebeurd, toen bint wie ‘n hele periode thuis e west, af en toe ‘n halve dag noar de schoele, bie toerbeurt en dan kreeg ie wat huuswark met. Het was toen natuurlijk ok niet altied verantwoord om oons de weg op te sturen, het veiligste waan ie thuis”.



## Het Telegram

Het is midden in de oorlog. Steeds meer joden moeten onderduiken. Jan IJben (studievriend van ds.Berkhof) en zijn familie zorgen dat vele Joden richting Lemele vervoerd kunnen worden. De zus van Jan IJben is bij de familie Stoeten, zijn broer bij de familie Groten. Zo komt er bij de familie Warmelink een telegram waar tijd en datum op staan om mevrouw IJben ( de moeder van Jan) af te halen met drie dochters op het station van Ommen.

Albert Warmelink gaat met paard en wagen naar het station. Op het station zijn, naast passagiers voor de trein, ook veel bewakers van het kamp Erica. Als de trein gearriveerd is ziet Albert geen mevrouw IJben met haar zogenaamde drie dochters. Albert blijft nog een tijdje wachten, kijkt de wachtkamer nog eens na en besluit dan maar weer huiswaarts te keren. Als hij langs hotel Wildzang rijdt, wordt er op de ramen getikt. Het zijn Alberts passagiers.

Doelbewust hebben ze een trein eerder genomen, want wie weet is het telegram onderschept en staan “anderen” hen op te wachten.

Nu het veilig is gaan ze met paard en wagen richting Lemele. Albert brengt ze bij de familie Immink. Hij weet niet waar ze verder naartoe gaan, ook hier geldt het motto: ”Hoe minder je weet des te beter het is.” Later komt hij ze nog eens tegen, één bij Ulderink en één bij Ekkelkamp (aannemer). Ook bij de familie de Haan op Statum vindt één van de meisjes onderdak. Dat de dochters niet allemaal op

## Dorsen op de Miga

In de oorlogsjaren is Albert Warmelink als loonwerker in dienst van Gait van der Linde en Louis Duerink (uit Lemelerveld). Deze hebben een soort loonbedrijf. Ze bezitten een trekker met een dorsmolen. Albert is machinist van deze machines. Van boerderij naar boerderij gaan ze met deze machines om rogge en tarwe te dorsen.

De trekker is nog zo'n machine op ijzeren wielen en met stalen punten.

Als ze op de harde weg komen moeten er hoepels om de wielen worden gelegd zodat de weg niet beschadigd wordt. In de oorlog, als brandstof schaars is, gaat men de trekker verbouwen, zodat die op kolengas kan gaan rijden. Ook op de Miga moet worden gedorst. Tijdens de pauze ziet Albert één van de meisjes die hij opgehaald heeft van het station (zie verhaal het telegram).

Dit meisje wil natuurlijk als gewoon evacu e gezien worden en zeker niet als jodin....

De boer vraagt: "Jij kent toch dat meisje?" Albert ziet dat het meisje een vinger op haar mond legt. Tactisch zegt hij dan ook: "Er zijn zoveel evacu es in Lemele."

Na de oorlog ontmoet hij dit meisje nog eens bij de familie Ekkelkamp (aannemer).



## Duitse soldaat

Tijdens de aftocht van de Duitsers komt er een Duitse soldaat op het erf bij de familie Warmelink. Albert is op dat moment aan de overkant van de weg de kippen aan het voeren en ziet die soldaat via de achterdeur het huis binnen gaan. Albert denkt: "Dit is mis" en rent die Duitse soldaat achterna. Gelukkig is die nog op de deel en nog niet in de kamer, waar alle onderduikers zijn. Albert vraagt: "Wat moet je hier?" De soldaat antwoordt: "Butter haben". Albert antwoordt: "Je hebt de kop al dik genoeg!" en vervolgt: "Nu eruit! Wie gaat er nu achterom een huis binnen?" De Duitse soldaat pakt zijn geweer en zet het voor zich neer, alsof hij wil zeggen: "Ik ben de baas." Albert denkt: "Als hij gaat richten, pak ik het geweer bij de loop en werk met hem af." Maar God zij dank, de Duitse soldaat gaat uit zichzelf weg. Albert verwijt het zichzelf, dat hij de Duitser stom heeft benaderd. De hele dag zit hij in de rats, of hij misschien zal terug komen.

## **Herinneringen aan Lemele tijdens mijn onderduik bij Jen en Adriaan Pouw. (1943)**

*Met dank aan Fieke Dahan-Hertog*

Na enige tijd in Utrecht met ouders, tantes en ooms in één ruimte ondergedoken te zijn geweest, werd ik op een dag per trein door een jonge studente uit Utrecht naar Ommen gebracht.

In het donker kwam ik achter op de fiets aan bij de familie Pouw, tante Jen, oom Adriaan en hun zoontje Jan.

Omdat ik blond was en groene ogen had, ging ik door voor een nichtje uit Rotterdam. Mijn roepnaam kon ik houden. Ik ontloopte mij al snel als ‘moedertje’ van Jan. Ik ging ook naar school samen met een vriendinnetje dat schuin aan de overkant woonde, ook op een boerderij.

’s Zondags ging ik mee naar de kerk

Ik sliep samen met Jansje, de huishoudelijke hulp, op een zolderkamer.

Het eten was vreemd voor mij. Nog steeds herinner ik mij de karnemelkse pap, brrr!

Samen met mijn vriendinnetje speelden we op de hooizolder en in de hooimijt en in de koeienstallen.

De zomers waren toen prachtig; ik leerde er fietsen op een fiets met houten banden!

Ook herinner ik me nog de komst van de Canadezen in mei 1945.

We kregen repen chocolade. Ik had een oranje strik in mijn haar en een jurkje met oranje bloemetjes.

Waar haalden ze dat toch zo gauw vandaan?

Er was ook ergens op een groot grasveld een feest.

Op een dag in mei kwam er een man het tuinpad af en ik wist meteen dat ik deze man ergens van kende: het was mijn vader die mij kwam halen!

Oom Adriaan vroeg of hij ook zijn andere dochter kwam halen. Mijn vader wist niet dat mijn zus vlak bij mij in Nijverdal ondergedoken zat!

Na veel omzwervingen kwamen wij in Maastricht aan. Mijn moeder viel flauw bij het zien van haar beide dochters. Zij had haar kinderen weer terug, dankzij de goede zorgen van de familie A. Pouw en de onderduikfamilie van mijn zus.

Nog steeds heb ik contact met Jan en zijn vrouw Corrie Pouw.

## Spertijd in Archem

*Met dank aan Jan Eggen*



*Het huis van de familie Eggen*

In Archem op nummer F22 (nu de Draadweg, waar Roelof Grondman woont) woonde de familie Eggen: vader Marten, moeder Johanna en 5 kinderen. Marten Eggen was tuinman op het kasteel van mevr. Van der Wijck.

De eerste jaren van de oorlog

verliepen vrij rustig. Het werd anders in de laatste hongervinter. Op 14 november kwamen de Duitsers bezit nemen van Archem en binnen twee dagen moesten een aantal families het gebied en het huis verlaten. Het hele gebied werd gevorderd inclusief de lagere school op Nieuwebrug. Oal'n Butink (Grondman) kon inwonen bij E. Marsman (aan de Marsweg), de familie van Goor ging naar H. Marsman en de familie Eggen werd in tweeën gesplitst: vader en moeder gingen met de twee jongste kinderen naar opa Eggen in Giethmen en de drie oudste kinderen (Alberdien, Egbert en Jan) gingen naar oom Gait Ulderink in Lemele. De Van der Wijck's vertrokken naar baron Bentinck in Beerze, want het kasteel werd in bezit genomen door de staf. Chauffeur op het kasteel Willem van Apeldoorn deed zijn intrek bij Berend Grefelman. Het huis van Van Apeldoorn werd betrokken door schoenmakers van de Duitsers. Van Goor kon zijn vee laten staan en het zelf ook verzorgen. Via een omweg mocht hij elke dag naar zijn huis. Huize Eggen werd ingericht voor de wacht. Er werden planken aan de muur getimmerd, waaraan de geweren kwamen te hangen. De bewaking van Archem gebeurde op een aantal plaatsen: bij de ingang Beukenallee, bij de ingang Van der Wijcklaan (de toegangsweg naar het kasteel, nu de weg naar Hekman) en aan de rand van de Archemer Es.

De bewaking van het gebied had een belangrijke reden: in het bos, genaamd Slingerbos, werd de V2 in elkaar gezet. Vervolgens opgeladen op vrachtwagens en 's nachts vervoerd naar Hellendoorn. Vandaar werd dit wapen afgevuurd, vooral op Antwerpen. Het spergebied werd goed bewaakt en het was dan ook streng verboden om er in die tijd binnen te komen. Van Archem naar Hellen-

doorn liep een telefoonlijn, die zorgde voor de verbinding. De lijn liep langs de weg door Lemele en werd regelmatig door boeren doorgestoken. Vooral bij Alferink Gait gebeurde dat nog wel eens.

Het gebied werd steeds door de geallieerden opgezocht en zodoende waren er nogal wat luchtgevechten. Op een dag werd de school op Nieuwebrug gebombardeerd. Weers Willem (Eggengoor) stond buiten te praten met meester Van der Werf. Plotseling zakte Willem in elkaar, want hij bleek geraakt te zijn door een scherf. De boerderij van Weers Freek stond er pal achter en die werd in brand geschoten evenals de boerderij van Willem Ab aan 't Rot. Er stond namelijk een wagen met munitie in!

Jan Eggen herinnert zich nog dat hij op een dag, toen hij bij Ulderink buiten stond, een gevecht zag in de lucht tussen een geallieerd vliegtuig en het afweergeschut op de Archemer Es. Plotseling viel er een granaatscherf op het afdakje bij Ulderink en dat heeft waarschijnlijk grote ongelukken voorkomen. Jan ging samen met zijn zus en broer elke vrijdag naar zijn ouders in Giethmen. Hij weet nog dat op een vrijdagmorgen het afweergeschut bestookt werd door een vliegtuig. Ze waren juist bij de "witte palen" en doken de sloot in. Het was erg spannend, maar gelukkig hebben ze het alle drie overleefd. Ook weet Jan nog dat 's avonds Vrolijke Frans af en toe overkwam. Honderden vliegtuigen gingen richting Duitsland en een van die vliegtuigen had lichtkogels bij zich. Die schoot hij dan soms af en dan was de hele omgeving verlicht. Vandaar kreeg deze vlieger die bijnaam.

Het afweergeschut stond op 2 plekken middenin de Archemer Es. De bijbehorende soldaten zaten in de boswal in een bunker. Deze Duitsers waren de kwaadste niet, want 's avonds gingen ze naar boswachter Van Oene. Deze had namelijk een geheime zender en deze Duitsers luisterden maar al te graag mee naar radio Oranje over het verloop van de oorlog. Ze zagen het einde van de oorlog ook al naderen.

Van Goor was niet bang. Op een dag hadden de Duitsers een konijn weggehaald en geslacht. Van Goor ging via een achterweg naar het kasteel en beklagde zich bij de staf. Hem werd toegezegd dat de daders gestraft zouden worden! Ook wou men op een dag de fiets van dochter Lammy meenemen. Van Goor weigerde en gaf de Duitser een klap over de vingers. De Duitser schrok daarvan en bleef van de fiets af! Gevangenen op kamp Erika kwamen ook in Archem – buiten het spergebied – en moesten op het land van Van Goor werken om aardappels te krabben. Op een dag ontsnapte een jongen aan de ene bewaker. Commandant Diepgrond van kamp Erika werd erbij gehaald en de bewaker kreeg vreselijk door de benen.

Tussen de Nieuwebrug en de Beukenallee werden om de 200 meter splitterboxen gegraven. Hierin konden de Duitsers hun voertuigen verbergen. Boeren werden aangesteld om te waarschuwen als er geallieerde vliegtuigen aankwamen: dan moesten ze met een witte vlag zwaaien zodat de Duitse voertuigen snel verstopt konden worden. De splitterboxen zijn nu nog te zien!

Op 12 februari vertrokken de Duitsers uit Archem. Het gebied werd vrijgegeven en de families konden weer naar hun huizen. De familie Eggen had geluk dat ze eerst nog de kachel konden aanmaken met benzine die de Duitsers achtergelaten hadden.

Ongeveer tien dagen voor de bevrijding – rond de Pasen – trokken veel terugtrekkende Duitsers door Archem. Veel paarden werden gevorderd. Op een dag werden ze beschoten en bij de “witte palen” werden een Duitse auto en motorfiets in brand geschoten. Op fietsen zonder banden vluchtten de Duitsers hals over kop weg.

Op 10 april stonden opeens Canadezen –soms in blote body vanwege het mooie weer - bij de “witte palen”. Ook van hieruit werd Ommen nog weer beschoten om de Duitsers te verjagen.

Bij Butink in het “schoapenschot” (schaapskooi) werden 60 Duitsers gevangen gehouden. 's Avonds werden ze door de Canadezen in drie auto's afgevoerd. De Duitsers lieten van alles achter. Jan vond een pistool en heeft het uit elkaar gehaald. Toen men er thuis achter kwam waarmee hij speelde, was het gauw afgelopen. Het pistool werd eerst verstopt in een legnest en later afgedragen aan de jonker op het kasteel. Ook haalden ze wel andere spelletjes uit: handgranaat in het vuur gooien, kruit stoppen in de zadelpen van de fiets, lontje erin, zadel erop en aansteken. De fiets vloog hoog de boom in!

De school was beschadigd en na drie maanden werd er eindelijk weer les gegeven: de oudste kinderen gingen naar de kippenhokken van Makkinga (Besthmen) en de jongsten kregen les op Klein Archem. Langzamerhand kwam de rust weer in het prachtige Archem!

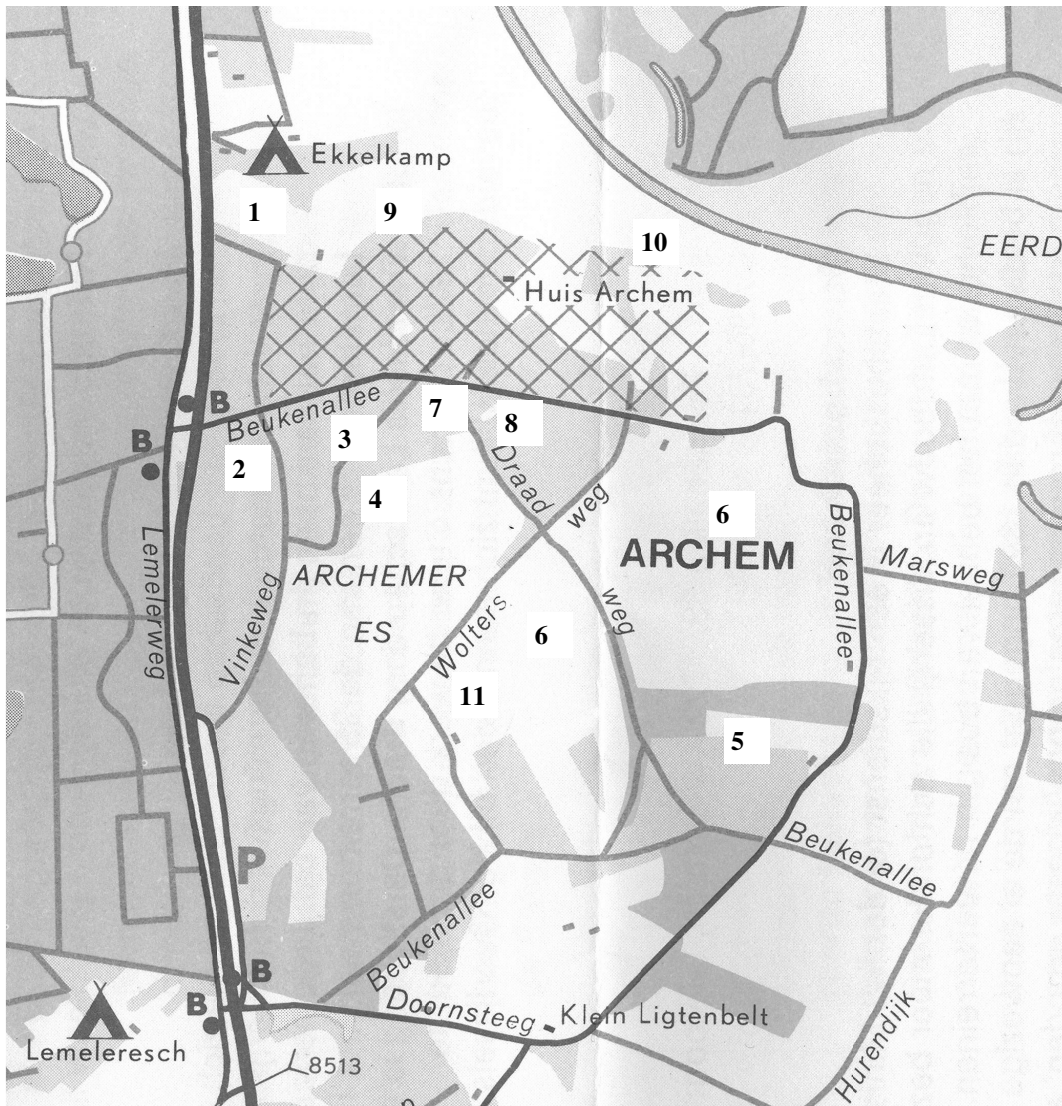


## **De V-2 in Archem**

In Archem werden de V2 raketten in elkaar gezet. Van daaruit werden ze vervoerd o.a. naar Hellendoorn. Verschillende huizen van bewoners worden door de Duitsers tijdelijk ontruimd en door hen in beslag genomen. In de verhalen die anderen vertellen in dit boek, kunt u hierover lezen.

Op vrijdag 4 december ontplofte aan de Blikweg in Luttenberg een V2 (zie het monument aldaar). Deze V2 was gelanceerd vanaf het sanatoriumterrein in Hellendoorn. Negentien mensen kwamen bij de ontploffing om. Ook een uit de koers geraakte V2 heeft de bewoners van Lemele angsten bezorgd. Het joelen van de cirkels draaiende raket heeft menigeen enorm bang gemaakt. Uiteindelijk stortte de raket neer achter de kerk in Hellendoorn.





*Overzichtskaartje Archem waar de V2's werden gereedgemaakt om in Hellen-  
doorn te worden gelanceerd*

- |   |                                   |    |                    |
|---|-----------------------------------|----|--------------------|
| 1 | <i>vd Wijcklaan (Witte palen)</i> | 7  | <i>Eggen</i>       |
| 2 | <i>Ingang Beukenallee</i>         | 8  | <i>Van Goor</i>    |
| 3 | <i>Slingerbos—V2 laadplaats</i>   | 9  | <i>Ooln Butink</i> |
| 4 | <i>Opslagplaats, bunker</i>       | 10 | <i>Kasteel</i>     |
| 5 | <i>Schuilplaats vrachtauto</i>    | 11 | <i>Van Oene</i>    |
| 6 | <i>Afweergeschut</i>              |    |                    |

### *Technische details V2*

De **V-2** was de Vergeltungswaffe 2 (Vergeldingswapen 2), onder deze naam is de raket algemeen bekend geraakt.

De V-2 werd in de Tweede Wereldoorlog voornamelijk ingezet tegen steden in Engeland en België na D-Day. Er vielen in Engeland ruim 2.700 doden door meer dan 1.100 afgevuurde V-2's. Op Antwerpen kwamen bijna 1.300 V-2's neer met duizenden doden tot gevolg.

In totaal zijn er ongeveer 10.000 gebouwd, waarvan 3000 à 4000 zijn gelanceerd tijdens WO-2. Grotendeels werden de raketten gefabriceerd door slavenarbeid in de Duitse ondergrondse fabriek Mittelbau-Dora bij Nordhausen.

De V-2 werd ontworpen en getest onder leiding van Walter Dörnberger en Werner von Braun in Peenemünde op het eiland Usedom tussen 1936 en 1942.



*Lanceerplatform voor de V2*

voor de voortstuwing moest zorgen. Per seconde verbruikte de V-2 35 kg van het alcohol-water mengsel en 38 kg zuurstof. De snelheid, die hierdoor binnen enkele minuten werd bereikt, was ruim 5.500 kilometer per uur. Dit gaf de V-2 een actieradius van ruim 350 km. De nauwkeurigheid was naar huidige maatstaven erg laag. De raketten kwamen binnen een straal van 8 km van het doel neer.

De V-2 had een lengte van 13,8 meter en woog in totaal 13 ton. In de neus van de raket zat een lading van 975 kg springstof. Voor de lancering zat er 4.900 kg vloeibare zuurstof in en 3710 kilo van een ethanol-water mengsel, dat



*Lancering V2*

## Bevrijdingsherinneringen van Johanna Grefelman-Valk



*Johanna Valk*

Johanna Valk kwam als 17 jarige in 1942 bij de al op leeftijd zijnde gebroeders Ramerman werken als hulp in de huishouding omdat Dina Kleinlugtenbelt (Dina van Jante) ging trouwen. Hermannes en broer Berend Jan woonden aan de Grefeldijk 2, waar nu de fam. H. Bloten woont. Om de week ging ze in het weekend 's zondags naar huis in de buurtschap Meer.

### ***Aanval op Nieuwebrug***

's Zondagsmiddags toen Weerts Willem (Willem Eggengoor) is doodgeschoten bij Nieuwebrug, stond ik hoog op de belt te kijken wat er allemaal gebeurde. Ik wachte tot het was afgelopen, want ik wilde nog naar mijn ouderlijk huis. Mij van geen gevaar

bewust liep ik even later naar Den Ham. Het schieten was immers weer voorbij. Ik hoorde toen wel een vreemd geluid door de bomen, maar wist niet dat het de kogels waren.

's Maandags hebben we nog kogels gevonden onder de bomen voor het huis aan de Grefeldijk.

### ***Paarden vorderen***

Op paasmaandag werden er paarden gevorderd. Zo ook het paard van de familie Ramerman. De meeste boeren hadden hun paarden ver achteraf, tot over de Regge, weggebracht, maar Hermannus en Berend Jan dachten dat het niet zo'n vaart zou lopen. "Poe, wie brengt oons peert nie weg". De dikke Bels werd echter wel van stal gehaald door de Duitsers; dit onder luid protest van Berend Jan. Hij liep al protesterend mee, eerst richting Bloten, toen door Lemele naar Archem. Toen hij zag dat het een hopeloze zaak was en de Bels als verloren moest worden beschouwd, keerde hij weer huiswaarts. "De hond is nog wel verder meegelopen en kwam pas de volgende dag weer thuis", kan Johanna zich nog goed herinneren.

### ***Over de Linderbeek***

Op het eind van de oorlog werd ik op de maandagochtend door mijn vader en broer weggebracht tot ver in Archem. De reden van deze begeleiding was dat het een vreemde situatie betrof. Den Ham was al bevrijd en Lemele nog niet. Ik weet nog heel goed dat er toen allemaal soldaten tegen de wal van de Linderbeek

lagen. De gehele wal lag vol met gecamoufleerde Duitse soldaten met hun geweren in de aanslag. We liepen over de dijk alsof er niets aan de hand was. Vanaf Archem liep ik alleen verder naar Lemele, m'n vader en broer liepen weer terug over dezelfde dijk. Ik was nog maar net in Lemele, toen het schieten begon. Ik wist echter wel dat mijn vader en broer genoeg tijd hadden gehad om de dijk inmiddels weer te passeren. Maar toch, als ik er nu nog aan terug denk .....

Tijdens dit gevecht tussen de terugtrekkende Duitsers richting Duitsland en de al in Den Ham aanwezige Canadezen zijn daar twee boerderijen afgebrand, waaronder de boerderij van de familie Bartels.

Mevrouw Bartels, tijdens de gevechten verscholen in de aardappelkuil, dacht dat het schieten voorbij was en probeerde nog snel wat van de levende have uit de brandende boerderij te redden. Helaas werd zij hierbij dodelijk getroffen door een verdwaalde kogel.

### ***Canadezen op de deel***

Op 10 april werd er door de Canadezen een kanon opgesteld achter Immink (Grondshoeve, Zandeinde) en er werd die avond flink geschoten richting Ommen. Mijn vader kwam 's middags laat nog vanuit Den Ham lopen om te kijken hoe het was afgelopen. De gehele dag hadden we de soldaten op de deel. Jonge jongens waren het, ze sprongen zo in één beweging in de hilde.

De volgende dag werd ik wakker met muziek van hun radio. Muziek! Dat hadden we in jaren niet gehoord. Prachtig was dat. Dat moment zal ik nooit vergeten. Die morgen hadden de soldaten waarschijnlijk niet zoveel te doen en dolden achter in de varkensloop, schietend in de zandrand van de afgegraven belt. Enkele waren aan het koken achter op de deel, uien bakken en ook hadden ze een in stukken gesneden geit. Het rook machtig goed, je was dat niet meer gewend, die lucht. Na de middag kregen we wat er nog over was, een stukje geit en rijst met krenten en rozijnen.

Hierna vertrokken ze richting Den Ham. 's Avonds ontdekten we dat ze alle eieren hadden meegenomen, vermoedelijk verpakt in het zaaivat, want dat was op eens ook verdwenen. Het zaaivat werd later terug gevonden bij de familie Grotenhuis in Meer. De familie Grotenhuis wist hierbij te vertellen dat daar de bewuste eieren de volgende ochtend waren gekookt in hun pispot.

Die hing op een paal om te drogen.

### ***Geldontwaarding***

Er werd in de oorlog veel ruilhandel gedreven: goederen voor boter, etc. Er werd zo maar 40 gulden voor een pond boter betaald en een varken kostte 2600 gulden. Na de oorlog moest alle geld worden ingeleverd. Eenieder kreeg een tientje terug. Het oude geld was niets meer waard.

### ***Aardappelen prikken***

Met een speciaal soort stamper werden alle aardappelen geprikt, zodat ze niet meer voor consumptie geschikt waren. Dit om de zwarte handel te beletten.

### ***Kippen tellen***

De kippen werden geteld. Je mocht maar een bepaald aantal kippen houden.

### ***Hooi inleveren***

Ook de hooivoorraad werd gecontroleerd. Had je meer dan voldoende voor je eigen vee, dan moest je hooi inleveren.

### ***Boter karnen***

Boter karnen mocht ook niet. Zagen ze dat je een karn-pulsdeksel had, dan werd deze meegenomen. Zo zat Manna Grefelman op het karndeksel tijdens een bezoek van de controleur. Bij de opdracht iets te halen bleef zij eigenwijs zitten. Haar commentaar achteraf: “Ik kon toch niet weg, hij mocht toch ons karndeksel niet zien.”

### ***Tabak verbouwen***

Er was geen tabak te koop en dat werd dus zelf verbouwd, gedroogd en gesneden. Niet van die goede kwaliteit, maar dat merkte je pas toen de Canadezen met echte sigaretten kwamen.



## **Neergestorte vliegtuigen bij de Regge**

Er zijn tijdens de oorlog twee vliegtuigen neergestort, op bijna dezelfde plek en tijdstip van de dag, echter met 1,5 jaar verschil. Het is dus moeilijk na te gaan over welk vliegtuig men het steeds heeft maar ervan uitgaande dat het eerste vliegtuig, in 1943, de meeste indruk heeft gemaakt zal men het waarschijnlijk over dit vliegtuig hebben.

### ***Gegevens eerste crash in 1943***

Datum en tijdstip: 29 November 1943 ca. 15.30 uur  
Plaats: Egede, nabij de woning van de familie J.H. Ekkel, Reefhuisweg 7, ca. 200 m. ten zuidwesten daarvan, aan de andere kant van de Regge in een bouwland grenzend aan een hoger gelegen stuk land, op het Velder bergje.

Vliegtuigtype: Eenmotorig Amerikaans jachtvliegtuig Republic P-47D  
 Gestationeerd: F-369, Martlesham Heath, Suffock-Engeland  
 Doel: Escorteren van bommenwerpers op Bremen  
 Oorzaak neerstorten: Neergeschoten door Messerschmitt Bf-109, Hauptmann  
 Bemanning: 2nd Lt. J.F. Martin (U.S.A.), piloot.  
 Afloop: Lt. Martin kwam hierbij om het leven. Zijn stoffelijke resten werden begraven te Hellendoorn. Na de oorlog werd het stoffelijke overschot overgebracht naar Margraten.

### *Gegevens tweede crash in 1945*

Datum en tijdstip: 17 Maart 1945 omstreeks 16.00  
 Plaats: Egede, Reefhuisweg 3, bij woning van de familie H.J. Laarman, op de scheiding met Nien's Es.  
 Vliegtuigtype: Eenmotorig jachtvliegtuig Hawker Tempest V, NV710, ZD-?, nr. 222 Sqn RAF  
 Gestationeerd: Gilze-Rijen (B.77)  
 Doel: Patrouillevlucht boven Nederland  
 Oorzaak neerstorten: 'Missing in cloud' d.w.z. het vliegtuig werd het laatst gezien, verdwijnend in een wolk.  
 Bemanning: F/L Leo McAuliffe, 24 jaar, piloot.  
 Afloop: F/L Leo McAuliffe (Australië) kwam bij het ongeval om het leven en werd begraven op de algemene begraafplaats te Hellendoorn, graf 15.



*Van beide crashes is een gedenkplaat geplaatst in Egede, op de kruising bij Reefhuisweg 3.*

Bron: 'Opdat niet wordt vergeten'  
 Boekje uitgeven door Historische kring Hellendoorn-Nijverdal 2004:  
 Vliegtuigen, neergestort in de gemeente Hellendoorn gedurende de Tweede Wereldoorlog.

## De Radio

*deur Annie Slots*



Vief joar onderdrukking, vief joar onder dwang  
Et ondergrondse verzet gunk zien stille gang  
Deedn hun wärk met gevoar veur eigen leam  
Mennigene stund kloar, verbörg jeudn of onderduikers eam  
Alle radio's wödn evodderd, mar de vieand is efopt  
Kepotte radio in eleaverd, de goeie rap vestopt  
Luustern noa de BBC was verböadn, det moch niet  
Bange dej te völle gewaer wödn op oorlogsgebied  
Toch zaetn wie met zien veern op de hilde doar  
Elke oamd um zeum uur in 't snieselhok kloar  
Vae, moo, de onderdukker en ik wachn op 't moment  
Det, noa eneg gekraek, et leste niejs wödt bekend  
En mennig moal det der een tröantie blunk  
As et vertrouwde "Hier Radio Oranje" weer klunk  
De stemme van "Herrijzend Nederland A. den Doolaard"  
Vanuut Londen weer frontniejs bie mekare häd egaerd  
Hoe veer die vienad toch al was terug edream  
wödn deur vae met oranje potlood netties weer egeem  
Op een grote kaerte van frankriek zaeng noa wat daeng  
Hoe de Duutsers bie de moedige gevechten wödn veslaeng  
Et oranje vlak wödn toevedan groter en meer  
Det gaf oons nije mood, joa ieder bot weer

Al was de hongerwinter een nare umstandigheid  
En jonge Westerlingen op 't plattelaand een feit  
Eindelijk kwaamp de dag det bevrijding wödn evierd  
Canadese soldoatn trökkn veurbiej in een lang sliert  
Met tanks en jeeps; onderdrukking en angst onlaedn zich massaal  
Zwaaiend en juichend, wachtte hen vanzelf een wärm onthaal  
Zie deelt melkpoeier uut, sukkelaes en sigaretn  
De vrieheid zo zuute, de oorlog rap vergetn  
De radio kwaamp rap achter de planke vandan  
Moch weer volop spöln volgens et gewone plan  
Mar Radio Oranje was uut de loch, Radio Oranje zweeg  
Gieniene die nog geluud uut et toestel kreeg  
Zelfs de fietspompe was niet zo völle maans  
Häd ok met al zien bloazn beslist gien enkele kaans  
De bevrijding wödn oaveral utbundig evierd  
Mar de radio bleef zwiegn as of et zo was bestierd



## De bevrijding

Ik herinner mij nog die massa's voertuigen. Wij zetten volle melkbussen aan de kant van de weg, zodat de Canadezen zelf melk konden pakken. Ook Mina en Albert Warmelink herinneren zich nog dat de Canadezen kwamen. Ze zagen ook een peloton over het kanaal komen, nabij de plek waar nu ongeveer Camping Hancate is. Honderden militairen liepen achter elkaar via de Valkweg zo recht-door richting Ledeboerweg. Opvallend was dat ze bijna niets zeiden en doodmoeliken te zijn. Albert Warmelink's eerste contact met de Canadezen was op de Kooiweg. Hij werd staande gehouden door de bemanning van een pantservoertuig toen hij op de fiets richting Hancate reed. In het Engels vroegen de Canadezen of er Duitsers in de omgeving waren. Tot zijn verrassing zag hij, dat de sloot vol gecamoufleerde Canadese soldaten lag.

Ook de Warmelink's gingen die middag naar Lemele. Bij terugkomst zagen ze dat de Canadezen intrek hadden genomen in hun huis. Ze lagen overal. We ruilden chocola voor eieren. Maar de oorlog was nog niet afgelopen. Vanuit Lemele werd Ommen beschoten. Toen de Canadezen kwamen, hadden twee Duitse soldaten zich schuil gehouden in de boerderij van de familie Stirtjan aan de Valkweg. Ze waren bereid zich over te geven en daarom was er een witte vlag aan het hengsel van de waterput gehangen.



## Engelse piloten bij de familie Wunnink aan de Goosdijk

Ook in Dalmsholte zitten er bij diverse families onderduikers en evacués. Bij de familie Wunnink (Goosdijk) zitten op een gegeven moment zelfs drie geallieerde piloten. Waarschijnlijk is een van die piloten een z.g.n. “mol”. Volgens Hendrik Wunnink is deze “mol” bij de ondergronds bekend geworden en mogelijk gefusilleerd.

Ook bij de familie Wunnink aan de Langsweg hebben ze een evacué gehad, waar ze tot op heden contact mee hebben.



## De Bevrijding van Dalmsholte

*Met dank aan Hendrik Wunnink*

In Dalmsholte vond er bij de bevrijding nog een aantal vuurgevechten plaats. In de school bevonden zich namelijk nog Duitse soldaten, die fel verzet pleegden. Vanaf de Lemelerberg kwamen enkele Canadese pantserwagens en deze begonnen te schieten op de school. Hierdoor vluchtten de Duitse soldaten weg in de richting van de boerderij van de familie Kleinlugtenbeld. De boerderij van de familie Kleinlugtenbeld raakte bij de beschieting in brand. Helaas werd Hendrik Kleinlugtenbeld bij dit vuurgevecht dodelijk getroffen. Het paard lag dood voor de kar. Hendrik liet vrouw en vier kinderen na.

Een aantal Duitse soldaten wist te vluchten in de richting van de kaasboer maar

werd diezelfde avond nog ingerekend. Op de kruising bij de school vonden enkele Duitse soldaten de dood en een aantal werd krijsgeslagen gemaakt. Hendrik Wunnink zag deze krijsgeslagenen in de sloot voor het huis van de familie Ekkelkamp (schuin tegenover het buurthuis). De gedode Duitsers werden tijdelijk begraven achter de wal.



*Mobilisatie 1939  
In het midden Hendrik Kleinlugtenbeld*

## Berichten uit het kerkblad van juni 1945

### *Evert Grotemarsink omgekomen bij bombardement*

30 Maart (Goede Vrijdag) bereikte ons het verpletterende bericht, dat omstreeks half Februarij

Evert Grotemarsink in Duitschland bij een zwaar bombardement was omgekomen. Des te meer schokte ons dit bericht, omdat wij, na een lange tijd, waarin we niets van hem hoorden en wij hem al hadden opgegeven, opeens deze levenssteekken werden verblijft. Zijn brieven waren opgewekt en juist tegelijk. Hij leefde in de overtuiging dat elke dag de laatste kon zijn en vertrouwde zich geheel aan God toe. Hij schreef ons hoe ze alle vrienden onder elkaar 's avonds vaak Ps. 13 lazen. God heeft die bede anders verhoord dan hij wenschte. Maar Hij wil de diepverlagen ouders troosten, juist door het laatste vers; immers wij mogen gelooven dat dat voor Evert reeds volle werkelijkheid is (Zie ook Opb. 7 : 9 - 17). Hij verkeert zich in Gods heil.



*(Evert Grotemarsink is overgebracht van Duitsland naar Nederland en op 14 november 1949 begraven op de begraafplaats in Lemele.)*

10 April '45, de dag onzer bevrijding bracht smart en rouw in Dalmsholte bij de fam. Alb. Kleinlugtenbelt. De oude boerderij ging met have en al in vlammen op door beschieting, tengevolge van den waanzinnigen tegenstand dien een kleine groep S.S. ers bood. Het ergste was dat Hendrik, vlak bij zijn huis, doodelijk getroffen werd en slechts 32 jaar oud, eenige uren daarna overleed.

Hier staan we, geheel verslagen, gelijk de man van Ps. 39.; voor een raadsel: Wij begrijpen Gods doen niet. In 1940 mocht Hendrik behouden uit den strijd en uit een krijgsgevangenkamp terugkeeren, en nu op den dag der bevrijding neemt God hem tot zich.

Door deze slagen zouden we gaan twifelen aan Gods liefde. Wij kennen Hem niet meer. En toch . . . al ons kennen van God blijft een kennen ten deele maar Hij kent ons geheel. Hij blijft in Christus met Zijn liefde op ons gericht. Zens zal er geen donker raadsel meer zijn. Wij zullen Hem kennen, gelijk Hij ons kent (1 Kor. 13 : 12).

God trooste de ouders en familie en sta, als de God der weduwen en weezen de weduwe bij in haar eenzaamheid en sterke haar bij de opvoeding der kinderen

**Hendrik  
Kleinlugtenbelt omgekomen op  
de dag van de bevrijding**

## Gelande piloten

*Met dank aan Hanna Dijk- Wunnink*

Anton Dijk heeft zich, alleen of samen met zijn broer Jan, verscheidene malen ingezet voor de hulp aan gelande Engelse en Amerikaanse vliegers.



*Anton Dijk en Raymond Swick*

Een voorbeeld daarvan is sergeant Raymond Swick. Die landde, nadat zijn vliegtuig was neergeschoten, in de omgeving van Witharen. Anton Dijk was daar toevallig aan het werk als monteur van het elektriciteitsbedrijf uit Ommen. Hij zag de piloot vlak in zijn buurt landen.

Anton ging snel naar hem toe en gaf hem zijn overal, zodat hij niet zo snel zou opvallen. Daarna maakten ze dat ze daar weg kwamen. Ze bleken nog gevolgd te worden door een man, maar toen ze dreigend diens kant op kwamen, ging die er snel vandoor.

Met een grote boog om Ommen heen, kwamen ze bij de rivier de Vecht. Die staken ze per roeiboot

over. Via Vilsteren kwamen ze in Dalmsholte, waar Swick bij G. Hulsink werd afgeleverd. Via Jan Seigers in Ommen kwam deze vlieger uiteindelijk bij de Fam. de Bruin in Beerzerveld terecht.

Raymond Swick is nog verschillende malen in Lemele geweest o.a. in 1956 en nadat Anton was overleden, nog een keer in 1990 bij Anton's vrouw, Hanna Dijk – Wunnink.

De acties van Anton Dijk zijn niet onopgemerkt gebleven. Na de oorlog kreeg hij, van zowel Engelse als van Amerikaanse zijde, een indrukwekkende oorkonde.

*Op de volgende bladzijde staan twee oorkondes: de bovenste komt uit Engeland; de onderste uit de Verenigde Staten.*

*Deze oorkondes zijn toegekend in het voorjaar van 1946.*



*This certificate is awarded to*

**Anton Dijk**

*as a token of gratitude for and appreciation of the help given to the Sailors, Soldiers and Airmen of the British Commonwealth of Nations, which enabled them to escape from, or evade capture by the enemy.*

*Air Chief Marshal,  
Deputy Supreme Commander,  
Allied Expeditionary Force*

7239-1943



*The President  
OF THE UNITED STATES OF AMERICA  
has directed me to express to*

**ANTON DIJK**

*the gratitude and appreciation of the  
American people for gallant service  
in assisting the escape of Allied  
soldiers from the enemy*

**DWIGHT D. EISENHOWER**

*Commanding General, United States Forces, European Theater*

## De eerste Canadezen

In zijn boek “Stampende laarzen” schrijft H.W.Poorterman over de oorlogsjaren in Nijverdal en Hellendoorn. Hij belicht hierin kort de tocht van Hellendoorn naar Lemele.

Als een goed geoliede machine trok het Canadese leger van Hellendoorn richting Lemele. The Black Watch of Canada kreeg de opdracht om het naar het noorden vluchtende Duitse leger te achtervolgen. De compagnie trok over de Ommerweg, waarbij ze bij de opgeblazen brug over het Overijssels kanaal bij Hancate niet verder konden. De mannen konden over planken het kanaal oversteken. Gelukkig kwam de ondergrondse te hulp met een klein pontje, dat voor de Duitsers verborgen was gehouden. Met behulp hiervan kon men alle voertuigen van het bataljon overbrengen. De genie ging verder met de bouw van een brug en de C-compagnie ging verder richting Lemele. Om ongeveer 18.00 uur was men klaar met de brug en konden de tanks oversteken om zich bij de infanterie te voegen. De B-compagnie van de Calgary Highlanders heeft bij het bouwen van de brug meegeholpen en om 13.30 uur stak de C-compagnie van deze groep ook per pont over en trok naar Lemele om aldaar de Black Watch af te lossen. Korte tijd later volgden de A, D en B compagnieën.

Het eerste bataljon van de Scottish Regiment heeft op de 10de april bij het hotel op de Lemelerberg een post ingericht.



*Canadezen rijdend door Lemele  
Links op de achtergrond de boerderij van Evert Voortman*

## **“Nou bint wie pas bevried!”**

*Met dank aan Ds. A.D. Bakker*

*Predikant van de Gemeente van 18 juni 1944 – 27 oktober 1946*

### ***Eind februari 1945***

Vroeg in de morgen klinkt het gedruis van laarzen in de pastorietuin. Harde Duitse stemmen ketsen tegen de muur. Eén brult: “Der Pfarrer, wo ist er!” Ik schiet het bed uit, ren naar de deur en bulder terug: “Hier bin ich! Was wollen Sie?” De man springt in de houding en deelt mij dan op gewone toon mee dat hij opdracht heeft de pastorie, kerk en school te vorderen. Ik antwoord dat de pastorie onmogelijk gaat, omdat mijn vrouw nog ziek ligt van de baby en dat we de kerkelijke gebouwen elke dag nodig hebben. Maar we komen er niet onderuit: het bijgebouw van de kerk moet aan de Duitsers worden afgestaan.

Dat wordt gevaarlijk! Want boven, achter in de kerk, grenzend aan de in beslag genomen ruimte, bewoont het Joodse echtpaar Dikker uit Zandvoort sinds jaar en dag ondergedoken, een leegstaande kamer.

Wij verzorgen hen vanuit de pastorie. Even later ga ik mee op verkenningsronde met de Duitse officier. Hij inspecteert alle hoeken en gaten en wil naar boven. Wij stommelen de trap op naar het orgel. Ik laat hem het instrument zien. Achter de orgelbank staan een paar stoelen, vanwaar je in de kerk kunt kijken. Hier maken behalve de organist, ook onze Joodse onderduikers elke zondag de dienst mee, zonder gezien te worden. We gaan terug. Daar ziet hij een deur, rammelt eraan. “Tür zu! Was ist das?” Hoe ik erbij kom weet ik niet; een goddelijke ingeving moet het zijn geweest, maar ik antwoord zo nonchalant mogelijk: “Orgelzimmer” en wil de trap afgaan. De man gelooft me en gaat mee. Onvoorstelbaar wat op dat moment onze Joden moeten hebben doorgemaakt. Met een flinke trap van zijn soldatenlaars had hij de deur kunnen forceren en zij en wij waren erbij geweest!

Namiddag, tegen het donker, als de moffen eten en niets vermoeden, glijp ik de kerk binnen, ga naar boven, klop, noem zacht zijn naam. Aarzelend gaat de deur open: twee doodsbeangste mensen, die zich heel de dag niet hebben durven verroeren, sluipen achter mij aan, via de zijdeur de kerk uit. De niets vermoedende Duitsers rammelen met etensgerei. Naar het Glint. De weg is verlaten, het is etenstijd. Veilig kan ik hen naar de boerderij van de familie Warmelink-Vloedgraven loodsen, waar de direct gealarmeerde Ondergrondse een goed onderdak voor hen heeft gevonden. Daar konden ze de bevrijding afwachten.

### ***April 1945***

De bevrijding, ja, maar zover is het nog niet. Wel zijn na een week de Duitsers weer van ons erf vertrokken, maar traag kruipen de weken voorbij, vol spanning, vol geruchten. In de eerste week van april komt er verandering: sinds de eerste Paasdag trekken in groepjes of afzonderlijk steeds Duitse soldaten voorbij. Het is niet meer het trotse leger! Berooid, armzalig, eruit ziende als landlopers, soms bedelend om wat brood of water, sjokken ze voort, sommigen op karretjes, de

meesten te voet.

Vrijdag 6 april komt het bericht: de “Tommies” in Ommen! De hele middag horen we schoten: daar luiden de klokken van Den Ham! ’s Avonds horen we dat sommige Lemelse jongemannen al even op bevrijde grond hebben gestaan, via een binnenweg naar Den Ham.

Maar op zaterdag 7 april is Ommen nog niet bevrijd. Evenmin Nijverdalen en Hellendoorn. Practisch zijn we wel onder de druk vandaan, want alle bruggen in de omgeving zijn opgeblazen, maar dit is nog geen bevrijding te noemen. De zondag daarop kan ik slechts een korte dienst houden wegens een keelaandoening. De voorgestelde Doopsbediening moet om de veiligheid worden uitgesteld. Het is een stralende dag. Ten zuiden van ons wordt hevig geschoten. Waar? Nijverdalen? Niemand kan het zeggen. De spanning wordt ondraaglijk. Overal zitten groepen mensen tezamen. Iedereen weet en hoort weer wat anders. We zitten die dag op een zonnige plek bij de kerk, met het uitzicht op de weg naar Hellendoorn. Als de tanks komen kunnen we ze zo zien. Maar het werd avond en morgen, geen tank te zien.....

### ***Dinsdag 10 april: LEMELE BEVRIJD!***

De volgende citaten zijn uit het dagboek, dat mijn vrouw voor onze eersteling bijhield. (Trouwens ook voor het bovenstaande heb ik rijkelijk van haar aantekeningen gebruik gemaakt).

“Wat een dag, wat een geweldige dag! Al vroeg waren we opgeschrikt door een hevig gedreun, een paar keer na elkaar. Het hele huis trilde. Wat zou dat geweest zijn? Papa gaat op nieuws uit. Een klein uur later komt hij terug: “Hoor je ’t wel? Daar komen de motoren aan!” In de verte hoor je gedreun. Ik kon het eigenlijk niet geloven. Tegelijk kwamen de Storcken aangelopen, een fabrikantenfamilie, die hier ondergedoken zit. Zij hadden dat gedreun ook gehoord en wilden ook weten wat het was. Zouden het motoren zijn of de stuw in het kanaal, die vanmorgen opgeblazen is? Mijnheer Rinck, hoofd der school, dacht het laatste. De Storcken gingen op onderzoek uit naar Hancate. Een half uur later kwamen ze terug; er was niets te zien en de stuw was ook niet kapot. En het gedreun hield aan. We gingen weer aan het werk. Maar het vlot niet erg. Er hangt wat in de lucht. We drinken vroeg koffie, of liever melk, want koffie is er al sinds jaren niet meer; ook koffiesurrogaat is schaars. Ineens komt iemand aan fietsen: “Ze zijn al bij Heuver!” Maar dat is vlakbij, deze kant van het kanaal. We stormen naar buiten. Verschillende mensen fietsen er al naar toe. Daar loopt al iemand met een oranje strikje op zijn jas! Alles dromt samen op de hoek bij de winkel van Dijk, ieder met oranje. Daar komt iets aanlopen. Het is een troepje mensen. Ik herken Immink, Groten, meneer Stork, met wandelstok in de hand en het takshondje onder zijn arm. Daar tussen lopen een paar mannen in bruine uniformen. Zijn ze dat nou? Ja, dat zijn ze! Een gejuich gaat op. Ze lopen ons voorbij. In totaal drie soldaten. We gaan er achter aan. Steeds meer mannen lopen mee. Zo trekt de hele stoet naar Immink’s boerderij. Daar gaan de soldaten het erf op. De mensen moe-

ten op de weg blijven. Daar komen twee Duitse soldaten aanlopen. Die waren het vechten moe en wilden zich overgeven. Het was als een symbool. De beide Duitsers stonden met de handen omhoog en werden gefouilleerd door de Canadese soldaten. Toen ging het weer terug, de krijgsgevangenen voorop, daarachter de Canadezen, vervolgens de inwoners van Lemele, op klompen met de werkkleren nog aan, lachend, zingend, opgelucht na een lange verdrukking.

De klok luidde en ieder had oranje op. Het was 's middags om 12 uur:

**LEMELE BEVRIJD DOOR DE CANADEZEN!**

Maar 's middags kregen we iets anders te zien: tanks en nog eens tanks. En allemaal auto's. Wat een macht! Ze kwamen vragen of ze van ons huis gebruik mochten maken en dus hadden we in een minimum van tijd de tuin vol auto's en het hele huis vol soldaten. Toen gingen we op de weg staan kijken naar het enorme verkeer, wij, die niets meer gewend waren. Zware tanks deden de lucht dreunen, zodat je je eigen stem niet meer kon horen, lichte tanks reden de berg op. Auto's, motoren, alles roste en reed voorbij, een prachtig gezicht, je zou haast vergeten dat het oorlog was.....

Maar er dreigde nog iets. Op of achter de berg zaten nog vijanden. Er zou nog gevochten kunnen worden. Iedereen werd geraden naar huis te gaan. (Inderdaad er is nog wild geschoten, hetgeen ons gemeentelid, Hendrik Kleinlugtenbeld te Dalmsholte, het leven kostte; een schaduw over deze dag- maar toen wisten we het nog niet. B.) Ik snelde van de studeerkamer naar beneden, een half uur over tijd voor de voeding van ons kleintje. En zie daar: met twee dikke tranen op zijn wang lag ons Atje verrukt te lachen tegen twee Canadese soldaten, die op hun hurken bij de wagen zaten en die op en neer wiegden. "He was crying...", zeiden ze verklarend tegen mij. Een kostelijk gezicht, ik zal het nooit vergeten!"

Tot zover het verhaal van mijn vrouw. We hielden hen nog een paar dagen ingekwartierd; ze verwenden ons zeer, deze jongens, die hun leven waagden voor het onze. Telkens kwam er één aandragen met zeep "for the baby". IJverig dreven we ruilhandel met eieren en kregen zo allerlei artikelen die we in geen jaren hadden gezien: suiker, thee, koffie, chocola! Het was een zeldzame sensatie: in soldaten met vrienden en beschermers van doen te hebben! Een ongekende weelde na vijf jaren weer vrije mensen te mogen zijn.....

Onvergetelijk blijft voor mij de BEVRIJDINGSDIENST op de morgen van donderdag 12 april. De tekst was al lang tevoren gevonden en bestudeerd, de liederen al uitgezocht. Nog nooit heb ik onze Lemelse kerk zo vol gezien. Nog nooit heeft zo ontroerd geklonken het "Wilt heden nu treden voor God, den Here, Hem bovenal loven van harte zeer ....."

Christen, Jood, ieder was er. We lieten ons aanspreken door het woord van de profeet Hosea, hoofdstuk 6: 1-2: "Komt, laat ons wederkeren tot de HERE! Want Hij heeft verscheurd en zal ons helen. Hij heeft geslagen en zal ons verbinden. Hij zal ons na twee dagen doen herleven, ten derden dage zal Hij ons oprichten en wij zullen leven voor zijn aangezicht". Terugkeer tot Hem, die zijn gemeente het oordeel niet spaart, maar onder het gericht genadig blijft. En nu het leven



schenkt “voor Zijn Aangezicht”.

Het was onze kostersvrouw, vrouw Dijk, die mij na de dienst ontroerd de hand gaf en de onvergetelijke woorden zei: “Noe bint wie pas bevried!”

Hier had één in alle eenvoud begrepen, dat wij mensen ons zelf niet kunnen bevrijden, noch bevrijd verklaren. Gods Woord moet het doen, dan zijn wij pas bevrijd en kunnen wij leven voor Zijn Aangezicht.

Kort daarop vond nog een speciale Bevrijdingsdienst in onze kerk plaats van de vele Joden uit de hele omgeving. De Synagoge te Ommen lag in puin: wij boden onze kerk aan. Nooit zal ik de ontroering, de uitzinnige vreugde vergeten van de verschillende Joodse families, die elkaar hier weerzagen en omhelsden, terwijl ze elkaar hadden doodgewaand....

Nooit zal ik vergeten de kracht en schoonheid van de Hebreeuwse psalmen en liederen, aangeheven door de godsdienstleraar Philipsson – al die jaren ondergedoken geweest bij de familie Groten.

Nooit heb ik ook scherper gevoeld het verschil tussen de beide delen van Gods ene Gemeente, Jodendom en Christendom. Nog zie ik hem voor me, die grijze oude man, met witte baard, hoed op, met trillende stem en hand de Joodse gemeente bezweren Gods heilige Wet van nu voortaan in acht nemen.

Een soort Ezra, schoot het door me heen. Een schok ervoer ik, toen hij besloot: “God kan alles. Maar één ding kan hij niet: Hij is niet bij machte lief te hebben, die Hem niet liefhebben. God is niet in staat wederliefde te wekken. Die moet spontaan uit ons oprijzen.....”

Toen voelde ik welk een machtige Boodschap wij christenen uit de heidenen aan de Joden mogen doorgeven: dat God groter is, terdege bij macht te doen wat wij niet kunnen. Hij heeft ons liefgehad, toen wij nog vijanden waren. En de Geest van de Messias Jezus is reeds van Pinksteren af bezig wederliefde te wekken, te scheppen uit liefdeloze mensenharten, hen te bevrijden van hun onvermogen tot geloven, liefhebben, “Leven voor Zijn Aangezicht”. Daartoe zijn wij bevrijd, opdat “Christ’nen, Joden, Heid’nen saam, knielen in de ene naam” (Gez. 109: 7).

“Dan bint wie pas bevried!”

*Opmerkingen van Albert Warmelink over rabbi Philipsson: De familie Philipsson is in het begin ondergebracht bij de familie Groten en daarna verkast per 6 weken (zie verslag Mina Warmelink-Vloedgraven). Daarna voor een lange periode ondergedoken geweest bij de familie Warmelink. Ook de opmerking van ds. A. B. Bakker over die grijze oude man met witte baard, die hij voor zich ziet in zijn verhaal is niet juist; die grijze oude man was midden dertig en z’n baard was in de tijd dat hij ondergedoken was bij de familie Warmelink afgeschoren.*

## Hendrikje Bakhuis overleden als gevolg van aanrijding

*Tekst overgenomen uit het kerkblad van juni 1945*

11 Mei '45 overleed:

Hendrikje Bakhuis, slechts 5 jaar  
oud aan de gevolgen van een aanrijding.  
Deze dood was hard en wreed, maar er  
door heen straalt de liefde van onzen  
ten hemel gevaren Heer, die ook de  
kinderen een plaats bereidt in het  
Vaderhuis (Joh. 14 : 1 - 3).



### Afscheid nemen doet pijn

Na de oorlog kan de familie Philipson een tijdje in het oude huis van de familie Bakhuis aan de Lemelerweg wonen.

De familie Bakhuis heeft namelijk intrek genomen in hun nieuwe huis.

In die periode worden de Philipsons ook herenigd met hun dochtertje Ester, die ze moesten afstaan toen ze gingen onderduiken.

Mina Warmelink wordt uitgenodigd om bij dit heuglijk feit aanwezig te zijn.

Iedereen is gelukkig maar oh-oh dat afscheid. Ester wil namelijk met haar onderduikmoeder mee en begint te huilen. Het gevolg is dat ook mevrouw Philipson in tranen uitbarst evenals de onderduikmoeder.

Het is goed te begrijpen van de onderduikmoeder, dat ze moeite heeft met afscheid nemen, want ze heeft het kind verzorgd alsof het haar eigen kind was.

Ook het afscheid van Nico Groen loopt chaotisch. Op 20 juni 1945 komt er een man op de fiets bij de familie Warmelink. Hij staat op het kruispunt en Mina vraagt aan Nico: "Ken jij die man?" "Nee", antwoordt hij, maar als vervolgens de man bij de familie Warmelink binnen komt schreeuwt Nico het uit:

"VADER" en vliegt hem in zijn armen.

Nico's vader heeft een fiets gehuurd in Ommen, nadat hij met de trein uit Amsterdam is gekomen. Maar het gevolg is wel, dat Nico direct mee moet naar Amsterdam, omdat zijn vader terug moet. Voor afscheid nemen is er dan weinig tijd...

Deze Nico zal later alles in het werk stellen om de familie Warmelink en Vloedgraven te eren met de Yad Vashem oorkonde.

## Een bewogen bevrijdingsdag in Dalmsholte

*Met dank aan Dieks Horsman.*

10 april 1945, een dag om nooit weer te vergeten. Als vijftienjarige jongen heb ik deze dag van dichtbij meegemaakt. Op die middag waren wij aan de zuidkant van onze boerderij aan de Dalmsholterweg op het land bezig met het paard voor de eg om de bouwakker te eggen. Op de Lemelerberg stonden tanks en pantserwagens opgesteld van de “Tommies”, het Canadese bevrijdingsleger. Met grote veldkijkers werd de omgeving afgespeurd, of er misschien nog vluchtende Duitse soldaten te zien waren. Opeens hoorden wij een scherp fluitend geluid over ons heen suizen. Wij vroegen ons af, wat dit zou kunnen zijn. Meteen volgde er opnieuw eenzelfde geluid, waarbij een afgeschoten projectiel op enkele honderden meters voorbij onze akker in een weiland ontplofte. Geschrokken beseften wij toen, dat de militaire schutters vanaf de Lemelerberg ons waarschuwden om onmiddellijk de akker te verlaten. Het paard werd snel van de egge losgemaakt en wij spoedden ons naar de boerderij.

### *Canadese beschietingen*

Intussen naderde er vanaf de berg richting de school in Dalmsholte een Canadese tank/pantserwagen. De Canadezen hadden vanuit Dalmsholte de melding ontvangen, dat een groep Duitse soldaten zich in de school had verschanst. Op ongeveer 150 meter afstand van de school schoten de Canadezen enkele projectielen op de boerderij van Albert Kleinlugtenbeld. Waarschijnlijk zijn de Duitse

soldaten in paniek vanuit de school naar deze boerderij (op 100 meter afstand) gevlucht. De gevolgen waren afschuwelijk. De oude historische boerderij en de veeschuur met al het vee, 55 stuks, werd een prooi van deze verschrikkelijke vuurzee. De familie Kleinlugtenbeld vluchtte naar buiten en daarna naar de burens. Het erbarmelijke



*De boerderij van Albert Kleinlugtenbeld in 1906  
Opoe Berendina Kleinlugtenbeld met haar kleinkinderen*

gebrul, gekrijs en gegil van de stervende dieren en het onheilspellende geroel der vlammen en het gekraak van de instortende gebouwen was een afgrijzelijk gebeuren.

De bewoners van deze boerderij, het echtpaar Albert en Berendina Kleinlugtenbeld en hun zoon Gerrit Jan en Janna Kleinlugtenbeld met hun zeven kinderen, bleven gelukkig gespaard bij deze verschrikkelijke ramp. Helaas was dat niet zo met de andere zoon van Albert en Berendina, Hendrik Kleinlugtenbeld, die met zijn vrouw Truida en drie jonge kinderen ruim 300 meter noordwaarts woonden. Hendrik was tijdens de beschietingen nog op het land. Hij trachtte snel een veilig heenkomen te zoeken naar zijn boerderij, naar zijn vrouw Truida en de kinderen. Waarschijnlijk waren de Canadezen in de veronderstelling, dat hier nog een vluchtende Duitser was achtergebleven. Hendrik werd geraakt door kogels in zijn buik. Zwaar gewond wist hij nog zijn huis te bereiken. Hier is hij toen op bed gelegd, waar hij diezelfde middag nog overleed.

Zo werd deze man, vader, zoon, broer, kameraad, verzetsstrijder en een zeer gewaardeerde buurtbewoner in Dalmsholte het slachtoffer van deze bevrijdingsactie in de buurtschap Dalmsholte. Tijdens de moeilijke oorlogsjaren was de boerderij van Hendrik en Truida een doorgangshuis voor onderduikers en anderen die hulp of onderdak nodig hadden. Hendrik Kleinlugtenbeld werd 32 jaar.

De verwoeste boerderij van zijn ouders (Meiers Albert) is in 1951 pas weer herbouwd. In die tussenperiode 1945-1951 moesten ze het doen met een z.g. noodstal en houten barakken voor het woongedeelte.

Nu, zestig jaar later herinner ik mij deze bewogen 10<sup>de</sup> april 1945 nog als de dag van gisteren en met mij andere bewoners van Dalmsholte. Een dag van bevrijding waar allen naar verlangden en met dankbaarheid op terug mogen zien en tegelijk ook een dag van rouw voor deze zwaar getroffen familie en een droevig gebeuren voor de gehele buurtschap. En toch ondanks dit alles was er het gelukkige gevoel van bevrijding, wat op gepaste wijze werd gevierd.



*Op de begraafplaats in Lemele is Hendrik begraven. Daarom draagt deze begraafplaats nog immer de naam oorlogsbegraafplaats.*

#### ***Opdat wij niet vergeten ....***

Op de Markelose berg in Twente staat een groots monument ter herdenking van allen die zijn omgekomen in het verzet tijdens de tweede wereldoorlog in de provincie Overijssel. Bij de vele namen, die hier zijn vermeld, staat ook de naam van Hendrik Kleinlugtenbeld. Het is goed te weten en te gedenken dat hun offer en hun leven niet tevergeefs is geweest

## **Nieuwebrug**

*Met dank aan Dieks Horsman*

### ***Duitse inval 10 mei 1940***

In oorlogstijd zijn wegen, bruggen, rivieren en kanalen belangrijke strategische plaatsen voor militaire legeronderdelen. Bij de inval van de Duitse leger troepen, in de vroege morgen op 10 mei 1940, trachtten onze Nederlandse soldaten door het opblazen van bruggen of duikers de opmars van de Duitse troepen te stagneren. Veel bruggen gingen de lucht in op die rampzalige morgen. Ook de brug over de Regge, die de buurtschap Archem verbond met Besthmen ontkwam er niet aan. De houten ophaalbrug werd gedeeltelijk vernield. Een afgerukte stalen spantpaal is jarenlang door een omwonende gebruikt voor de waslijn.

### ***Luchtaanval door Engelse vliegtuigen***

Tijdens de tweede wereldoorlog voerden geallieerde gevechtsvliegtuigen en bommenwerpers talloze luchtaanvallen uit boven Duitsland en ook boven ons land. Ook de omgeving van Ommen als ook Nieuwebrug ondervonden hiervan de gruwelijke gevolgen. Op 14 januari 1945 werd Nieuwebrug het doel van een zware luchtaanval. De Reggebrug werd zwaar vernield. De boerderij van de familie A. aan het Rot (Willems Ab) werd in brand geschoten. Een boerderij met een heel mooie ouderwetse voorkant was in een moment verdwenen. Het huis van aannemer G. D. aan het Rot en het eeuwenoude Café Restaurant van de familie W. Eggengoor werden zo zwaar beschadigd, dat ze voorlopig onbewoonbaar waren. De bewoners maakten heel angstige ogenblikken mee. De schoonmoeder van aan het Rot was tijdens de beschietingen in het kippenhok om de eieren te rapen. Een poging om de woning te bereiken was te gevaarlijk zo vlak bij de brug en zo verschool zij zich achter een hoge stapel rijshout (de riezemiete) met haar schort over haar hoofd. Gelukkig bleef ze gespaard. Dit was helaas niet het geval met de eigenaar van café Nieuwebrug de heer Willem Eggengoor. Hij stond buiten voor het café. Hem trof een kogel en hij werd op slag gedood, 73 jaar oud. Zijn zoon Gerrit Jan Eggengoor vluchtte met zijn vrouw en hun zoontje Wim in grote paniek richting de Dalmsholterweg naar een buurman. Zij verbleven daarna een aantal maanden bij familie in Marle. Ook de school en de woning van de onderwijzer raakten zwaar beschadigd.

### ***Kinderen rennen voor hun leven***

Twee kinderen van de familie R. Nijzink waren op die dag onderweg om naar hun speelkameraadjes te gaan aan de overkant van de Regge bij huize 't Eekhoortje. Juist toen zij de brug passeerden, doken de gierende en dreunende vliegtuigen naar beneden. Teruglopen naar huis kon dan al niet meer, dus renden ze angstig verder naar hun vriendjes, die zelf al met hun ouders in de kelder verbleven. Allebei bleven gelukkig ongedeerd, al was de schrik ontzettend. De vernielde brug werd zover hersteld dat licht verkeer voorlopig weer mogelijk was.

### ***De bevrijding van Nieuwebrug***

Op vrijdag 6 april 1945 naderden Canadese verkenningstroepen de Groene Jager, op de grens van Ommen en Den Ham. Het was omstreeks 10.30 uur in de morgen. Zij stooten op Duitse troepen die zich nog verdedigden. Een Canadese pantserwagen werd vernield. De vijf Canadezen op dit voertuig bleven ongedeerd. Tegen twee uur 's middags kwamen de Canadezen in de omgeving van de Besthmener Tol en de Hammerweg. Hier ook weer vluchtende en toch nog vechtende Duitsers. De Canadezen verkenden de bossen tot bij de Regge. Het kwam tot een gevecht en om 15.55 uur vloog de brug over de Regge de lucht in.



*De kapotgeschoten Reggebrug*

### ***Bevrijding Ommen onder zwaar en langdurig granaatvuur***

Op de avond van dinsdag 10 april richtten de Canadezen vanuit de omgeving van Lemele en de Archemerberg hun lopen op Ommen. Het regende granaatvuur, die

avond en bijna de gehele nacht. Twee inwoners werden dodelijk getroffen en huizen en gebouwen zwaar beschadigd. De volgende dag, 11 april, werd ook Ommen bevrijd. De Canadezen trokken richting Ommen en kwamen voor de vernielde brug over de Regge te staan. Er werd een noodbrug naast de oude brug aangelegd voor de overtocht van alle verkeer.

### ***Oude paardenshuur werd afgebroken***

Aan de westkant van de weg bij het café stond eeuwenlang een z.g. “doorlooppaardenshuur”. Een soort uitspanning voor trekpaarden en ook wel voor ruiterspaarden, die moesten uitrusten en gevoerd worden op hun vaak lange tochten. In deze uitspanning kon men, indien nodig, de paarden verwisselen. Door de aanleg van de noodbrug was deze oude schuur een belemmering voor de oprit naar de noodbrug en werd daarom in enkele uren tijd gesloopt. Het puin werd gebruikt om de drassige oprit te verstevigen. Intussen waren de Canadezen samen met omwonenden bezig de vernielde brug nog weer zover te repareren, dat voetgangers en fietsers over de brug konden gaan. Daarvoor werden allerlei



*De provisorische loopbrug over de Regge*

voorwerpen van de beschadigde gebouwen gebruikt o.a. houten balken en planken. Zo gebruikte men ook twee grote schuifdeuren afkomstig uit het café voor de overbrugging.

Later zijn deze deuren weer keurig gerestaureerd door een vakman, met opnieuw weer de sierlijke panelen aangebracht, waarna ze weer op hun oorspronkelijke plaats zijn gezet en nog altijd een bezienswaardigheid zijn.

#### ***Dakpannen voor wegverharding***

Het dak van het café was grotendeels vernield. De Canadezen gebruikten de dakpannen voor de drassige toegang naar de oude brug. Eerst de pannen, die door de explosie al op de grond lagen, maar daarna namen ze ook van het dak de nog overgebleven dakpannen in de veronderstelling, dat dit gebouw wel gesloopt zou worden. Op vriendelijk verzoek van de familie Eggengoor liet men de nog overgebleven pannen op het dak liggen.

#### ***Bronnen:***

Geschiedenis van Ommen door G. Steen en W. Veldsink

“Ommen onder kroon en kruis” door W. Stappenbelt

Overige informatie van de familie Eggengoor te Ommen en Lemele.

## Oranje Boven

Vlak voor de bevrijding werd door Ankie Stork het plan geopperd, om oranje vlaggetjes te maken.

De familie Stork kwam uit Nijverdal en ze hadden daar een textielfabriek. Dochter Ankie zat in het verzet door onder anderen het onderbrengen van studenten, die weigerden de loyaliteitsverklaring te ondertekenen. Jan Vloedgraven (de vader van Mina Warmelink) werkte als machinist op deze fabriek en zo werden er contacten richting Lemele gelegd. In het boek "Geschiedenis van de georganiseerde hulp aan Joodse kinderen in Nederland 1942/1945" van Bert Jan Flim wordt zelfs gesproken over het Lemels convent. Centrale figuur hierin is Ds. H. Berkhof.

De familie Stork had nog een rol oranje doek liggen. Met onder anderen Gerrigje Dubbink, Jansje Immink, Ankie Stork, Hettie Stork en Mina Warmelink werden +/- 100 vlaggetjes genaaid. Albert Warmelink zorgde voor de stokken, hij haalde die uit de Singel nabij Wolters. Het naaiwerk gebeurde in het lokaal achter de kerk.

De vlaggetjes werden uitgedeeld aan de jeugd van Lemele. Zo konden ze de bevrijders ontvangen met oranje vlaggetjes. Jan van Oord, toen een 5 jarig jochie



(woonde toen op de boerderij waar nu mevrouw Seeman woont), heeft nog zo'n oranje vlaggetje. Jan van Oord stond op de kruising bij de familie Warmelink en zag daar de bevrijders komen.

*Deze foto met het oranje vlaggetje is op de plek genomen, waar Jan van Oord stond.  
Nu ongeveer 60 jaar later.*



## Tastbare herinneringen aan de oorlog



*Links een granaathuls van Canadees geschut.*

*Hieronder een detailopname van de onderkant.*



T	U	V	W	X	Y	Z	AA	AB
1	X	1	X	1	1	1	K	X
2	X	2	2	2	2	2	2	2
3	X	3	3	+	3	3	3	3
4	X	4	4	4	4	4	X	4
5	X	X	5	X	5	5	X	5
6	6	6	6	6	6	6	6	6
7	7	7	7	7	7	7	7	7
8	8	8	8	8	8	8	8	8
9	9	9	9	9	9	9	9	9
10	X	10	X	X	10	10	10	10

Bijzondere Afschriften

BA	BB	BC	BD	BE	BF	BG	BH	BI
1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3	3	3	3

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN  
DISTRIBUTIE STAMKAART  
TEVENS BEMIDDEL VAN VERLENING  
IN HET BEVOLKINGSCRIFTE

XIV No. 361918

Voornaam: *Grefelman*

Naam: *Gerridina J.*

Woning: *de 4e weg 24*  
*om Ommen*

Nationaliteit: NEDERLANDER

Organisatie	Classificatie en Adres	Plaats
	OMMEN	
	<i>Louise 211</i>	

Afgesloten door: OMMEN

W. (In Afgesloten Aflevering)

*Distributiestamkaart van Gerridina Grefelman*

## Herdenkingen en erkenningen door de tijd

Het spreekwoord ‘In tijd van nood leert men vrienden kennen’ heeft een duidelijke toepassing op de in de oorlog ontstane relaties tussen de onderduikers en hun gastgezinnen. Zo ook in Lemele. Vooral als de logeerperiode een wat langer karakter had, groeide er een hechte en warme relatie tussen de onderduikers en hun gastgezin. Een typerende relatie, tussen vaak twee geheel verschillende culturen. Vanuit de zijde van de ondergedokene, een grote blijf van waardering en dankbaarheid en van de gastgezinnen een soort van ‘op het boerenland waar het leven goed is trots’ dat ze deze mensen durfden maar vooral ook konden helpen. Door het wezenlijke levensgevaar en de dagelijkse spanningen, die dit van beide zijden met zich meebracht, leerde men elkaar in een relatief korte periode zodanig goed kennen, dat een levenslange relatie ontstond. Zelfs indien de directe personen van één of beide zijden na verloop van tijd niet meer in leven waren werd de relatie vaak nog voortgezet door de na-oorlogse kinderen.

Om uiting aan die dankbaarheid te geven werden de gastgezinnen uit Lemele destijds, maar ook door de jaren heen in het zonnetje gezet. Dit kon zijn in de vorm van een gezellig dagje uit, aanbieden van een speciaal cadeau tijdens een jubileum of het uitreiken van een onderscheiding in de vorm van een oorkonde of verzetskruis. Dit gebeurde vaak op voordracht van één of meerdere onderduikers, zonder invloed van het gastgezin.

De familie Warmelink, die zelfs van de staat Israël de hoge Yad Vashem onderscheiding heeft mogen ontvangen, voelde en voelt zich met deze vorm van erkenning een beetje ongemakkelijk, omdat ze in principe alleen gedaan hebben wat naar hun mening gedaan moest worden in die tijd en dat deden met hen ook zoveel andere mensen in Lemele.

Hieronder vindt u enkele, bij ons bekende, gebeurtenissen, die getuigen van de hierboven genoemde onderscheidingen en relaties.

### ***1946: Anton Dijk ontvangt oorkondes***

De oorkondes zijn ondertekend door Genaal Eisenhower, Amerika en van Luchtmaarschalk Tedder, Engeland. (*zie blz. 100*)

**1946: Huwelijksfeest van Johanna Elisabeth van Norden**

Op dit huwelijksfeest was de familie Ulderink ook uitgenodigd



*De familie Ulderink bij het huwelijk van Johanna Elisabeth van Norden (Hannie Koevoet)*

**1954: Reünie met onderduikers.**

Op deze bijeenkomst werd het Lemels Loflied voorgedragen.  
*Met dank aan Dina Scholten-Wunnink*

**Lemels loflied**

- A. is de aftocht, toen tien jaar geleden  
Wij Nijverdal verlieten en naar Lemele reden.  
Bij de ingang van 't dorp hoorden we toen een gefluit.  
Wie lagen verscholen in de heide, languit?
- B. is de bedstee, vlakbij de haard  
Waarin de fiets, de radio en ook.... Lie werd bewaard.
- C. is de crême-au-beure, waarmee de hongerwinter werd doorstaan,  
want suikerbieten daar wilden we ook niet aan.  
Nooit aten we beter dan juist in die tijd,  
toen Lemele ons zo'n groots onthaal heeft bereid.
- D. is de Dominé, die Latijn ons toen leerde  
en waarmee men ook verder gezellig verkeerde.
- E. is de eindeloze möo, zo veraf gelegen,  
waar onze ouders bij toerbeurt een twijfelaar kregen.

- F. zijn de fietsen, die de mof ons ontnam,  
 waarbij bijna iemand om 't leven kwam.  
 't Geweer in de aanslag, de loop gericht....  
 Voor deze dreiging is men snel gezwicht.
- G. zijn de Grotens, daar doken velen onder.  
 Dat was bij hún gastvrijheid dan ook geen wonder.  
 "Allemaal weerkomen", is het bevel.  
 Nou en weerkomen willen we wel!
- G. is ook nog het gevang,  
 waarin Vader zuchtte, maar gelukkig niet lang.
- H. is Hesselink, en op zijn boerderij  
 konden er nog best acht vrouwen bij.
- H. is ook den Ham, waar wij ons in één dag lieten bevrijden,  
 om 's avonds weer braaf naar de moffen te rijden.
- I. dat is Immink, nú lid van de Staten,  
 bij wie we 's avonds zo graag kwamen praten.
- J. zijn de Joden in kerk en huizen verborgen,  
 waarvoor men in Lemele zo goed wist te zorgen!
- K. is Kleinluchtenbeld, waar oom Chiel werd verwend.  
 Geen wonder dat hij bleef tot het bittere end!
- K. is ook de kraamvrouw, die bij ons zou bevallen.  
 Wat een vreugde voor ons allen!  
 Tot....Hans ons meldde: "'t Is al geschied,  
 jullie krijgen de kraamvrouw niet!"
- L. is Lemele, het dorp onzer dromen,  
 waar wij nog dikwijls hopen te komen.
- M. is de melk die onze jongste moest halen.  
 Zij deed dat graag en zonder dralen.
- N. is Nering Bögel, burgemeester van Ommen,  
 in wiens boerderij wij zo snood zijn geklommen!
- N. is ook Nellie, dat brave ros,  
 waarmee Sinterklaas reed door het bos.
- O. is Ommen, waar de dokter resideerde,  
 die Hetty zo vlot van het been cureerde.
- P. is Pietoom, met de kips in bed.  
 Daar lag hij toch zo keurig net.  
 Hij bracht zijn zusjes nooit naar huis,  
 want buiten vond hij het niet pluis.
- Q. is de questie van het licht.  
 Voor onze bedden is Dijk gezwicht  
 en hij heeft een draadje afgetakt.  
 Wij kookten elektrisch voor het gemak!
- R. is de Rijssenburg, waar deez' reunie wij vierden.

- Wij hopen, dat dit feest u allen zal plezieren!
- S. is de “spiegel”, die diep in de nacht  
door oom Johan op de rug naar de möo werd gebracht.  
De baron liet hem voorgaan, want hij was zo beleefd.  
Wij vragen ons af of oom Johan dat ook gevonden heeft!
- S. was ook wijlen de stier, met een kronkel in z'n darmen;  
hij werd toen geslacht en gegeten, die arme!  
De K.I. die maakte hem overbodig,  
nu heeft men heel geen stier meer nodig!
- T. waren de taksjes Paxje en Trix.  
Die twee die schrokken terug voor niks!  
De vrome Trix ging zelfs ter kerke  
en was er haast niet weg te werken.
- T. is ook de tafel, het bed van Guurtje,  
waarop zij droomde menig uurtje.
- U. is tante Uta, die de scepter zwaaide  
en waar tenslotte toch alles om draaide.
- V. is Vloedgraven, de gids bij de jacht,  
die menig patrijsje heeft binnen gebracht.
- W. is de was, die mevrouw Wachtendonk spoelde,  
waarbij ze in 't ijs haar handen koelde.
- X. zijn de onbekenden, die wij wilden verbeelden.  
Of wij onze rol overtuigend speelden?  
Wij zouden Moltzer of Scholten heten,  
maar dat was ieder heel gauw vergeten!  
Al gauw gebruikte men onze ware namen,  
omdat er in Lemele tóch geen verraders kwamen!
- Y. is Hans Eiben, niet Hans van Bertien,  
hij werd met een geranium als bruisbouquet gezien!
- Z. zijn de zorgen, die we in Lemele niet kenden,  
omdat jullie ons allen zo danig verwenden.  
Onze dank is heel groot, wij vergeten het niet,  
ook al zijn we nu aan het eind van ons lied.





*Uitstapje van families uit Lemele en voormalige onderduikers*

***1970: Ex-  
onderduikers en  
gastheren samen  
op reis in Gel-  
derland***

*Een krantenbericht  
uit 1970*

Na de mislukte poging bij Arnhem in 1944 om de rest van Nederland te bevrijden, toen steeds meer mensen door de vijand

werden opgepakt, werd Lemele een waar toevluchtsoord voor onderduikers. Vele Joodse landgenoten hadden ook reeds een schuilplaats gevonden in het dorp.

Begin oktober was het 25 jaar geleden dat de families Stork uit Hengelo, Ter Kuile uit Hengelo en de Wit uit Barchem een onderduikadres in Lemele vonden. Als bewijs van diepe dankbaarheid werd aan de families Groten, Ulderink, Hesselink, Vloedgraven en Immink een reisje aangeboden te samen met de onderduikers en hun familie.

Wegens ziekte van de heer A.J.Immink, kon deze hier niet aan deelnemen.

Er werd een tocht door de Gelderse Achterhoek gemaakt en een bezoek gebracht aan het leeuwenpark bij Arnhem.

Tenslotte boden de onderduikers hun gasten een diner aan.

Iedere 5 jaar, vanaf 1944, werd deze mensen reeds een prettige dag aangeboden. Een teken, dat men niet vergeten was wat er voor hen in 1944 – 1945 werd gedaan.

***1970: 10 april 1945 – 10 april 1970***

*Auteur niet bekend bij de redactie*

We zijn in deze tijd nogal wild van het vieren van een jubileum. Hoe komt dat? Allemaal door de welvaartsstaat. We hebben het alle dagen zo goed, dat we er naar zoeken moeten om nog eens iets extra's te doen, en dan gaan we maar een of ander jubileum vieren. Is het vandaag ook zo? Vieren we zo het feit dat we vandaag 25 jaar geleden bevrijd zijn? Bevrijd van allerlei beknellende maatregelen: Je mocht je mond niet open doen om te zeggen wat je wou. Dat is vandaag aan de dag wat anders. Je mocht niet luisteren naar wat je wou. Als je in die dagen radio Oranje wilde horen, moest je onder de grond kruipen en je clandestiene

radio aanzetten, tenminste als je nog elektriciteit had, want als je het knopje om-  
draaide, kwam er geen licht in het donker. Vergelijk dat nu eens bij thans. Je  
luistert naar Veronica of naar Radio Noordzee als je er zin in hebt, zonder dat  
iemand er wat aan doet. Je moest eten wat de bezetter ons voorschotelde. Elke  
week een lijstje in je krantje, waarop stond dat je niet al te veel op je bonnetjes  
kon krijgen. Ja mensen, als we zo eens achterom kijken, dan is er heel wat reden  
om vandaag in alle bescheidenheid feest te vieren. De ouderen onder ons zullen  
speciaal denken aan die 10<sup>e</sup> april 1945. Het was een stralende voorjaarsdag. Er  
waren die dag mensen in hun tuin aan het werk. De dahliaknollen moesten er no-  
dig in. De boontjes lagen al te wachten. Plotseling keken we elkaar aan. Wat was  
dat toch voor een lawaai? We waren in die dagen aan heel wat lawaai gewend.  
Als de honderden geallieerde vliegtuigen over vlogen, dan ronkte het in de lucht.  
Als er ergens in de buurt een V2 werd afgeschoten, zaten we elkaar angstig aan  
te kijken. Waar zou die neer komen? Voor de Duitsers waren we over het alge-  
meen niet zo bang meer, die waren meestal banger voor ons en voor de Engelse  
vliegtuigen. Alleen, zij hadden nog geweren en daar konden ze soms gekke din-  
gen mee doen. Voor die Engelse vliegtuigen waren ze als de dood zo bang.  
Het liefst verplaatsten ze zich in het donker. Overdag moesten we hier en daar  
met een witte vlag staan om ze te waarschuwen als er gevaar dreigde. Wild wa-  
ren ze ook op de enkele overgebleven fietsen, die we nog hadden.  
Ja en zo is er heel wat te overdenken. Hoe was het als er gedorst moest worden.  
De dorsmachine werkte op elektriciteit. Touw was er niet, dus moesten de bossen  
gebonden worden met een zeel van haverstro. Alle jongeren moesten meewerken  
als er hier of daar gedorst werd, maar o wee als er daar iemand van de Grüne Po-  
lizei gesignaleerd werd. Iedereen was in een ogenblik verdwenen.  
Maar zo was het op die 10<sup>e</sup> april 1945 niet. Alles was rustig in ons dorp, al kon je  
de spanning wel voelen. In Den Ham waren een paar dagen eerder de Canadezen  
binnengekomen, maar op zondagmiddag hadden de Duitsers weer teruggeslagen.  
Er waren slachtoffers gevallen, 3 boerderijen in brand geschoten!  
Pas op! Hoop en spanning beheersten ons in die dagen.  
Maar dat lawaai, 's morgens om zo'n uur of half tien, dat was toch wel wat bij-  
zonders. Het kwam van de kant van Klein Horsman zei men, maar het was ver-  
derop. Bij Hancate, daar kwamen de Canadezen vandaan. Wat een tanks en lange  
rijen Canadese militairen. Het geweer in de aanslag, als Chinezen achter elkaar,  
aan beide zijden van de weg en zo trokken ze voort in de richting van ons dorp.  
En heel voorzichtig werd er gegluurd van achter de gordijntjes, maar langzamer-  
hand waagden we ons op de weg. Uit de verte kon je het hoera-geroep horen aan-  
zwellen. Eindelijk, gelukkig, een boze droom was voorbij. Die dag is er nog heel  
wat gebeurd. De rij tanks en andere voertuigen leek onafzienbaar. Steeds rolden  
nieuwe voertuigen ons dorp binnen. Op het erf van menige boerderij stond een  
hele verzameling van die vreemde monsters. De Canadezen sjouwden overal  
rond en wij maar sigaretjes roken tot we er misselijk van waren.  
Maar niet overal ging het zo vreedzaam toe. Bij Immink zaten nog een paar Duit-



sers verborgen, die werden opgehaald. Er was al heel lang gesproken over “Bijltjesdag”. Als we nog eens bevrijd werden, dan zouden we ze wel krijgen, die landgenoten, die het met de vijand hadden gehouden en ook die werden die dag opgehaald. Gelukkig zijn er die dag in ons dorp niet van die rare dingen gebeurd, die elders soms plaats vonden. Dat kwam omdat er in ons dorp een goede onderlinge verstandhouding was geweest. Mannen als Immink en Groten hebben in die jaren hun sporen verdiend. Ds. Berkhof had ons allemaal aangespoord om niet te buigen voor de bezetters en enkelen onder ons hadden dat goed begrepen. En al was ds. Berkhof dan in 1943 naar Driebergen verhuisd, zijn aanwijzingen en zijn voorbeeld werden trouw opgevolgd. Wie had gedacht dat er zoveel Joden in ons dorp ondergedoken waren? ’s Middags zijn we met elkaar in de kerk bijeen geweest. De Joodse Godsdienstonderwijzer Philipson hield een toespraak. Hij stond met zijn bolhoed op, op de preekstoel en wij allemaal met gedekte hoofden in de banken in de kerk. Wel zestig Joden hadden in ons dorp verborgen gezeten, buiten de verschillende jongens die ook nog overal op de boerderijen ondergedoken waren. Het was wel niet zo dat we op 11 april 1945 konden gaan doen wat we wilden. We moesten nog roggepap eten en zelfgekarnde boter gebruiken. Stroop uit suikerbieten op een dikke snee roggebrood smaakte best, maar een Canadees sigaretje smaakte beter dan een beetje eigen verbouwde tabak. Het zou nog heel wat jaren duren voor we weer een normaal leven konden gaan leven, maar die dag, 10 april 1945, begon de zon weer voor ons te schijnen. En al zaten we dan nog in angstige spanning over de bevrijding van het Westen van ons land en al dachten we vaak aan die mannen uit onze familie- en vriendenkringen, die naar Duitsland gevoerd waren, er was bevrijding en er kwam een eind aan alle narigheid. Er zijn inmiddels in die vijfentwintig jaar heel wat mensen uit ons dorp heengegaan. Vaak hebben we in die jaren de tocht naar de begraafplaats gemaakt. Maar nog vers in ons geheugen ligt de gang naar de begraafplaats om onze voorman Albert Jan Immink te begraven (*overleden 3 maart 1970 Red.*). Wat zou hij graag vandaag hier gestaan hebben om met ons na te denken over die verschrikkelijke vijf jaren van bezetting. Nog altijd konden we in elke toespraak die hij hier of daar hield, de dankbaarheid horen opklinken voor de vrijheid, die wij herkreten hadden. Laten we in hem vandaag al degenen eren die in het verzet zijn gevallen. Als zo straks de muziek van ons eigen korps, “Kunst na Arbeid” zal klinken, dan denken wij weer aan hem, die de stoot gaf tot de oprichting van dit muziekkorps, dat onderhand al vierentwintig jaar bestaat. Begonnen met wat oude instrumenten, gekocht van geld dat, onder andere, mede bijeengebracht is door de industriëlen, die hierin de oorlog ondergedoken waren. We hebben nu altijd nog een levende herinnering aan die bange dagen. Moge God het verhoeden, dat we ooit weer in zo’n toestand geraken en mocht de vrede op de hele aarde eens verwezenlijkt worden, dat hopen wij op deze 25<sup>ste</sup> herdenkingsdag van onze bevrijding.

## 1975: Herdenkingsdienst

### Herdenkingsdienst

In de herdenkingsdienst op 4 mei in onze Kerk zullen een groot aantal voormalige onderduikers aanwezig zijn. U vindt hieronder hun namen en die van hun toenmalige gastheren.

Voor de gasten zullen we in de kerk 8 of 9 banken in het middenvak reserveren. Dat betekent nogal wat zodat we een erg volle dienst kunnen verwachten. De gereserveerde banken zijn dus alleen voor de onderduikers.

Na de dienst worden de gasten en hun gastheren en gastvrou-

wen - dus zij die op pag. 6 \* zijn vermeld - met de Kerkeraad verwacht in het gebouw. Dat zal de voorafgaande zaterdag al in gereedheid worden gebracht met tafeltjes en bloemen om ongeveer 150 mensen te ontvangen. In het gebouw zal koffie worden aangeboden en daarna zal er een broodmaaltijd zijn. De Jeugdraad heeft beloofd er voor te zorgen dat een aantal meisjes onze koster en zijn vrouw bij al dit werk zullen helpen.

In het gebouw zal ook een geluidsinstallatie zijn zodat ieder die iets op zijn hart heeft dat tijdens de koffie en de maaltijd voor ieder hoorbaar kan zeggen.

De Kerkeraad heeft besloten in te gaan op het verzoek van de synode om bij het uitgaan van de Kerk te kollekeren voor een op te richten technische- en landbouwschool in Israël.

Er zijn natuurlijk nog al wat onkosten verbonden aan deze dienst en wat er op volgt. We willen die onkosten ook bestrijden uit de uitgangskollekte. Dat betekent dus dat we hopen dat alle kerkgangers royaal zullen geven zodat er veel overblijft voor de te bouwen school. Mocht dit laatste onverhoopt tegenvallen dan zal de diakonie bij-springen. Ik denk echter dat dat laatste niet nodig zal zijn.

Ik hoop dat we op 4 mei met elkaar een fijne dienst zullen hebben.

\* de lijst met namen staat op de volgende pagina's

NAAM:	OMGEVING ADRES:	PERIODE	SCHULNAAM:
ELSHOUT PIETER S.A. ELSHOUT-BOUGERIAN Hamerskijlplaats 136 ROTTERDAM 3014	Fam. H. Groten, Lemele Gait Munnink, Dalesholte	sept./okt. '43 oct. '43/bevrijding	Piet van Munnink Gait
ANK TER KUILE Hiddelev. 27 - WASSENAAR	Fam. Hesselink	oct. '44/maï '45	Ank Scholten
Ir. H.E.J.G. TER KUILE eScaienbroek - POST ENSCHEDE	Fam. H. Groten G. Schutte	oct. '44/maï '45	Scholten
G. LUTTIKHOFF J. LUTTIKHOFF achtg. H.J. LUTTIKHOFF Schurinkstraat 7 - OMMEN	Fam. J. Vloedgraven Fam. A. Harnelink	sept. '43/E 10 april '45	
J.M. BERKHOFF + echtgenote H. Boerhaave), 43 - DEVENTER	Fam. Grefelman "Bulman" Fam. A.J. Iemink Fam. Stoevelaar		Jaap
B. NIJMEYER H. NIJMEYER-KASPER Klonienberg), 2 - ZWOLLE	Fam. W. Stoevelaar	17 sept. '44/bevrijding	
MEYR, A. DE VRIES Courbetstr. 31 h.s. - AMSTERDAM	Jan v.d. Linde Fam. J.A. Ekkelkamp Fam. Groothuis a.d. Berkenkijk	14 maart '44/ bevrijding	Jo.
MEYR, LIJDEKE ROEDENBURG- T. KUILE + echtgenoot Langenberg 4 - HATTEH	Fam. Hesselink	okt. '44/maï '45	Lijdeke Scholten

	Zus Voorlezen	april '43/bevrijding	
<p>J.S. DIJKER B. OUYER-DE VRIES Oranjestraat 17 - ZANDVOEDT</p>	<p>Zus Voorlezen Ds. Berkhof, Ds. Bakker Fan. Vloedgraven, Fan. Pauw Fan. Groten Fan. Raaijhoofs</p>		
<p>H.C. STOKK (landarts) Esdoornl. 48 - KRUIJER A.O. RIJSEL</p>	<p>Adr. Poos H. Groten</p>	<p>art./sept. '43</p>	<p>Miek Spoon  Fleko</p>
<p>MEVR. DAVAN-HERIUS x echtgenoot + 3 kinderen de Laifresstr. 63 - WISTEBODUM</p>	<p>Fan. Adr. Poos</p>		<p>Wvr. Holtzer</p>
<p>MEVR. STOKK-STAM Blokkeendijk 2 - RIJWEDDAL</p>	<p>Fan. Henseltek</p>	<p>oct. '44/sep. '45</p>	<p>Wette</p>
<p>MEJ. H.V. STOKK van 't Hoffstr. 45 - WAGEHINGEN</p>	<p>Fan. Masseltek</p>	<p>oct. '44/sep. '45</p>	
<p>H.H.S. SPIEGELBERG MEVR. SPIEGELBERG-ROOS MEVR. ANGELEARIE STIJAL- SPIEGELBERG (dichter) v. Jasselsluisl. 7B - AMSTELVEEN</p>	<p>Fan. Johannes Ulderlek . . .</p>		
<p>P.C. STOKK + vrouw + Johan-Charles (zoon) "Bouccate" - RIJWEDDAL</p>	<p>Fan. A.J. Ienlek . .</p>	<p>nov. '44/juni '45</p>	<p>Piet</p>
<p>JURJEN BOONSTRA MEVR. BOONSTRA-V.B. SCHAAF (5 Joerdje) JANS BOONSTRA } kinderen RAY BOONSTRA } Zarkeloseweg 68 - RIJSEK</p>	<p>Fan. H. Groten</p>	<p>jan./10 april '45</p>	

NAAM:	ONDERDIJK ADRES:	PERIODE:	SCHULDELIJAN:
H. DE VRIES J.H.H. DE VRIES-HOLENDIJK Etzenstraat 19 - BOXMEER	Fam. J. Huiskink, Dainsholte	voorjaar '43/voorjaar '44	
L.J. VAN HARLE + echtg. Den Huis 90 - NIEUW LEUSEN	Fam. A.J. Iemink Fam. H.N. Munnink	1 sept. '44/eind oct. '44 20 nov. '44/10 april '45	Zwarte Henk
H. SNEEL MEVR. H.C. SNEEL-HOES Victor Hugoplaats. 19 - UTRECHT	Fam. Jan Huiskink	sept. '44/bevrijding	
MEVR. J. BOON-ADRIANOW Polluxstr. 13 - SPIJKENISSE	Fam. E.J. Dijk	dec. '44/bevrijding	Lex
MEVR. H. ROSENBERG-LUSCGAAT VERMEER Godatta 2 - DORDRECHT	Fam. E.J. Dijk	dec. '44/bevrijding	Jettie
S. WERTHAIR Oosterhalfrond 106 - AMSTELVEEN + 4 personen	B. Bendijk, Schanebroek		Wim
A.H. VINK + echtgenote A. v. Oulenburgstr. 58 - IJSSELSTEIN UTR.	G. Heuver, Kolenweg Fam. B. Bendijk, Schanebroek	juni '43/bevrijding	
G. V. PRAAG P/a Firma Noels - DEN HELDER	H. Groten G.J. Bendijk	zomer '43 ± 2 maanden	
GICHIEL PHILIPSON MEVR. EVA PHILIPSON-COLTHOF Kleverparkw. 75 - HAARLEM	Fam. A. Harnelink Fam. Hans Munnink Fam. H. Groten Fam. Heefhuis-Boeke Fam. J. v.d. Linde Fam. B. Grefelman Fam. A. Fouw E.N. Viet G. Voskes	nov. '43/april '45	Gaijtan - Doeltje

	Fan, Ramenman-Horstman	febr. '44/bevrijding	Arie Kuipers
A. KORSTEN HEVR. KORSTER-HATENBOER Jan Jansl. 1 - ALMELD	Fab. Hesse link	oct. '44/mei '45	Buja
NEVR. G.J. DE VRIES-STORK MR. A.M. DE VRIES Heidepark 17 - BILTHOVEN	G. Memekamp		
H. SCHIPPER Campbellweg 12 - RIJVERDAL	Wolthuis S. Seigers		
H. TUSVELD Wolfskuilstr. 15 - ONNEN	J.M. Bloten		
A.M.L. BLONET Vossiuslaan 8 - BUSSUM	J. Fouk		
A. KLOMP W. de Clercqstraat 7 - ALMELD	J. Eggen, Dalmsholte		Nico Stranders
J. VAN ZUIDEN + echtg. Karel Doormanstr. 27 - OEGSTGEEST	J. Vloedgraven A. Harne link		
N. GROEL + echtg. Gerrit v.d. Veenstr. 45 AMSTERDAM en HEVR. C. GROEN-GOSLOW Hiddenvweg 311b - AMSTERDAM	Joh. Ulderink		
B. KOLKMAN - VROOMSHOOP	H. Groten	febr./april '43	
L. VAN DAM Brandaris 325 - ZANIDAM			

1980: 50-jarig huwelijksfeest van Ulderink

- Mei 1980 -

Ter gelegenheid van uw  
50-jarig huwelijksfeest aangeboden door  
familie Spiegelberg uit Amsterdam -

In dankbare herinnering  
aan onze ontstane vriendschap,  
opgebouwd met een donker vertedend  
oorlogsperiode, onderduikperiode, 1940-1945.

In blijde herinnering aan  
het herkegen leven in mei 1945, mede  
te danken aan uw beiden bereidwillig-  
heid, offervaardigheid, barmhartigheid  
en moed om zo veel in de oorlogs-  
periode te voeren, onderdak te verlenen  
en hoop te geven. Zeker ook namens  
die veel maar met bijzonder namen  
ons beiden -

Met goede gezichten  
Hendrik Spiegelberg. en dank!

Spiegelberg Roos

- "U waart nu beiden hoeder" en  
meer dan dat -

Begeleidende brief bij het aanbieden van een cadeau van de heer en mevrouw  
Spiegelberg-Roos aan de familie Ulderink

**1982: Uitreiking van het verzetshedenkingskruis aan Willem Stoevelaar**



*Uitreiking van het verzetshedenkingskruis door burgemeester Knoppers van Ommen; links mevrouw Stoevelaar-Grondman*



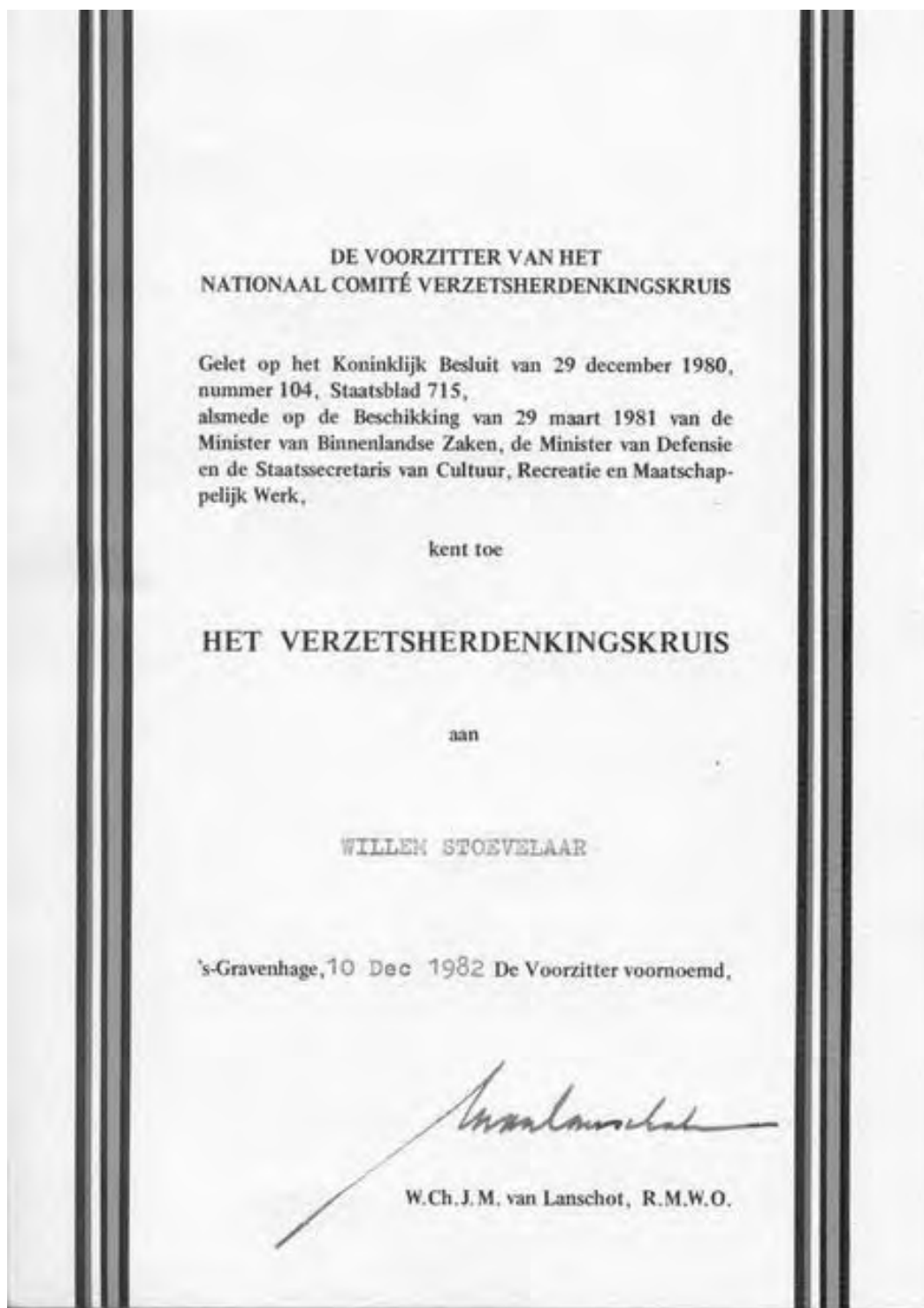
***De symboliek van het verzetshedenkingskruis***

In de vormgeving van het Verzetshedenkingskruis is het verzet tegen de bezetters van het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden tijdens de Tweede Wereldoorlog tot uitdrukking gebracht. De achtergrond van dat verzet, in al zijn verscheidenheid, wordt weergegeven door de tekst in de horizontale balk -de tyranny ver-

dryven- die is ontleend aan het zesde couplet van het Wilhelmus. Het vlammen-de zwaard in de verticale balk verzinnebeeldt zowel de slagvaardigheid van het gewapende verzet als het vuur van het geestelijke verzet. De kleuren van het aan het kruis verbonden lint symboliseren de eenheid van Nederland en het Huis van Oranje, temidden van de duisternis en de rouw, die de bezetters over de bevolking van het Koninkrijk deden neerdalen.



Oorkonde behorende bij het verzetshedenkingskruis van Willem Stoevelaar



### **1995: Herdenking 1995**

*Geschreven door Ds. J.G. Zomer*

*Uitgesproken door J.W. Brinkhuis, voorzitter Oranjecommissie*

Welkom vanavond tijdens deze herdenking van “ Een halve eeuw bevrijd Nederland”

Een herdenking die, zo vermoed ik, beslist anders is begonnen, dan menigeen zich had voorgesteld.

Naast het stilstaan bij het verleden – daarom hebben we bloemen gebracht naar de graven van Evert Grotmarsink en Hendrik Kleinlugtenbeld – willen we in deze herdenking ook de eigen tijd laten spreken. De waarden van vrijheid en vrede moeten immers in elke tijd veilig gesteld worden.

Daarom heeft de organiserende commissie geprobeerd een programma samen te stellen waarin oud en jong, verleden en toekomst, een plaats hebben. Dat we daartoe in de kerk bij elkaar komen heeft, naast een praktische reden, ook een dieper liggende oorzaak. Voor het gevoel van velen van ons heeft de kerk direct iets te maken met de gevoerde vrijheidsstrijd, met weerbaarheid jegens degenen die zich breed willen maken op aarde.

Wij gedenken in dankbaar-

heid degenen die ons in die moeilijke oorlogsjaren de geestelijke weerbaarheid leerden door de prediking van het aloude Woord van God.

Wij beseffen dat ook vandaag het gesprek over waarden en normen, over gerechtigheid, sociale verantwoordelijkheid en materiele welvaart mede gevoerd wordt vanuit datgene wat ons vanuit de bijbel wordt aangereikt.

Ik wens u toe dat u dit programma van harte kunt meemaken en dat het ons allen helpen mag om in dankbaarheid en met zorgvuldigheid de vrede en de vrijheid te gebruiken om gerechtigheid te doen. Op die basis, alleen op die basis, is er toekomst mogelijk – voor ons en onze kinderen.

Ik dank u wel.

### **1998: Inwoners Lemele ontvangen Israëliische Yad Vashem onderscheiding**



*Plaquette bij de “Vrijheidsboom”  
Deze boom staat aan de Lemelerweg tegenover de kerk*

## *voor hulp aan onderduikers*

### **“Het was vanzelfsprekend”**

Amsterdam/Lemele- Vier mensen uit Lemele, waarvan twee postuum, hebben van de staat Israël de Yad Vashem Onderscheiding gekregen. Gistermiddag werd in Amsterdam de eretitel “Rechtvaardige onder de Volkeren” door de Israëliische ambassadeur Yossi Gal verleend aan Albert Warmelink en zijn echtgenote Martina Warmelink-Vloedgraven. Postuum ging de onderscheiding naar Jan Vloedgraven en Everdina Vloedgraven-Bouwhuis vanwege hun hulp aan Joodse burgers tijdens de Tweede Wereldoorlog.

In totaal eerde Israël gisteren 21 Nederlanders. Dat gebeurde in de aula van de Amsterdamse Universiteit aan het Spui en ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de staat Israël. Vanaf 1953 is de Yas Vashem onderscheiding over de gehele wereld aan 13.000 mannen en vrouwen verleend, waarvan inmiddels 4200 in Nederland. De namen van de onderscheiden mensen worden aangebracht op



*Uitreiking Yad Vashem*

*V.l.n.r.: Mevr. Philipson-Menco, Menachem Philipson (zoon), Burgemeester Kobes van Ommen, Albert Warmelink, Esther Philipson (dochter), Mina Warmelink-Vloedgraven, Ankie Stork, Nico Groen*

een herdenkingsmuur bij het Yad Vashem Instituut in Jeruzalem.

**Ondergedoken.** Albert en Martina Warmelink reisden gistermorgen in gezelschap van hun kinderen naar Amsterdam. Na een boottocht werden ze ontvangen in het universiteitsgebouw, alwaar ze ook Nico (Nathan) Groen ontmoetten, de man die in de oorlog als jongen bij hen in Lemele ondergedoken zat. Het was ook deze Groen, die er voor

zorgde dat de mensen uit Lemele in aanmerking kwamen voor de onderscheiding. “In eerste instantie hoefde het voor mij niet zo”, aldus mevrouw Warmelink. “We hebben gedaan wat in die tijd en onder die omstandigheden naar onze mening gedaan moest worden. Dat wat we gedaan hebben zien we nog steeds als iets vanzelfsprekends. Maar nu het eenmaal zover is dat we naar Amsterdam gaan, vind ik het ook wel erg goed, omdat hierdoor de aandacht nog weer eens gevestigd wordt op de situatie van toen. Want dat mag nooit vergeten worden”.

**Beviend.**



Deze oorkonde bevestigt dat in haar zitting d.d

27 maart 1997

de Commissie ter Ere van de Rechtvaardigen, ingesteld door YAD VASHEM, Het Instituut ter Herdenking van de Martelaren en Helden, op basis van de door haar ingewonnen getuigenissen, eet wil bewijzen aan

Albert en Martina G. Warmelink-Vloedgraven

die met gevaar voor zijn eigen leven, gedurende de Holocaust in Europa, vervolgd Joden hebben gered. Derhalve heeft de Commissie hen de medaille van de Rechtvaardigen onder de Volkeren toegekend.

Hun namen zullen voor altijd worden gegraveerd in de ere-muur in de "Tuin der Rechtvaardigen", bij Yad Vashem, Jerusalem.

Nico Groen, geboren in 1933 in Amsterdam, zat eerst anderhalf jaar met zijn ouders ergens ondergedoken. Daarna verhuisde hij alleen naar Bilthoven, om enkele weken later te verkassen naar landgoed de Eelerberg in Hellendoorn. Daar waren nog twaalf kinderen, onder wie Leo Pomcranz, met wie hij bevriend raakte. Vanwege oorlogshandelingen moesten de kinderen ook weg uit Hellendoorn. Nico en Leo kwamen terecht bij de familie Vloedgraven in Lemele, waar ook het echtpaar Warmelink (dochter en schoonzoon) met hun nog jonge kinderen woonden. De twee jongens werden ondanks de schaarste liefdevol opgenomen. Dat gebeurde ook met een echtpaar uit Den Haag, terwijl er van tijd tot tijd voor een korte periode diverse andere Joodse mensen in de boerderij verbleven. De familie Warmelink zorgde voor onderduikadressen elders. Na de bevrijding op 10 april 1945 werd Leo direct opgehaald door zijn ouders. Nico werd pas op 20 juni herenigd met zijn ouders, die eerst niet wisten waar hij zat. Tot op de dag van vandaag is het contact tussen de familie in Lemele en Nico Groen in stand gebleven.

### ***2005: Herdenking 60 jaar bevrijding Lemele***

Op zondag 10 april 2005 was het 60 jaar geleden dat Lemele werd bevrijd. Na de kerkdienst legden kinderen van de basisschool Ichthus bloemen bij de “Vrijheidsboom”.

De heer A. Pouw, secretaris van de “Stichting ‘t Lemels Arfgoed” hield de volgende toespraak:

#### **10 april 1945**

De 1<sup>ste</sup> Canadese tank kwam Lemele binnenrijden vanuit de Meu.

Veel Lemelaars stonden bij Dijk te wachten en te juichen.

Onder hen ook veel onderduikers.

De meesten hadden een Oranje strik op!

Op 10 april kwam voor Lemele de bevrijding.

Veel mensen in Lemele, Archem en Dalmsholte hadden zich ingezet tijdens de bezetting om mensen te helpen die door de Duitsers gezocht werden of hadden voor veel mensen voor eten gezorgd.

De bevrijding van Lemele – 10 april – is een moment van herinnering en van bezinning op vrede, veiligheid en vrijheid.

Het is goed dat we vandaag ook met veel jeugd dit moment herdenken en vieren.

Immers, de jeugd van nu heeft de opdracht de vrede en veiligheid vast te houden.

Daarom staan we hier met elkaar om samen af te spreken: nooit meer oorlog, onderdrukking of terreur.

Laten we de vrede koesteren.

#### **10 april 2005**

’t Lemels Arfgoed heeft de laatste maanden met veel mensen gesprekken gevoerd over de oorlog rondom de Lemelerberg.

Dit alles wordt vastgelegd in een boek dat rond 5 mei klaar is. Alle donateurs krijgen het boek. Het is goed – ook voor de jeugd van Lemele – om de verhalen in het boek te lezen!

Het kan ons allemaal helpen dat “nooit meer!” te verwezenlijken.